

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

1995

Selský sněm v Hjarbaek-Fjordu přede žněmi.

FRA VIBORG AMT 1995

FRA VIBORG AMT 1995

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

60. årgang

FRA VIBORG AMT 1995

er redigeret af

Paul G. Ørberg

under medvirken af

Morten Øllgaard og Henning Ringgaard Lauridsen

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 800 eksemplarer

ISBN 87235-15-3

Indhold

KAREL KOVAL Fredens, arbejdets og kærlighedens land	7
PAUL G. ØRBERG Niels Blichers kirkebøger	68
KAREN ELISABETH STUB Hald Hovedgård under krigen i 1864	91
JENS HOLMGAARD Landmilitsens indrettelse i Hald og Skivehus amter i 1701	108
SMÅSTYKKER	
Træsko – fra håndværk til industri	121
Formandsberetning	124
Lokalhistorisk litteratur	126

*Forsidebilledet er tegnet af den tjekkiske tegner, Cyril Bouda, og hedder:
»Bondeforsamling ved Hjarbæk Fjord før høsten«. Se artiklen side 7.*

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Provst *Morten Øllgaard*, Viborg, formand.
Fhv. arkivar *Paul G. Ørberg*, Tapdrup, næstformand.
Adjunkt *Henrik Mortensen*, Bjerringbro, sekretær.
Fhv. skovfoged B. S. Knudsen, Hald Ege, kasserer.
Museumsinspektør *Hans Kruse*, Thorning.
Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg.
Domprovst *K. Gjesing*, Viborg.
Museumsinspektør *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.
Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg.
De fire førstnævnte udgør forretnings- og økonomiudvalget.

Revisorer:

Kaptajn *Villy Jensen*, Viborg.
Major *J. V. Lund*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,
Slesvigsgade 20, 8800 Viborg
Tlf. 86 62 18 06.

Bidrag til årbogen

sendes til arkivar *Paul G. Ørberg*, Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Fredens, arbejdets og kærlighedens land

Kapitler fra Danmark

Med tegninger af Cyril Bouda

Indledning

Artiklen om Karel Kovals oplevelser i Danmark er resultatet af mange personers fælles indsats.

I sommeren 1992 modtog Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune en mikrofilm med en serie kronikker fra det tjekkiske dagblad Venkov fra fhv. studielektor i dansk ved universitetet i Prag, cand. mag. Herman Kolln. Mikrofilmen var ledsaget af et venligt brev, i hvis slutning Herman Kolln tilbød sin hjælp, et tilbud vi har benyttet os af gentagne gange i de forløbne tre år.

Da kronikkerne var på tjekkisk, var det ikke nemt at gennemskue indholdet, men illustrationerne og enkelte danske ord i teksten skærpede interessen så meget, at man måtte have en tjekkskyndig til at se på denne. Der blev derfor taget kontakt til lektor Peter Bugge, Slavisk Institut ved Århus Universitet, for at høre om man kunne afsløre mere om kronikkernes indhold. Kort tid efter fik Lokalthistorisk arkiv et brev med nogle siders oversættelse; kronikkerne havde allerede fundet anvendelse som undervisningsmateriale. Det var endvidere Peter Bugges klare opfattelse, at indholdet bestemt havde lokalhistorisk interesse.

Historisk Samfund fra Viborg Amt var viste sig interesseret i at bringe artiklen i årbogen. En arbejdsgruppe blev nedsat, og der blev afsendt en ansøgning til Kjems-fonden og Løgstrup Andelskasse for økonomisk støtte til en oversættelse. Ansøgningerne fik begge steder en velvillig behandling, og der var derved skabt mulighed for, at de tjekkisk-studerende Andrea Fehlauer Nielsen og Lone Risager kunne lave den danske oversættelse.

Da oversættelsen forelå, stod det klart, at Kovals tekst ikke kunne stå alene, men krævede nogle forklarende og uddybende afsnit som efterskrift.

Lektor Peter Bugge har skrevet om forfatteren og kunstneren bag kronikkerne, og Tjekkiet i tidsrummet 1920-30. Proust Morten Øllgaard har

skrevet om Vorde by og de mennesker som Koval kom i kontakt med under sit ophold i Danmark. Ledende museumsinspektør Henning Ringgaard Lauridsen uddyber billedet af livet på landet fra en tid, hvor de folkelige foreninger blomstrede. Fra både Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune og Historisk Samfund for Viborg Amt skal der lyde en stor tak til alle.

Da mikrofilmen også har dannet grundlag for illustrationerne er kvaliteten desværre noget forringet.

Jesper Hjermind

Et kald

Folk rejser som regel til udlandet af tre årsager. Enten er det en farlig masse penge og modegriller, eller det er få penge, men en stor længsel efter bredere erkendelse, og endelig kan det være penge sådan lige til dagen og vejen, men et uimodståeligt behov for at erobre ukendte forhold netop dengang, da man hjemme tabte allermest. Jeg ser tilbage til maj 1924. Dengang samlede jeg mine få ejendele sammen, stak Vymazals hæfte »Dansk let og hurtigt« i brystlommen, og så tog jeg afsted mod nord, til landet, om hvilket Shakespeare siger: »Der er noget råddent i

FEUILLETON.

KAREL KOVAL:

KRESBY CYRILA BOUDY.
Kapitoly z Dánska.

I.
Poslání.

.....

Lidé jezdívají do ciziny ze třech důvodů. Buď je to habaděj peněz a módní roupy, nebo je to

I flaget står: »Fredens, arbejders og kærlighedens land.«
Tegninger af Cyril Bouda. Kapitler fra Danmark.

Danmarks rige«. Disse ark er et ekko af livet, som jeg oplevede det dengang i Danmark som arbejder på en gård, intet mere, intet mindre. Det er et ekko af livet i Fredens, Arbejdets og Kærlighedens Land. Jeg skriver stort F, stort A, stort K, eftersom det er 100%. Jeg mindes netop, hvordan jeg i Jylland i foråret 1926 fra de lyngklædte bakker og ud over Hjarbæk Fjord viste digteren Branislav et stykke jord, som storbonden Villumsen med blødende hænder havde opdyrket af lyngheden og gjort til en grøn eng, hvor der nu tilfreds græssede sortbrogede køer, der er en velsignelse for hele det danske kongerige...

Branislav [digteren František Branislav 1900-68] lyttede og sagde så: »Der er noget smukt i Danmarks rige«. Da Bakulovfamiliens børn [?] rejste fra Danmark, sagde de: »Det er et eventyr«. Så jeg ved ikke, hvad I siger, men jeg vil fortælle jer af et oprigtigt hjerte og i taknemmelig erindring om det lille land, der som det eneste land i denne store verden i sandhed har forstået meningen med livet og derfor fortjener at blive kaldt Fredens, Arbejdets og Kærlighedens Land.

Adieu, Bøhmen!

Den sidste aften før afrejsen til det fremmede er en stille afsked med levende og døde, alt imens moders godmodige øjne og hænder lægger tingene ned mellem den hvide kurvs fire flettede vægge. Kurven er et stykke af hjemmet, som du bærer med dig til det ukendte land langt borte bag havet. Du ved godt, hvor mange lommetørklæder du har, hvad der ligger hvor, hvem der har givet hvad, og da de omsorgsfulde hænder har lagt det sidste stykke ned i kurven og omhyggeligt bundet kurven til med en snor, lægger du dig, for så blot ikke at kunne falde i søvn, for at ligge og tælle, hvor mange gange kukkeren i uret kukker. Endelig er det morgen. Skoldhed kaffe, varme tårer, travlhed, sved på panden, forvirrede samtaler, pas på! glem ikke! Hører du? Glem ikke!

Banegårdsstøjen er som et køligt omslag. Endnu en kort spadseretur langs eksprestoget Prag-Berlin. Nord, syd, øst og vest trækker gennem dette togs vinduer, denne verdens sønner er provisoriske gæster på sæderne, en blanding af sprog, farver, fagter, indtryk af et billede fra et kræmmermarked med en markskrigervise til trækharmonika. »Stig ind!« – »Einsteigen, bitte!« Skarpe lyde fra fløjterne skærer sig ind i kroppen! Adieu! Så, god rejse, siger E. Burian. Hav det godt dér! Også du! Hjertet flyder over i hånden, som du rækker dine kære, flygtige kys, et spring op på trinbrættet, de råber endnu noget efter dig, i bevægelsen forstår du det

ikke, smiler mekanisk, svarer, de forstår sikkert heller ikke dig, toget sætter sig i bevægelse, fra det hvide lommeørklæde vælder de sidste fysiske hilsner frem, tak. Toget drejer, du får øje på én, som stadig løber efter dig, men ser nu kun sorte prikker, så forsvinder også de i røg og damp.

Det tjekkiske landskab strømmer gennem øjnene som en film for et eller andet mørkekammer i hjertet. Se, Říp, Elben, Vinice. Enge med korn der modnes. Hybenroser som allerede falder. Litoměřice. Her døde Karel Hynek Mácha [stor tjekkisk nationalromantisk digter 1810-1836]. Landet hæver sig her mod himlen med to pragtfulde jomfrubryster, som Elben flyder imellem. Dette er Bøhmen. Hænderne har fundet bundtet med billetterne Prag-København. Min rejse går over Berlin, Warnemünde, Gedser, med tog, damper, gennem lys og mørke, som Vorherre det vil. Vi er ved grænsen. Vagtposter, toldere, togskifte, omstigning, kontrol af bagage og pas. Alt imens passagererne belejrer den pyntede buffet med dovent øl og opsvulmede pølser, vikler øjnene det sidste billede fra Bøhmen sammen til en lille rulle. Hav det godt, kære Republik, jeg har netop forsegleet dig i mit hjerte med øjnenes sidste kys. Hvornår vender jeg tilbage? Og hvordan vender jeg tilbage?

Henover Tysklands ryg

Dresden. Jeg kigger ud fra kupeen, men ser kun et kæmpestort sort- og gulstribet vindue. Vi stiger ikke ud, for at ingen skal stjæle vores bagage. Solen trænger ikke igennem dette sortgule vindue, det er dystert som før et tordenvejr, godt, at vi ikke skal holde her længe, at vi igen kører ud i det åbne land, igen ser solen, huse, mennesker og små haver. To fāmælte mennesker i hjørnet taler et par ord sammen, dét er virkelig beskedne tjekker. De er på vej til Hamburg. Han, der sidder over for mig, har talt mig, han er østriger. Vi finder ud af, at vi begge er på vej mod nord, at vi ikke har lyst til at sove på et dyrt hotel, at vi har tung bagage og arbejde som vores mål, det bringer os nærmere hinanden. *Berlin. Træger! Taxi!* Kupeen forvandles til et hvepsebo, de sovende griber hidsigt efter hatte, frakker, bagage, i den smalle gang træder vi hinanden over tæerne. Pardon! Foran banegården tager påtrængende dragere vores bagage ud af hænderne på os, men vi giver ikke slip, østrigeren og jeg. Vi trækker kurvene hen til sporvognssporet, sætter os på dem og holder rådslagning. Vi spørger en betjent. Han står som en kæmpemæssig Hindenburg af metal i krydset. »Stettiner Bahnhof?« Jernhånden viser vej, urviseren det nøjagtige klokkeslæt. Rundt om denne politiautomat glider fire strømme af

karer, automobiler, sporvogne, alt går som efter en snor, kun østrigeren og jeg balancerer usikkert omkring og venter på Linie 1. På Stettiner-banegården lægger vi os på et par bænke i ventesalen, med kurvene under hovedet, mellem kurve med pippende kyllinger, bestemt for Berlins mave. Øjnene lukkes, filmen fra hjertet stiger op, Bøhmen... Kyllingerne og hønsenes pippet, det er musikledsagelsen til denne indre film, lopperne bider os lystigt god nat. Turen fra Berlin til Warnemünde. I kuppet lyder der mange sprog, kolossal! Mængder af mad, fabelhaft! Uniformer der funkler. Græsgange, sand, fladt land, indhegnede områder, hist og her en ko, en stillestående mølle, en ubevægelig sky, ensomme træer. Piletræer i rækker, små bække, damme, siv, sumpe. Sorte og hvide køer, geder, heste, gæs. Togføreren snor sit wilhelminske overskæg og råber med en stemme, som knækker over: »Warnemünde!« Vi stiger ud af toget, brystet fyldes af herlig luft, det er tæt ved havet. Men vi ser det endnu ikke, i øvrigt, afsted! Til toldeftersyn! Hav passet parat!

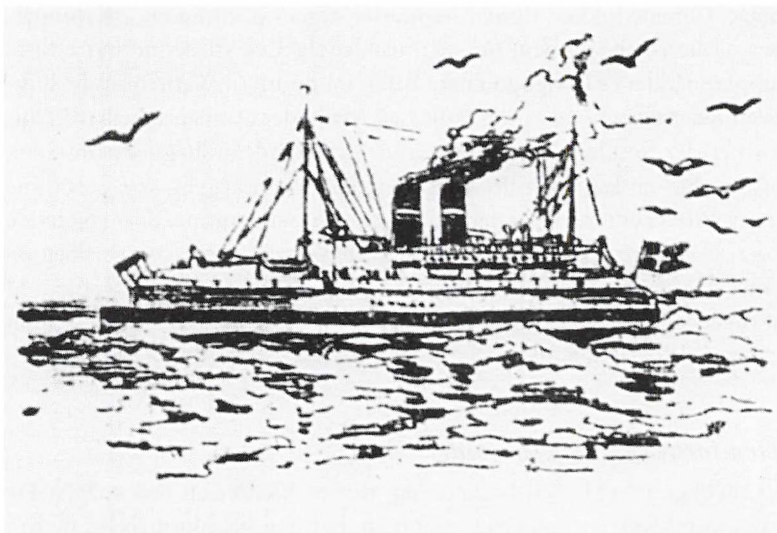
Den første dansker, en tolder

Vi trækker af sted med bagagen og over os kredser en flok måger. De folk, som kigger vores bagage igennem, har den blå himmels lys og ro i

øjnene, de smiler og fra deres læber lyder der ord, som vi ikke forstår, men det er, som når man hører vore egne børns pludren. Foran mig står den første dansker, en tolder. Jeg løsner snorene, åbner den propfulde kurv. Øverst ligger der et billede. Danskeren prikker med fingeren på glasset og spørger syngende: »Wer ist das?« Jeg svarer: »Meine Mutter.« Tolderen saluterer. Fra hans øjne lyser et smil, som følger hans håndbevægelser, mens han hjælper mig med at binde kurven til igen. I dette øjeblik var det ikke en tolders hånd, men hånden fra en ægte broder, som beskytter vejen mod Norden, om hvem det sydpå siges, at han har et koldt hjerte.

Havet

Da jeg trak kurvekufferten om bord og rettede ryggen, svimlede det for mig. Alle de små tjekkiske bække og kilder fra min barndom løb sammen for mine øjne, de øjeblikke trådte frem, hvor jeg digtede mig et hav i håndvasken og satte berømte skibe af papir ud på det. Se, her ligger altså det virkelige hav, Radbuza, Mže, Moldau og Elben og hvad I allesammen hedder, se engang ind i dette enorme øje med jeres bittesmå øjne, hvori vore bredders forglemmigejer spejler sig, alle I tjekkiske vande, se på dette hav og bøj jer for det, I kære, søde vande fra landet, hvor man synger »Kde domov můj?« [»Hvor er mit hjem?«, den tjekkiske na-

tionalhymne]. Fra dækket på »Danmark« faldt to tjekkiske tårer i havet. Vi sejler mod nord. Mågerne følger os som trofaste venner, med deres hvide vinger klipper de himlens blå, til glæde for strejfende øjne. Og havet bruser. Bag os bliver en mægtig fure tilbage. Kysten forsvinder i mælkeagtig tåge, det er som en drøm, et billede fra tidernes morgen. Vi står på dækket og hele vejen rundt ser, hører og føler vi havet, havet, Havet.

Gedser

Det første faste punkt på sydspidsen af det danske kongerige. Fra land vajer hvide tørklæder, folk venter på folk og på post. Kommandoråb, tovet flyver fra kajen op på fordækket, landgangsbroen lægges til land: »Vårsågod!« Det er det oftest brugte ord i Danmark, det udgår fra røde læber og er altid gennemlyst af venlige øjnes blå, Vårsågod! I dette ord forener bøn og ordre sig i én eneste lyd med en bestemt farvning, hvori man fornemmer såvel anmodning som befaling. Vi stiger ind i de chokoladefarvede vogne. Gennem vinduet ser vi skibet, det gynger som et stykke legetøj i et udstillingsvindue, redningsbælterne glitrer som sukkerkringler på brun marcipan. Toget har brede vinduer, som der strømmer rigeligt med lys ind ad helt indtil aften, da elektriciteten begynder sin tjeneste. På gulvet i gangen er der brunt linoleum, væggene er malede med en behagelig lysegrøn farve, er I tørstige? Her er der godt drikkevand i en slebet glasflaske, her drikkeglas. Gratis. Vil I vaske hænder? Her er en hvid håndvask, sæbe og håndklæde. Gratis. Vil I vide, hvor vi netop er? I hver kupé hænger der et detaljeret kort. I hver kupé finder I en bog om Danmark. Kigger I ud ad vinduet, ser I grønne enge, mønstergyldige marker og græsgange, hvor rødbrune køer græsser i regelmæssige rækker. Her et tøjreslag til de små kalve, de springer kåde omkring, vifter med halen og kigger forbavset efter os. Æbletræerne blomstrer, her er foråret begyndt, de røde tage kigger frem af det grønne som modne jordbær, møllernes vinger drejer, og under dem græsser legende føl ikke langt fra de røde køer. Alt er hensigtsmæssigt, her er hver en fodsbred udnyttet. På landevejene er der asfalt, stierne er jævne som gulvet i en lo. Toget kører om bord på et skib og fra skibet igen på land. Det bliver mørkt, toget sætter farten op, det bringer os mod nord, til København.

Danske violer

På kajen står der nogle piger i spalier. Alle pigerne har lysblondt hår og blå øjne, røde kinder og hvide tænder. Sådant som malere undertiden maler med rene farver, i det guddommelige øjeblik de gribes af en farvestrålende glæde, og i den ser mennesket sådan, som Vorherre nok har skabt det i paradiset. Vi trækker bagagen forbi pigerne, og hvad møder der os alle på vejen? Udstrakte hænder med små violbuketter. Pigerne smiler og går tavse efter os helt hen til skibet. De siger ikke et eneste ord, men violerne taler for dem, køb os, fremmede, og læg noget i pigens hånd, så meget, som du finder passende. Enhver, som rejser gennem Danmark om foråret, bliver hilst velkommen af disse piger med violer. De ledsager ham helt hen til skibet. Når skibet sætter sig i bevægelse, kaster pigerne alle de violer, som de ikke har solgt, efter det... Violerne falder på dækket, folk samler dem op og vinker med dem til pigerne, som står på kajen, først når skibet forsvinder, forsvinder pigerne, hvorhen? Ud i det grønne, blandt violerne, for at kunne byde et nyt skib velkommen med friske buketter. Jeg betragtede det hele så intenst,

at jeg nær havde trådt på en lille buket, som lå ved mine fødder. Jeg samlede den op. I duften fra den er Nordens kys, det første, kyske. Jeg lægger den ned til det kære billede fra Bøhmen, det, som den danske tolder i Warnemünde smilede til.

»Værsågod!«

København

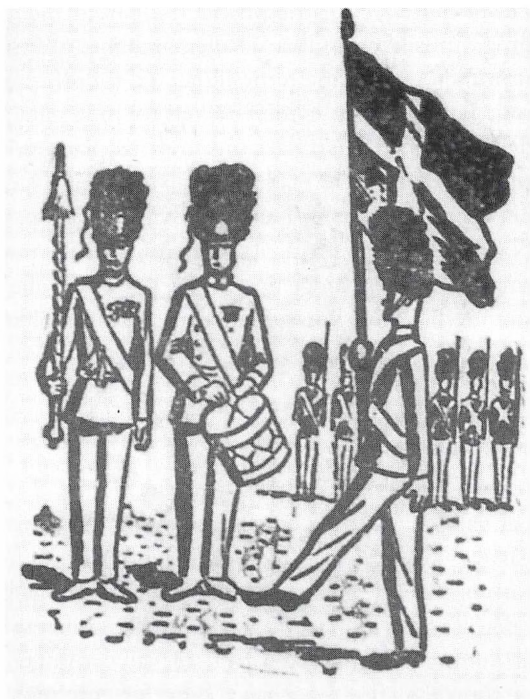
Hver by har sin sjæl, den er ikke kun præget ind i de historiske stens ansigt og i de moderne lejekaserner og butikspaladser, den ånder også i alle borgernes ansigter og harmonerer også fuldt ud med deres sjæle. Det lægger især en udlænding mærke til, og det straks den første dag han stiger ud af toget på ukendt grund. Sten og folk i København har et fælles grundtræk: smilet. Det ville komme til at lyde som et eventyr fra Landet Østen for Sol og Vesten for Måne, hvis jeg i enkeltheder skulle fortælle jer, hvor mange mennesker der gav mig en hjælpende hånd denne første aften i København. Som eksempel for dem alle nævner jeg Herren i smoking. Jeg havde forgæves forsøgt at gøre mig forståelig for sporsvognskonduktøren på tysk, heller ikke »Dansk let og hurtigt« efter Vymazals bog hjalp, indtil Herren i smoking trådte frem, en dansker, der talte tysk, og så var alt klart. Han kørte med mig helt hen til den tjekkoslovakiske ambassade, undskyldte, at han lod mig være alene et øjeblik, og gik ind i en kiosk for selv at undskylde sig for det selskab, der ventede ham. Forgæves forklarede jeg, at jeg selv kunne finde vej – tilmed et hotel anbefalede han mig, han trykkede sit visitkort i hånden på mig og skrev sit telefonnummer på det, hvis jeg måske i morgen skulle få brug for noget mere! ... Det var en lys, nordlig nat, jeg lagde mig på sengen, som duftede af renhed, med en følelse af hjemlig lyksalighed. På natbordet lå der en bog, jeg åbnede den – det var Det ny Testamente. Øjnene så på siderne, som de ikke forstod, men over bogen slyngede sig en lys stribe af venlige ansigter med røde læber og blå øjne, og bygningerne havde også smilende øjne og læber, de sitrede og flød i ét med de levende ansigter, med Herren i smoking og med visitkortet. Det var den første sitren, ekkoet af Københavns Sjæl i sjælen hos den trætte fremmede, som Det ny Testamente faldt ud af hånden på, og de fire vægge i det rene værelse duftede som liljeblade over sengen og gav sig til at synge godnat til øjnene, som var ved at falde i. Hvad drømte jeg denne første nat i København? Jeg ved det ikke. Men jeg ved, at jeg fra det fjerne hørte yndige klokker ringe i regelmæssige intervaller, og at det var et lifligt

indtryk som ved den første altergang. Hen mod morgen fandt jeg ud af, at det var klokkerne på et tårn, der time for time ringede den rindende tid bort. Jeg så ud ad vinduet efter lyden, og se, det var tårnet på Københavns rådhus. Disse lyde i drømmen, det var timernes stemme, der gik og vågede over det sovende København. Hvert kvarter svævede ud over den røde bys tage i E-mol, hver tone var klar og rolig, som ambolten i det øjeblik, smeden fuldender sit glødende værk med de sidste slag. I trefjerdedelstakt, i drømmende valsetakt ringer de københavnske klokker dagen og natten igennem en gammel vægtersang:

Alt skal forgaa,
alt skal forgaa,
elsker du mig,
jeg elsker dig.

Efter lyden af disse klokker sneg jeg mig gennem gaderne til Rådhuspladsen. Her står det røde rådhus som en dronning, og i hendes krone danser klokkerne den vals, som hele Københavns liv danser efter. På kanten af taget står der nogle figurer af nattevagter med hellebarder og lygter: en vægter, en brandmand, isbjørne, som duerne sidder på, og når klokkerne i tårnet ringer: *Alt skal forgaa*, flyver en hel flok duer op og kredser en stund omkring tårnet – jeg elsker dig, tempo di valse. Ja, gaderne vugger i valsetakt, folk ligger under for denne blide rytme og hen ad boulevarderne tegner cykler og biler partiturets rette linier op, som fodgængerne uvilkårligt falder ind i og går hen over. Ingen skrig, hastværk eller kiv, man hører kun lyden af cykler og biler, der hvisler frem og tilbage som legetøj. Man kan roligt gå over gaden, overalt ser man de københavnske politibetjentes brede rygge, de promenerer to og to så ubekymret, som om de gik og fortalte hinanden anekdoter, og denne ubekymrethed forplanter sig også til publikum.

Jeg går og ved ikke hvorhen, jeg går med strømmen og lader mig beruse af gadens rytme, og jeg føler mig slet ikke som en fremmed her, folk smiler til mig, og jeg smiler tilbage. Hen mod middag rejser der sig bølger i sidegaderne, og de iler mod centrum, hvad er nu det? Jeg hører piccolofløjter og en tromme, jeg lader mig bære med af strømmen, og pludselig marcherer jeg rask af sted som en soldat, á tempo efter de kongelige gardister, som river det halve København med sig. I butikkerne er man holdt op med at handle, ekspedienterne og kunderne løber ud på fortovet, alle vinduerne i gaderne er åbne og ler af fuld hals, ét, to, den kongelige livgarde marcherer, ét, to. Mandfolk som

bjerge, i blå uniformer med sølvknapper, med bjørneskindshuer og med barnlige smil, de skinner som splinternyt legetøj under juletræet. Værdigt strømmer de af sted som marionetdukke i behagelige soldaterstøvler, og i takt med dem klirrer enorme patrontasker og bajonetter på størrelse med de store brød til Sankt Hans mod deres stærke rygge, ét! to! Ikke noget med at le højt, ét! to! vi bærer en hundrede år gammel tradition, ét! to! følg efter os, og I vil få noget at se, ét! to! Jeg drages af dem, som en fjeder af en magnet, indtil mine øjne pludselig river sig løs fra deres bjørneskindshuer og løber hen over en stor plads, hvor mon vi er? Det er en så prægtig plads, at kun kongen kan bo her. På et skilt læser jeg: *Amalienborg Slotsplads*. På alle fire sider ligger pragtfulde rokokopaladser, i midten står en rytterstatue af Frederik V. I hjørnerne står skilderhuse med hvide spir, netop sådanne som vi kender fra H. C. Andersens eventyr, men pas på, der skal til at ske noget tilsyneladende meget betydningsfuldt, hele pladsen er forstummet. Garden flammer som en skov af lys i middagssolen, den kæmpestore port i det østlige palads er smækket op – alle hatte er blevet taget af...

Fra porten er en garderofficier trådt frem med nationalflaget, Dannebrog, musikken spiller »Fanemarchen«, trommestikkerne danser på trommen, og klarinetterne jubler, ét! to! officeren hæver andægtigt den røde fane med det hvide kors, ét! to! med paradeskridt i en slags højtidelig krampe er han nået ind midt på pladsen, han vender sig om, går tilbage, ét! to! hele pladsen er alvorlig, og Dannebrog vajer mod den blå himmel, ét! to! – han er forsvundet bag porten. Var det en drøm? Nej, virkelighed, se, mængden strømmer igen ud i gaderne, cyklisterne ringer lystigt af fodgængerne på vejen, og alle indhenter det øjeblik, som de har viet til nationalflaget. Rådhusklokkerne slår middag,

»elsker du mig?
elsker jeg dig!«

Jeg strejfer videre gennem gaderne og ser Thorvaldsens Museum, et par gange møder jeg en gammel mand med en kurv liljekonvaller, han går tavs på kanten af fortovet og løfter liljekonvalbuketterne op til de forbipasserendes næser, han smiler så harmonisk, at jeg endnu den dag i dag ser hans smil for mig. På en eller anden måde er det lykkedes mig at komme hen til fisketorvet, til kanalerne tæt ved Børsen, hvis tårne er snoede af fire dragehaler, de er grønne og spejler sig i kanalen nedenfor, hvor motorbåde belæssede med fisk langsomt tøffer gennem deres matte patina. En flok måger fletter en krans som af hvide roser, der kastes rundt i luften over fiskekonernes hoveder, over disse godmodigt udseende mødre med kyser eller stråhatte på, der skærer hoveder af fisk ligeså roligt, som stod de og skar løg på spækbrættet i køkkenet. – Torskenes, makrellernes, sildenes og ålenes udspilede øjne stirrer på kunderne, mens den kyndigt vurderende og udvælgende moder sænker kniven, som er mørknet af størknende blod, over dem, som månens døende segl. Rådhusklokkerne ringer de næste kvarter, det ene efter det andet,

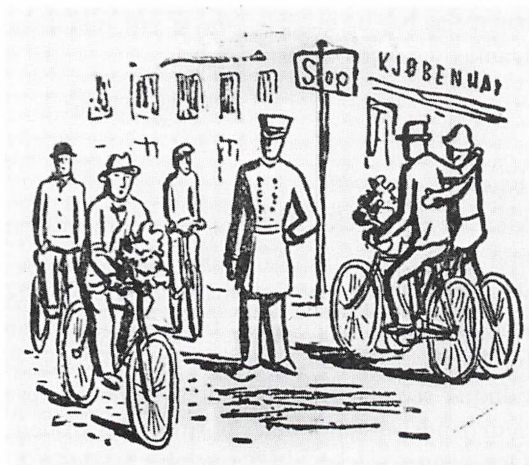
»Alt skal forgaa,
alt skal forgaa.«

Fra fiskekonerne går jeg videre til de smalle gader med små huse som fra H. C. Andersens eventyr. – Jeg standser op et øjeblik ved et vindue, hvorigennem jeg kan se en solbrændt sømands brede skuldre og en svulmende harmonika, jeg standser op ved en legeplads i en skyggefuld park, hvor der er bjerge af gult sand og gynger, en svingkarussel og en

reck og i midten en gammel mand, som smiler til børnene og af og til siger noget til dem, klokkerne slår atter et kvarter,

»elsker du mig,
elsker jeg dig.«

Slotte bygges og rives ned igen, jeg går videre og mindes børnene i Prag. Og så er det aften, jeg står igen nede foran Rådhuset, lytter til klokkerne og betragter trafikkrødset. Der står ingenlunde en hidsig betjent, men en dirigent så sparsom med sine gestus som Toscanini, men det generer på ingen måde de tusindvis af cykler, biler og fodgængere, som bogstavelig talt strømmer hen over asfalten som fra en majestætisk sluse. Det er en fuldendt symfoni af glade bevægelser, og jeg vil altid kunne se det dramatiske øjeblik for mig, som forvandlede til lyrik i dette lov-mæssige virvar af forskellige kræfter strømmende fra sluserne: jeg ser en dreng lege med en bold på fortovet, indtil bolden flyver ud på kørebanen. Drengen efter bolden – jeg stivnede, strømmen skar netop gennem boldens bane, men drengen løb så behændigt ind og ud mellem cykler og biler, og cyklerne og bilerne sagtnede farten lige netop så meget, at det gav en hårsbreds plads. Drengen nåede mirakuløst over på det andet fortov og vinkede sejrstolt med bolden... I takt med at aftenen tager til, tager også kæresteparrene til, de sejler hen over den fløjlsagtige asfalt i ligefrem omfavelse, og på cykelstyrene troner kæmpebuketter af bølge-

grene. Af disse buketter fornemmer jeg, at der må være en eller anden gevaldig stor bøgeskov her uden for København, og jeg husker, at jeg i toget under den gnistrende glødelampe så et fotografi af mægtige bøge og under dem en flok tamme hunder, ungdyr, og også en hjort så hvid som sne. Buketterne er nok fra disse bøgeskove. Den københavnske forårsaften dufter af det lyse, grønne, parrene sejler hjem til dækkede borde, det er tid til aftensmad,

»elsker du mig,
elsker jeg dig.«

I de strålende udstillingsvinduer er der fade med den danske nationalret, smørrebrød, men pyramiderne af røde æbler er fra Bøhmen, det fremgår af et skilt. I automaterne er der nydelige æsker med cigaretter, cerutter, der er også bananer, frimærker, i farvestrålende kiosker smiler telefonistpiger og tilbyder på én gang aviser og postkort fra København. København har spist til aften, og strømmene fra alle gaderne flyder mod Tivoli, jeg flyder med dem og deltager med øjnene i et lyseventyr i et russisk palads ved små søer med venezianske gondoler og med blodrøde lamper i mørke alleers trækroner. Her er ballet, marionetteater, kinesisk teater, rutschebane, et sigøjnerkapel, man hører franskmænd, italienere, englændere, se, der er en neger, en tyrker, eskimoer i folkedragter, dette er Københavns aftenansigt, det er et af H.C. Andersens fortryllede eventyr, *Tivoli*. Jeg lægger mig for anden gang i den hvide seng og falder i søvn til Rådhusklokkernes slag, og på ny fremkaldes filmen af Københavns sjæl bag øjenlågene, som er ved at lukkes, der lyder piccolofløjter, Dannebrog vajer, timerne

»elsker du mig,«

Vejen til Jylland

Men det er ikke København, der er mit program, og således sætter jeg mig om morgenen ind i et tog og kører videre mod nord. Jeg forlader sletternes, det sydlige Danmarks musik og træder ind i Jyllands hemmelighedsfulde lyngbakker. Her vil jeg kaste anker, på gården skal jeg blive én af dem, som nu slukker lyset og lægger sig til ro for i morgen tidlig at stå op og ydmygt tjene kørerne, hvis mælk er kilden til hele dette lands velstand, deres horn danner tronen i Kongens København. Om kongen plejer bønderne ofte at sige: »I dag må vi gøre alting

godt, hvad nu hvis vores konge tilfældigvis kom på besøg hos os?» Jeg kører fra morgen til aften, København forekommer mig allerede som en hvid håndflade i havet, for nu ser jeg kun hedelandskaber, tørve-moser og på grønne flader røde og hvide pletter, gårde, rundt om hvilke der græsser køer. De græsser i regelmæssige rækker. Der er én, der ligger og kigger efter os som en sfinks. I deres øjne lyser dette velsig-nede lands fred og ro. Toget suser forbi sovende får. En stjerne falder. Lysene blinker ikke længere på gårdene. Den nordlige nat stråler af ro og ophøjethed, hvori møller evigt rager op, tavse og hengivne, de ven-ter på morgenen, ligesom jeg. Bag toget løber en hund, forstanderen vinker med en mystisk vimpel – jeg nærmer mig målet. På himlen ly-ser én klar stjerne særlig stærkt, jeg ved ikke, hvad den hedder, men jeg hilser Bøhmen i den.

Når jeg nu sådan blader i dagbogen fra Danmark, træder mennesker og dyr frem af den i en julens harmoni, og Danmark selv ser jeg som en prægtig mandsperson af jord, liggende på ryggen i havet, som vugger ham som en sød og samtidig brusende moder. Forestil Jer, at I end ikke kan ét ord fra dette land, og at I sidder tavst i en kupé med en lyserød seddel i hånden, som konsulen på gesandtskabet i København har givet Jer. På den seddel står der:

Christen Villumsen
Gaardejer
Villumbjerggaard, Løgstrup per Viborg

Forstår I det? Dengang forstod jeg heller ingenting, jeg læste denne sed-del som en indskrift på en tyrkisk grav, men når jeg ved omstigning vi-ste den til konduktøren, gik jeg så at sige fra hånd til hånd til det rigtige tog. Blandt alle de gode mennesker må jeg præsentere jer for én. Det gik mod aften, og i kupeen, hvor jeg sad, var der lutter kvinder og børn. Ungerne talte til mig og trak mig i hånden. De troede vel, at jeg var stum, derfor gjorde de alt muligt, indtil de fik mig til at tale. Men nu ville de slet ikke lade mig være i fred. Jeg talte tjekkisk til dem, de dansk til mig, vi grinede over hele femøren, og efter en stund vidste hele toget, at der var en udlænding her. Den ene efter den anden kom og forsøgte at gøre sig forståelig, de talte dansk og desuden med fagter, indtil der kom sådan en gråhåret og smilende mand, Gunnar Tolnæs, og begynd-te at tale tysk til mig. Endelig forstod vi hinanden. Han udspurgte mig

Dědek s bábou s otýpkou vřesu.

*Gammel mand og kone
med et knippe lyng.*

om alt ligesom en fader, tog den lyserøde seddel og sagde: »Jeg kender gårdejer Villumsen, lad mig føre Dem hen til ham.« Forestil jer, at I er i et ukendt land, som I på andendagen blot betragter med øjnene, mens hjemstavnsens sang endnu lyder i jeres hjerter. Og at I her bliver taget under armen af en mand, som kun ved dét om jer, at I er fremmede her, og at denne mand fører jer til sin lejlighed, sætter jer for enden af sit bord, og imens I spiser fyrsteligt til aften, og hans kone skænker æblemost, telefonerer han til et sted 15 km væk herfra, til gården, hvor I fra i morgen skal tjene...

Hvordan en dansk grønthandler tog afsked med en fremmed

Efter aftenmaden førte han mig gennem byen Viborg, købte en billet til mig, fulgte mig hen til toget og reserverede en plads, og da jeg trykkede ham i hånden til afsked, smilede han ved hvert et ord, han sagde:

»Hvad takker De mig for? Mine børn er også draget ud i verden for at lære noget, verden er stor, men rund, og derfor må vi små række hinanden hånden, så vi kan nå rundt om den som et rundt brød. Hver hånd er en

skive af brødet. I dag er det mig, der har rakt Dem hånden, ræk den engang i erindring om mig til en anden. Lev vel og hav det godt!»

Så trykkede han mig to appelsiner i favnen og vinkede med et tørklæde lige så længe, som vi kunne se hinanden. Men i disse linier ser jeg ham endnu den dag i dag. Jeg mindes ham i alle appelsiner, og hver gang hører jeg hans ord: Verden er rund, ligesom et brød...

Kender I hjertets rytme, når det nærmer sig et ukendt mål? Jeg sad i den lysegrønne kupé og kiggede på to billeder, der hang i den. Over for mig hang der et billede af to gamle mennesker med knipper af lyng, se engang:

I ryggen varmede denne fisker mig:

Rybåf.

Toget bragte mig til Villumbjerggaard, og mellem heden og den gamle fiskers smil fyldtes mit hjerte af tillid. Da jeg ankom til de danske kyster, var det en dansk tolder og blonde småpiger med violer, der på samme måde bød rig og fattig velkommen med deres buketter. Det var den beroligende musik fra Sjællands grønne sletter, hvor røde køer græs-

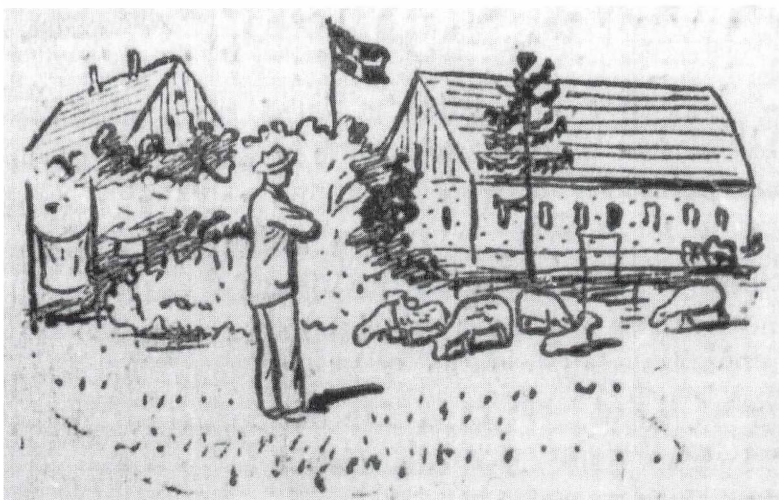
sede fredsommeligt, og hvor vindmøller drejede rundt som sorte stjerner.

Overgangen fra det sydlige Danmark til Jylland blev ledsaget af en danskers, grønthandlerens, håndtryk. Det var en overgang fra grønne sletter til violette bakker, en overgang med græsbevoksninger på det nordlige Danmarks lyngklædte bryst, hvor der græssede sortbrogede køer i stedet for røde, men stadig i velsignet fred, ligesom deres søstre i det sydlige Danmark. Gennem vinduet så jeg lyngbakker og grønne græsgange, det var en mild aften, og bønderne sad i landskabet under de græssende køer, stille som på kirkebænkene under bønningen, det var malketid.

I den lysegrønne kupé mellem billedet af de duknakkede gamle, der bar lyng i knipper, og som var halvdelen af den danske bondes historie, og fiskeren, i hvis ansigt den anden halvdel af dette lands historie var prentet, slog hjertet Villumbjerggaard i møde, hvis navn jeg læste på den lyserøde seddel i min hånd. Og under dette navn samledes som i et telt alle de, som jeg i løbet af disse to dage havde lært at kende, alle de, som havde ens forglemmigeøjne.

Toget standsede. Med en kurv i både højre og venstre hånd stod jeg ud og så mig omkring. En lille flok fiskere stod på den pudsige lille station som en stenhøj foran toget, røgen fra deres snadder talte bag deres sammenknebnede læber. Før jeg rigtigt fik set mig om, dukkede der pludselig en kleppert så stor som et bjerg op, rødmosset, i træsko og barhovedet, han stak sin mægtige finger i sit bryst og fordrejede syngende mit navn til et spørgsmålstegn. Jeg nikkede og sagde et par ord på tysk til den rødmossede fyr. Han spærrede øjnene op og sagde derpå noget på dansk, da talte jeg igen til ham som goddag-mand-økseskaft. Så begyndte vi samtidig at grine af fuld hals, tog kurvene, han på dansk, jeg på tjekkisk, så trådte vi ud fra stationen som gamle bekendte og begav os hen ad markvejen gennem heden mod det grønne plateau nede under os, hvor Villumbjerggaard rødt tonede frem. At det var Villumbjerggaard, det erfarede jeg flere gange undervejs fra min rødmossede ledsager, hver gang, vi standsede op, stak han sin finger i brystet på mig, så prikkede han i det grønne rum foran os og sigtede på vindmøllens hoved, imens han med høj stemme hele tiden råbte: »Villumbjerggaard!«

Her er den berømte Villumbjerggaard

Villumbjerggaard

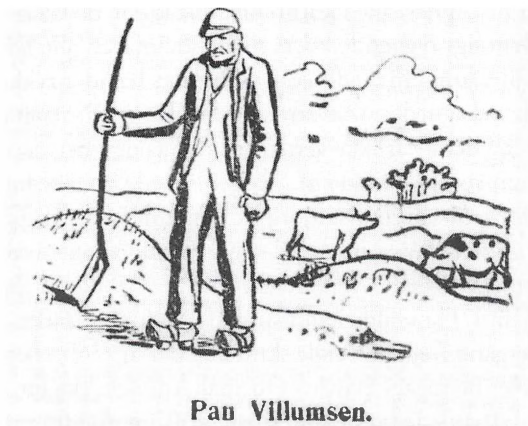
Den lyse nordiske nat sænkede sig over vores vej fra stationen til gården. Vi gik et stykke ad en god markvej, efter en lille bakke drejede vi af ind i en granskov, fulgte en sti, omkranset af graner, og standsede på gårdspladsen. Fire røde murstensbygninger i en firkant, og i midten stod der en høj, hvid flagstang, der rejste sig i et lille, sødt, rundt bed fuldt af roser.

Over gården drejede vindmøllen og klaprede muntert, jeg pegede i vejret med fingeren og sagde: »Mühle?« Den lyshårede knægt slog sig på knæene og råbte: »Ja! ja! Myle!« Men straks stak han pegefingeren i brystet på mig og spurgte syngende: »Vader? Muder? Myle?« Jeg rystede på hovedet og sagde, at vi ikke havde en vindmølle derhjemme, og den rødmosse-dreng nikkede, og sagde: »Nix myle, fader! moder! Nix myle!« Men i det samme løb to lyse føl forbi, og før de forsvandt om hjørnet, stak han igen fingeren i brystet på mig, pegede rask mod føllenes haler og råbte: »Fader? Moder?...« og derpå strømmede der så mange ukendte ord fra ham, at jeg stivnede og hang ved hans læber for i det mindste at opfange og knække en enkelt lille glose, men det var lutter nødder, som ikke kunne knækkes. Til sidst slog den unge Villumsen ud med hånden mod alle bygningerne og råbte: »Villumbjerggaard! Verstehen?!« Da jeg nikkede, greb han mig under armen og førte mig hen til den røde gård, hvis vinduer var hvide, og bag blomsterne i dem lyste hvide kniplingsgardiner og nogle ansigter.

Fæstemål

I forstuen stod en pæn række høje træsko og duftede af harpiks, døren går op, og frem imod os træder en rødmosset mand med forglemmigejblå øjne og sølvstænket hår. Han går i grå strømpesokker som over mos hen til mig, smiler og rækker mig sin brede hånd: »Velkommen til Villumbjerggaard«. Og så trækker han mig med ind i stuen, hvor lutter hvide skjorter og røde ansigter lyser, og alle de blå øjne hænger ved mig med sådanne smil, at det ryger ud af mig på tjekkisk, ligesom hos os derhjemme: »Dej Pán Bůh dobrý večer« (Gud giv en god aften). Den unge Villumsen smiler og fører mig rundt om bordet og præsenterer mig for folkene, jeg hører navnene: Thorvald, Søren, Kristine, Agnes – efter hvert navn et kraftigt håndtryk, til det knager i leddene, efter hvert navn et smil fra de blå øjne og hvide tænder, og fra læberne lyder det: »Velkommen til Villumbjerggaard«. Da vi alle har givet hånd, som det sig hør og bør, åbnes døren bag min ryg, og den unge Villumsen griber igen min arm og fører mig derover som en bjørn (alle smiler til jer og taler, og I ved ikke, hvad I skal sige til det – der er så dejligt her iblandt dem, men I er som i en drøm, hvor I gerne vil sige noget og ikke kan).

I døren står der en høj, lys, statelig, rødkindet frue og rækker mig hånden med et smil: »Velkommen til Villumbjerggaard«. Jeg bukker dybt, og den unge Villumsen siger med en præsts alvor: »Moder! Villumbjerggaard!«. Jeg forstår det ikke, men fornemmer, at denne frue er noget meget betydningsfuldt for »Villumbjerggaard«, og oversætter det i mit stille sind til tjekkisk: »Villumbjerggaards Moder.« Fru Villumsen fører mig hen til bordet, peger på stolen foran mig, og da jeg har sat mig ned, breder hun straks en hvid dug ud og sætter en porcelænstallerken foran mig, hun lægger gaffel, kniv og ske på, pigerne bringer skålene med mad... I løbet af et øjeblik er der som i en bikube, jeg ved ikke engang, hvad det er, jeg spiser, alle taler til mig og smiler, vi laver fagter – og da jeg opdager, at de ikke forstår andet end dansk, taler jeg tjekkisk og tegner i notesblokken. Sådan fortæller vi hinanden, hvor gamle vi hver især er, sådan tegner jeg Bøhmen og Mæhren og Slovakiet, og imens de alle bøjer sig over min notesblok, strejfer mit blik ind i mellem deres røde ansigter langs rummets vægge, jeg ser billeder af Bjørnson, Andersen, Ibsen, Grundtvig, jeg ser en telefon, Kierkegaard, et barometer, jeg ser billeder af prægtige køer og tyre, jeg ser blomster i vaser og midt på bordet en særlig stor vase, hvor en kæmpestor bøgebuket breder sine grene over den danske families bøjede hoveder, som følger spidsen af min pen og ser på den lille cirkel, hvor jeg med store bogstaver skriver: PRAG.

Hr. Villumsen

Pau Villumsen.

Hr. Villumsen trak sit ur frem, blinkede til sønnen, rejste sig og gav mig hånden: »God nat!« Så sagde han noget mere, jeg forstod det ikke, men det var for at ønske en god nat, og det var ment hjertens godt, for efter hr. Villumsen gik den ene efter den anden, de trykkede godmodigt min hånd: »God nat!«

Frode (sådan hed den unge Villumsen) førte mig ind på kammeret og pegede på en seng – derefter stak han igen pegefingern i brystet på mig: »Du!«

Frode satte sig på den anden seng, og således opdagede jeg, at han og jeg skulle dele værelse. Frode havde en lyseblå og hvid seng, min var lyserød og hvid.

»God nat!«

Morgen på Villumbjerggaard

Først hen mod morgen faldt jeg i søvn, og kun fjernt hørte jeg Frode stå op. Som en maskine begyndte jeg at klæde mig på samtidig med ham, men Frode trykkede mig tilbage i puderne og kastede dynen over mig. Halvt i søvne hørte jeg fårenes brægen, jeg genkendte møllens gang, men hvorfra stammede den tredje lyd, som i regelmæssige intervaller sitrede gennem morgenen? Den mindede mig om klokkernes sukken, når vinden om efteråret går løs på dem, og jeg stod op for anden gang og gik efter den sølverne lyd helt hen til stalden. Det var ikke klokker, det var mælk, der brusede ned i aluminiumsspande i skødet på de blåklædte folk, som var ved at malke. Se, der er hr. Villumsen, Frode, Kri-

stine, Agnes, alle i kornblomstblå kitler, de lænede de røde hoveder mod de roligt tyggende køers sorthvide maver, alle havde de sammenknebnede øjne, som om de døsed, men deres hænder rykkede igen og igen, og fra de velsignede yvere strålede mælken ned i spandene som mælkevejen. Men dette var ikke verdensrummets net, det var den virkelige mælkevej, som verden drikker af. Stalden sitrede af disse mælkens brusende sange, det var i sandhed en jordisk sang om fred, arbejde og kærlighed.

Søren fløj som en pil med en lille vogn rundt om de ædende køers bøjedede hoveder, serverende roer, kraftfoder, melasse, og imens nynnede han. I Thorvalds hånd susede kosten, og under den lyste staldens midtergang frem. Overalt skinnede det af renhed og duftede af mælk. Enhver bevægelse havde et formål. Var det ikke for sveddråberne, der af og til dryppede fra de røde ansigter (som dug fra valmuer), var det ikke for den nynnen, der kom fra de halvåbne munde, ville man kunne sige, at det ikke var mennesker, der arbejdede her, men dejlige marionetdukker i splinternye dekorationer, perfekt ført af en usynlig mester. Fru Villumsen hastede forbi vinduerne, hun sang for sig selv, og bag hende løb hønsene. Søren og Frode lukkede mælkejungerne og sænkede dem ned i en betonbrønd, hr. Villumsen hjalp dem, og Thorvald kom løbende med en spand frisk sand, og med langsomme, eftertænksomme skridt gik han som en sædemand midt gennem stalden, og fra hans højre hånd

Pani Villumsenová.

Fru. Villumsen

fløj sandet som gylden regn. Det ville sådan omtrent være et groft skitseret billede af den første morgen på Villumbjerggaard. Jeg har fisket det frem fra siderne af et udførligt brev, som jeg dengang sendte hjem. Da Thorvald havde forgyldt staldgangen med sand, og mælken hvilede i det krystallklare vands favn, råbte fru Villumsen mod staldøren: »Værsågod! Spise!« Og alle gik ud efter hr. Villumsen og satte sig rundt om det hvide bord, hvor fru Villumsen havde sat maden frem.

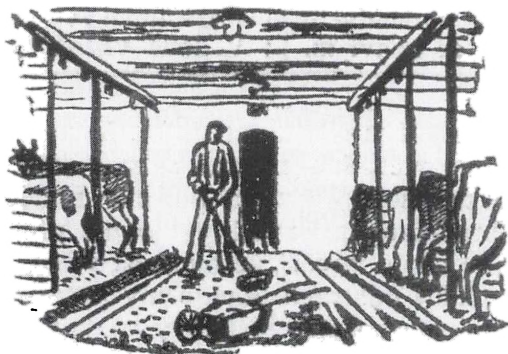
»Danmark: prima kvalitet!«

Fra det øjeblik, jeg slog øjnene op og ønskede hr. og fru Villumsen god morgen, var der ikke en bevægelse, som blev født uden tanke på arbejdet, for husbond og madmoder var så gode og retfærdige, at vi ikke blot tjente dem med legemet, men også med hele vor sjæl. Morgenens i kostalden var den samme dag efter dag, som en fuldendt dukat, vi alle arbejdede på i samdrægtighed, og som vi af et oprigtigt hjerte skænkede al vor energi. Jeg faldt ind i dette virtuose arbejds-sampil som en døvstum, og skønt jeg kun kunne følge tempoet med øjnene, så løste hænderne sig af sig selv og efterlignede det, som de andre gjorde. Hr. Villumsen, dirigent for denne daglige symfoni, indviede mig nemt og hurtigt i de fire formler, som hele livet på Villumbjerggaard drejede sig om:

»Import! Eksport! Ekspres! Prima kvalitet!«

Han stod foran mig i træsko og blå kittel. På hånden, hvormed han forklarede mig, hvad jeg skulle lave og hvordan, sad der noget sitrende mælkeskum. For hvert ord gjorde han en gestus og umiddelbart efter fulgte en handling. Således sagde han: »Import!«. Herpå løb han som en ung knøs ud af stalden, råbte »Ekspres!«, skovlede roer op på en trillebør og jog læsset foran sig, så let som vinden leger med en fjer, han gjorde holdt og fordelte i én bevægelse roer i trugene hos to køer i så ligelige portioner, som havde den venstre hånd vejet den højre. Da han havde betjent den ene halvdel af stalden, stillede han trillebøren foran mig og sagde: »Værsågod! Import! Ekspres!« Imens jeg delte roer ud i den anden halvdel af stalden, satte hr. Villumsen sig til at malke, men jeg følte, at hans øjne fulgte mig, selv når han kiggede ned i mælke-spanden. Jeg var netop ved at give den sidste portion, da hr. Villumsen hældte mælken fra spanden over i en mælkeunge, og idet jeg vendte tilbage med den tomme trillebør, vinkede han til mig med en mælke-

finger og sagde, »Kom! Eksport!« Han tog en kost, en skovl og en fork, lagde dem på en anden trillebør, og et! to! tre! var den allerede fuld af møg, og han susede allerede ud af stalden med det og råbte til mig: »Eksport! Ekspres!« Den videre Eksport sørgede jeg for, og hr. Villumsen malkede igen, og igen følte jeg, at hans øjne fulgte alle mine bevægelser, også selv om han vendte ryggen til mig. For næppe havde jeg kørt det sidste læs ud, før han stod hos mig og tog mig i hånden og førte mig hen til de skummende mælkejunger, for at jeg skulle hjælpe ham med at bære dem over til betonbrønden. Inden han lukkede jungerne med lågene, bøjede han sig ned mod deres hvide øje og (med lukkede øjne) indsnusede han mælkeduften. Da han rettede sig op, smilede han og talte på fingrene som på en kugleramme, mens han fortalte og viste mig følgende: »Prima Import (med pegefingern)! – Prima Eksport (med langfingern)! – Import, eksport, ekspres (med alle ti fingre)! – Værsgod: Danmark, Prima kvalitet! Verstehen?« Jeg nikkede bare, vi tog fat i jungerne ekspres! Eksport! Den sidste havde lige klukket færdig, da hr. Villumsen prikkede mig på armen, rakte mig en spand og råbte: »Kom! Import!« Han løb over gården, og jeg efter ham. Et spring over tøjrslaget og så var vi allerede i lunden bag Villumbjerggaard. »Værsgod!« Se, en sandgrav med gult sand! Som en muldvarp et! to! spanden er fuld, spring, Ekspres. Og så var vi allerede i stalden, og snart fløj der en gylden regn fra hr. Villumsens hånd, et! to! Værsgod! han rakte mig spanden og stod bag ved mig, indtil det sidste sandskorn var faldet på dets rette plads – netop i det øjeblik, da fru Villumsen stod i døren og kaldte: »Værsgod! Spise!« Jeg sagde før, at den ene morgen lignede den anden på Villumbjerggaard, som en fuldendt præget dukat. Men den slags dukater skulle der dagligt produceres tre af på Vil-

*Morgen i stalden på
Villumbjerggaard*

lumbjerggaard. Den første om morgenen, den anden til middag og den tredje om aftenen. Mellem hver af dem var der en ubrudt kæde af arbejde, og forrest lyste hr. Villumsen som en kugle af kviksølv. Når værket var fuldført, følte vi alle, at tøjlerne gik fra hr. Villumsens til fru Villumsens hænder.

Hvordan var fru Villumsens hænder? hør engang, svaret ligger i hendes daglige kalden om morgenen, til middag og om aftenen, når værket var ved at være slut:

»Værsågod! Spise!«

Efter denne kalden løb alle afsted hen til vandhanen, og her stod man i en rundkreds og skrubbede sig så hurtigt og grundigt, som skulle man skynde sig til et bryllup. Fra vandet i ét spring ind i forstuen, man smed arbejdsjakkerne, trak en kam igennem håret og for næsten samtidigt i lette, hvide jakker og så march! ind i spisestuen. De første dage var jeg hensat i dyb forundring. Jeg måtte gøre det samme, som de andre gjorde, men var hele tiden et skridt bagefter.

Således løb jeg ind i spisestuen, da alle allerede sad ved bordet, og fru Villumsen netop gik igennem kransen af træsko (folkenes opmarch). Hun satte en skål foran husbond og satte sig ved hans højre side. Efter et øjebliks koncentration foldede hun hænderne i skødet, og i den dybe tavshed begyndte hun med mørk stemme at fremsige det danske Fader-vor. Alle havde bøjede hoveder og blev til skulpturer.

Jeg forstod ikke ordene, men mit hjerte bævede ved hvert ord, omtrent sådan som det havde skælvet ved barndommens messer, når klokkerne begyndte at kime. Fru Villumsens stemme lød som fra en højere verden, og urets tikken forenede sig med den i bøn over det hvide bord, omkring hvilket familien sad tavs i apostolsk fordybelse. Der ligger nu foran mig et lille stykke papir, og på det står skrevet med fru Villumsens svære hånd (til minde ved afskeden) den danske bøn, som jeg første gang hørte fra fru Villumsens læber på Villumbjerggaard:

Velsign vort Hus. Velsign vort Bord.
Velsign den hele arme Jord.
Velsign os med Din milde Haand,
Gud Fader, Søn og Hellig Aand.

På dansk lyder ordene Bord, Jord, Hånd og Ånd, når udtalen yder dem retfærdighed, som klokker, hør engang:

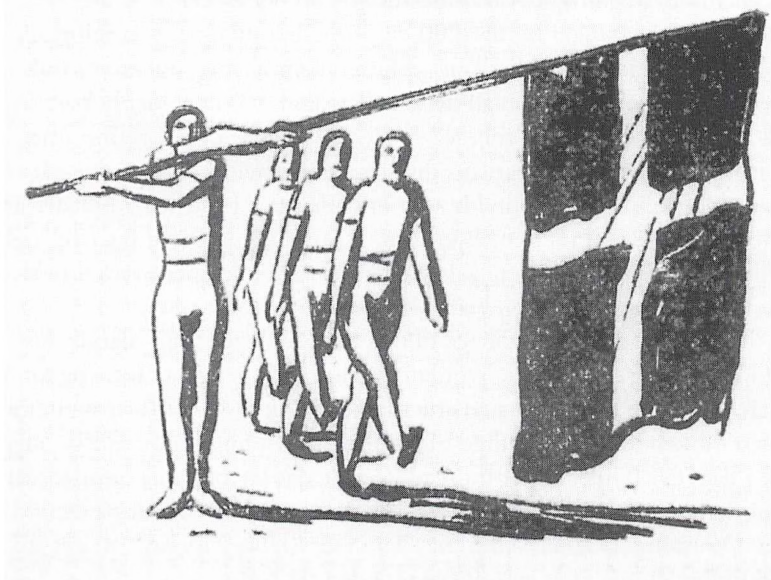

Bord...Jord...Hånd...Ånd.... Sådan at spisestuen, da det sidste ord Ånd klingede ud, skælvede som et klokketårn, når klokken klinger ud. Og i det klokketårn var hvert menneske en klokke, for alles hjerter skælvede i et ekko, vakt af hovedklokken, af Villumbjerggaards moders hjerter, af fru Villumsens stemme. Efter den højtidelige stund løftede fru Villumsen hænderne fra skødet (hun lod øjnene løbe hele bordet rundt) til skålen, hun rejste sig op og serverede med et let buk for husbond: »Værsgod!« Hun smilede, og hendes stemme var lun, husbond smilede ligesådan, nikkede hjerteligt, og da han tog skålen fra madmoders hånd, sagde han: »Tak!« Han lagde sin del på tallerkenen og gav skålen videre til sønnen: »Værsgod!« Frode modtog den med et smil: »Tak!«. Og sådan gik det nu hele vejen rundt, fra Thorvald til Søren, fra Søren til mig og Kristine og Agnes: »værsgo'! tak! værsgo'! tak!« Enhver tog så meget, som hjertet begærede, ingen nødede nogen til at spise, skålen gik simpelthen rundt, og der spistes, indtil alle var mætte.

Jeg citerer et uddrag fra et brev til min moder (fra 1924): »Under måltidet var der lystig snak, latter, jeg sad selvfølgelig som en stum imens, og når de spurgte mig om noget, og jeg ikke forstod eller svarede dem, og de ikke forstod, var der ingen ende på latteren. På bordet stod en stor kande med æblemost, og når den var tømmt, gik madmoder ud og

bragte den fyldt tilbage. Det er interessant, at madmoder spiste samtidig med os. Kvinderne skiftedes til at bringe maden ind, først var det Agnes, så Kristine og endelig fru Villumsen. Man spiser, indtil ingen længere tager mere. Og hvis der er én, der spiser endnu, mens de andre allerede er færdige med at spise, bliver alle siddende og snakker sammen, indtil også han har spist færdig. Så rejser alle sig op på én gang: *efter husbond!* skubber stolene ind til bordet. Og nu går man én efter én hen til husbond og madmoder, giver dem hånden og siger: »Tak for mad«. De svarer »Velbekomme!«, og derefter går vi hen på vores værelser, og hele Villumbjerggaard falder i søvn, alt kravler i seng og hviler indtil klokken halv to. Det forekommer jer måske underligt, men arbejdet er så hårdt, udmattende, at det er nødvendigt at styrke sig til det videre anstrengende arbejde med en middagslur. Så står husbond op igen som den første, han går fra værelse til værelse og råber: »Kaffe!« Vi står op, går hen i spisestuen, og der er allerede dækket op, kaffe med mælk, boller, franskbrød med smør – vi spiser færdig og går ud til arbejdet.

»I aften, om et øjeblik, når jeg har skrevet dette til ende, går vi til den nærliggende lille landsby Vorde, der er fest i gymnastikforeningen. Frode er leder for den. (Gymnast, det svarer til den tjekkiske forening So-

kol). Venner, jeg går også til træning med dem, det bliver jeg nødt til, Frode lod mig ikke være i fred, før jeg gik med. Vi går to gange om ugen, om tirsdagen og om torsdagen, fra 9 – 11. Det er bønder allesammen, og hvad enten det er landmandssønner eller karle, så er det lystigt, som én stor familie. Der er altid én, som holder Dannebrog, resten træner. Alle skiftes i løbet af aftenen til at stå vagt med Dannebrog i hånden, og så til sidst går fanebæreren i spidsen, og der bliver sunget, indtil vi er dampet af. – Fornylig stillede Frode mig i spidsen med Dannebrog, der er 26 mænd og 20 kvinder – og lærte mig, hvordan fanebæreren til god nat laver en port, som alle (mens de synger) skal gå igennem, og således slutter dagen, og vi går i seng.«

Lidt historie og tal

På Frilandsmuseet i Lyngby (»Lyngens by«) ved København ligger der et dansk husmandssted fra hoveriets tid, det er blevet flyttet herhen til minde om livegenskabet (vornedskabet), som blev ophævet allerede i 1702. Det er et billede af nød og undertrykkelse, hvor menneskene var nødt til at leve sammen med dyrene i ét rum, se engang, i det lille hus, klinet af ler og træ, er der på den ene side et ildsted med en kedel, senge og borde. I midten er der et logulv, på den anden side 6 køer og 9 heste. Mellem de livegne og de stumme ansigter er logulvet en bro i det brede rum, som mennesker og dyr 200 dage om året gik over ved solopgang på hoveriarbejde, og ad hvilken udslidte mennesker og dyr efter mørket vendte tilbage fra arbejdet til deres fælles stald. På dette logulv kom jeg til at tænke på stadsstuerne, jeg mener de danske bønders fine stuer i dag, med Thorvaldsens Kristus som lyser svagt hvidt, og hvor der står et betydeligt bibliotek, stopfyldt som en lade efter høst, hvor billeder af Holberg, H. C. Andersen, Bjørnson, Grundtvig og Ibsen lyser op ved siden af portrætter af flotte avlstyre og drømmende køer over en række lænestole (langs væggene), betrukket med mørkerødt velour.

Men lad os nu vende tilbage til den livegnes logulv på Frilandsmuseet i Lyngby og snakke om, hvordan det mon gik for sig her før – og først derefter vende tilbage til stadsstuerne, ikke? Altså, hvis I først og fremmest vil kende det væsentlige i Danmarks udvikling fra de ældste tider til i dag, må I vide, at det fra A til Z er de danske bønders hænder, der har skabt denne historie. Hvordan bønderne mon havde det på den tid, da Dronning Dagmar kom til Danmark (i begyndelsen af det 13. århundrede), det viser en folkevise fra den tid bedst:

Da Dagmar om morgenen efter bryllupsnatten skulle ønske sig en gave af Valdemar Sejr, var hendes ønske, at han skulle befri de forarmede bønder fra plovskatten. Valdemar Sejr ophævede plovskatten, men hans søn Erik indførte den igen, og den nye skat var tilmed så høj, at folk kaldte ham Erik Plovpenning. Erik Plovpenning havde brug for mange penge til krige, altså inddrev han plovskatter og det på den måde, at enhver, som havde en plov og et stykke jord, skulle betale et bestemt beløb, den, som havde to plove, skulle betale to gange så meget, for tre plove tre gange så meget osv.

På den tid drev danskerne fællesbrug (man kaldte det »jordfællesskaber«), og disse varede ved indtil slutningen af det 18. århundrede. Fællesskaberne blev ledet af en herremand, som fordelte jorden til fæstebønder og livegne. Reformationen pålagde undersåtterne absolut lydighed, og dette blev på grusom måde udnyttet af navnlig tyske baroner og grever, som havde sneget sig ind i Danmark med reformationen og bare hyggede sig her. De rykkede frem mod bønderne med »træhesten« (et

Sjællandsk bonde i folkedragt.

torturinstrument). Livegenskabet blev ganske vist ophævet i 1702, men nogle nævneværdige fordele heraf havde bønderne ikke. Fæstesystemet eksisterede stadigvæk, og bønderne måtte stadig udføre hoveriarbejde, og dertil kom – ifølge en ny forordning – at de skulle rykke ind til »landmilitsen«, det vil sige til landforsvaret, hvor de sygnede hen under tysk kommando. Således blev bønderne efter livegenskabets ophævelse forfremmet til soldaterbønder og var underlagt *Stavnsbåndet*. Hvad er dette Stavnsbånd? Det var en forordning, så de værnepligtige bønder ikke på en eller anden måde skulle kunne unddrage sig deres pligt, således måtte mændene fra 4 år til højt oppe i årene leve i deres landsbyer som i et bur, slide i det og vente, indtil herremanden kaldte dem fra ploven til hæren.

Gør, hvad du vil, ingen vil anerkende dig, gør du dit allerbedste, sæt-
ter du alle kræfter ind, så den lille fæstegård, som er blevet dig betroet,
blomstrer op, så kommer herremanden, nikker og siger: Saml dit ha-
bengut sammen, og du skal afsted til en anden gård. Eller til hæren.

På Stavnsbåndets tid opstod ordsproget:

»Hellere blive fattig ved at sove – end ved at slide.«

Interessant nok var det især litteraturen, som hjalp de danske bønder til at stå på egne ben. Den eventyrlystne tysker Struensee, den danske dronnings elsker og læge¹ og forelæser for den sindssyge danske kong Christian VII (1766 – 1808), havde ganske vist, da han styrede Danmark, efter indførelsen af trykkefriheden forberedt ophævelsen af Stavnsbåndet, og at der skulle gives frihed og jord til de undertrykte danske bønder, men han blev slået ihjel. Så dannedes »Bondevennernes Selskab«, og gennem litteratur befordredes kravene om frihed og selveje for de undertrykte bønder.

Da kronprins Frederik kom til magten, diskuterede grev Reventlow en-
gang de danske bønders elendige situation med ham og sagde direkte, at
det var nødvendigt at ophæve Stavnsbåndet, og at dette forhåbentlig
med tiden ville kunne lade sig gøre. Kronprinsen svarede:

»*Med tiden?* Det er dog trods alt i min interesse, at der i så vigtig en
sag, som skal tjene til landets bedste, ikke spildes én eneste dag.«

Fra denne udtalelse gik man straks over til at nedsætte en kommissi-
on, som fik til opgave: *snarest muligt at udarbejde en lov om ophævelse af
Stavnsbåndet*. Denne kommission blev sammensat af 16 embedsmænd
og godsejere og kaldtes: *Den store Landbokommission*. Her havde Re-
ventlow det afgørende ord, og fra ord gik man straks til handling. Den
første betydelige handling var en forordning: *overtagelsen af statsfæste er*

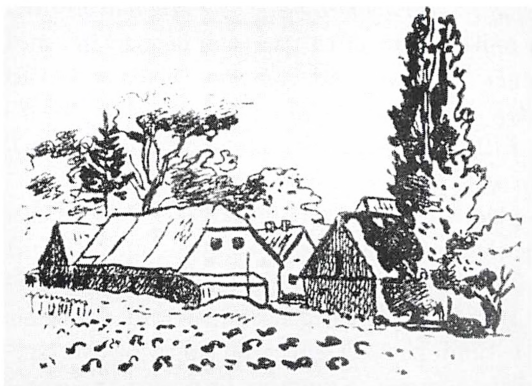
først og fremmest betinget af en grundig fortegnelse over hele indboet. Året efter blev Stavnsbåndet ophævet, det er en dag, som er markeret med rødt i den danske kalender: 20. juni 1788. Alle som var under 14 eller over 36 år blev frie den dag, den 20. juni, og de øvrige ufrie skulle have deres frihed gradvis i løbet af 12 år, således at alle mennesker i Danmark skulle være frie ved slutningen af år 1800.

Efter Stavnsbåndets ophævelse kunne en bonde købe sig en gård eller blive fæstebonde. Bønderne blev ganske vist frie borgere, men hoveriet fandtes stadigvæk i den form, at de måtte erstatte det forhenværende fysiske slid med bestemte afgifter af to tredjedele af deres jord. Den store Landbokommission rejste rundt i hele Danmark og rådgav og overvågede gennemførelsen af disse reformer. Kronprins Frederik blev overalt mødt med glæde af folk, som havde fået deres frihed, og hans popularitet steg, da 100 jyske storgodser indsendte en protest mod Stavnsbåndets ophævelse til Frederik i København, hvor de krævede ændringer. Det fortælles, at kronprinsen, da han havde læst protesten igennem, kort og godt svarede: »Hvad det kongelige ord befaler, lader sig ikke ændre...«

Lidt historie og tal

Hoveriet blev ophævet (1788), rekrutteringen til landforsvaret fandt ikke længere sted i forhold til antallet af gårde, men derimod i forhold til indbyggertallet. Bønderne havde ret til at købe sig en gård eller blive fæstebønder. Det er interessant, at overdragelsen af feudaljord til bønderne i tidens løb stadig blev forbedret med udstedelsen af nye love (f. eks. i 1861 og i 1872), og at denne udvikling først kulminerede efter verdenskrigen: den 4. oktober 1919, da den sidste lov blev udstedt, som i sandhed var et slutsegl på denne mere end hundrede år lange del af den danske bondes historie.

Begyndelsen af det 18. århundrede var en solopgang for Danmark, og de nu befriede bønder begyndte at rive de små fæstegårde ned, tætnede som svalereder, som de havde hjulpet hinanden med at bygge i undertrykkelsestider. Man rev ned og byggede, landet blev skåret ud i bidder, som var vædede med sved og blod. Fællesbrug og landsbyer faldt fra hinanden og blev spredt ud i landskabet, og snart var landet besat med nye fæstninger, hvor bonden selv gav hårde befalinger og straks selv opfyldte dem, som en forgældet fæstebonde på egen gård. Hvordan selvejergårdene i Danmark allerede for længe siden blev beskyttet mod af-

skaffelse eller deling, det viser en lov fra 1769, som forbød afskaffelse og deling af selvejergårde, ja end ikke store jagtrevirer var tilladt. (Hvilken ære og respekt disse gamle love nyder, kan I endnu i dag se af, at en bonde, som har købt en nabogård, ikke kører høsten fra marken til sin egen gård, men kører kornet ind i dets gamle moderlade...)

Loven om udstykning, som blev udstedt efter hoveriets ophævelse, fastlagde størrelsen af lodderne, og det sted, hvor den gamle gård lå, måtte ikke udnyttes. For at beskytte sig mod dannelsen af nye fideikommiser, blev der i 1849 udstedt en vigtig lov, hvorved fideikommisserne blev ophævet, samtidig med at dannelsen af nye blev forbudt. (Stor fortjeneste herfor havde netop »Bondevennernes Selskab«, som i hoveritiden gennem litteraturkampen havde fordret frihed og selveje for de underkuede bønder. Dette selskab blev senere til et politisk parti, og dets første bedrift var den nævnte lov.) Jeg har stadig tilbage at forklare, hvad er

»En tønde hartkorn«

Den berømte danske matematiker *Ole Rømer*² grundlagde ved slutningen af det 17. århundrede den første matrikel, som gjorde god nytte helt til det 19. århundrede.

For at opnå et ensartet udtryk for gårdenes værdi indførte Ole Rømer et skattemål i hartkorn (egtl. hårdt korn, dvs. rug eller byg o.a.). Størrelsen og værdien af enhver dansk gård er udtrykt i »tønder hartkorn«; det er et mål for beskatning, som er afhængigt af jordens afkastningsevne. En tønde hartkorn betegner $6 \frac{1}{6}$ tønder land: 3.36 hektar af den for-

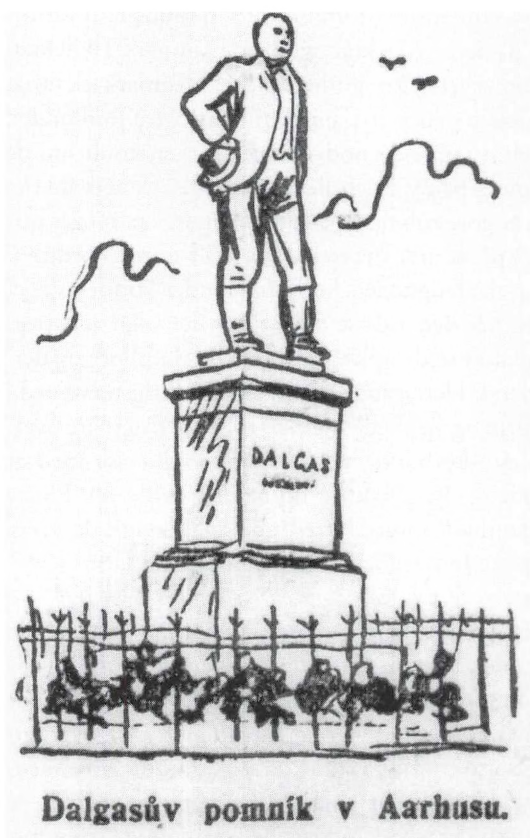
træffeligste danske jord. Gennemsnitsstørrelsen af »en tønde hartkorn« i Jylland er 14.63 hektar, på øerne 6 hektar og i hele Danmark 10 hektar.

Før hoveriarbejdets ophævelse var jorden i hele Danmark elendigt bearbejdet, det skabte altså ingen større problemer at bytte jordlodder, og således var det muligt at samle de nødvendige marker rundt om de gårde, som var ved at dannes på ny. De fælles hyrder blev fritaget fra tjeneste, og man begyndte at gøre rub og stub selv. Man drev et meget primitivt landbrug. Sydpå (på øerne) dyrkede man især korn, nordpå (i Jylland) kvægavl. På de jyske lyngheders ludfattige jorder kunne kvæget lige netop ernære sig, og når dets tid var inde, blev det solgt til kvæghandlere, og kvægdrivere drev så de opkøbte hjerde til Hamborg og derfra blev de sejlet til England. Flere gange slog skæbnens krigsnæve ned i denne kummerlige livsform og vækkede hjernen til mere frugtbare overvejelser, som førte den danske bonde ud af denne vildfarelse med at være hyrder på den uendelige lynghede og ud på den hvide vej. Første gang var i 1864 (hele Danmark sørgede over tabet af Slesvig), da *oberst Mylius Dalgas* i denne trøstesløse stilhed råbte til hele Danmark:

»Slesvig er tabt, men et nyt Slesvig kan erobres i Jyllands lyngheder!«

For en ægte dansker er der ikke langt fra ord til handling, så også den gode soldat Dalgas gav sig straks efter denne mindeværdige erklæring efter den tabte krig til kamp mod den ufrugtbare jord: han grundlagde *Hedeselskabet*, hvis opgave var og stadig er: at forvandle heden til frugtbar jord. Enhver, som betalte et årligt bidrag på 4 kr, kunne blive medlem af Hedeselskabet. Hedeselskabet voksede hurtigt, og navnlig de mindste bønder trådte ind i det, da de opdagede, at der bød sig en fortræffelig mulighed for dem til forholdsvis billigt at erhverve et stykke nyt land. Den, som gav sig til at opdyrke et stykke af heden, fik halvdel af udgifterne dækket af staten, pga. denne statslige understøttelse voksede sulten efter land endnu mere, og således begyndte heden, hvor fåreflokkenes hyrder gik og grublede, mens de strikkede strømper, at ændre sig til jord, egnet til at modtage og afgive sædekorn, egnet til skovbrug... Hvilket værk der blev udført med Hedeselskabets hjælp fra 1866 til i dag, fortæller disse tal bedst: før 1866 var der 140 kvadratmil hede i Jylland, i dag er godt $\frac{2}{3}$ af denne violette ødemark omdannet til grønne kornmarker og skove.

Byen Herning bliver med god ret kaldt »hedens stjerne«; thi den opstod i tiden for denne blodige kamp om at vinde et »nyt Slesvig«. Hedeselskabet ligger i Jyllands hjerte, i Viborg, og derfra, fra Viborgs domkirke, kan man se ud over hele egnen, og med et blik på de små, violet-

te pletter i det vældige, frugtbare grønne, råber man med digteren Bir-kedal:

»Du gamle Jylland, forynget med grønt, igen hæver du dig over havet, et billede på fjerne tider. Danmark, hvad du her har fuldført, kan du med stolthed skrive ind i dit skjold!«

Imens bonden i blod og sved krøb bag ploven gennem heden, faldt skæbnens hånd for anden gang på hans beskedne skjold og rystede det sådan, at bønderne hurtigt gav hinanden hånden, så de ikke faldt: i halvferdserne begyndte Amerika og Rusland at kaste mægtige sække godt og billigt korn ud over Europa, og prisen på det hjemmedyrkede korn sank så dybt under det, at det kom i trugene i ko- og svinestalde-ne. Den almene nød blev forøget, da eksporten af dansk kvæg til Tysk-

land og England i firserne yderligere blev begrænset. Den danske bonde blev isoleret, han stod på den fattige jord så at sige med tomme hænder, afskåret fra hele verden, men han grublede ikke som Shakespeares danske prins Hamlet: »At være eller ikke være? – Det er spørgsmålet!« – Opmærksomt så han sig omkring, og hvad så han? Han så helt klart, at kornprisen faldt, men at prisen på smør steg – og det var nok for ham. Ud over dette positive syn hørte han fra Landbohøjskolen i København den lærde *Segelckes* stemme: »Læg mærke til smørproduktionen!« Man gik blot i gang, og straks var her en ny, dansk opfindelse: Maglekildecentrifugen, der lærte de danske bønder at centrifugere den gode mælk og koncentrere de ærlige kræfter.

Fra år 1881 ligger der i ordene *koncentration* og *centrifugering* den kerne gemt, som hele den generation af bønder, der på den internationale kampplads erobrede førstepladsen mellem bønder, voksede frem af, skønt den størrelsesmæssigt var op til flere gange mindre og dertil fattigt udrustet i forhold til andre kolosser. Med fremkomsten af den første centrifuge opstod de første fælles mejerier. Men skønt der meldte sig lægestemmer mod den centrifugerede mælk om, at den ikke egnede sig til kalve, endsigte til ernæring af mennesker, stak bønderne hovederne sammen og rådslog om, hvordan man kunne gøre det, så det fungerede til almen tilfredshed. Det var år 1881 i Vestjylland, sådan engang om vinteren, man sad ved den sorte kaffe og brændevinen og snakkede om besværet med den centrifugerede mælk, man diskuterede, hvad der skulle gøres for at fjerne smørrets fejl og forbedre *kvaliteten, for også at forbedre og forenkle arbejdet*.

Og her fødtes tanken om andelsbevægelsen: at forene kræfterne i én virksomhed, hvor enhver skulle arbejde, som han bedst kunne, til nytte for helheden, for helhedens succes kommer også den enkelte til gode. Det var altså ved sådan en nabosamtale om vinteren 1881, at det afgørende ord faldt: vi skal blive smørproducenter i fællesskab. Jeg har sagt, at en dansker ikke har langt fra ord til handling (se Dalgas!), så næsten fra den ene dag til den anden blev det første næsten-andelsselskab skabt – og hvem blev sat i spidsen? Det var ikke nogen ærværdig skægget olding med mange erfaringer, det blev den 23-årige unge karl Stilling Andersen, som lige havde afsluttet handelsskolen. Han havde megen selvtillid, og han smøgede ordentligt ærmerne op til arbejdet, den prægtige karl Stilling Andersen, det viser alene dette faktum: til det fælles mejeri skulle der bringes mælk fra mindst 400 køer. Der meldte sig ejere til 300 af køerne, men ejerne af de sidste ønskede 100 køer lod

sig ikke overtale. Så sagde Stilling Andersen til sine partnere, at han selv ville købe den manglende mælk af de stivsindede ejere, og at han garanterede for tilførslen af mælk fra 400 køer. Naboerne stolede på Stilling, og de blev ikke skuffede. De begyndte at bygge med gæld, men de sparede og arbejdede således, at de allerede efter 10 år havde betalt gælden. De sparede så meget, at de i stedet for hængsler, så man kunne åbne vinduerne, sømmede dem fast... Dette fælles mejeri i Hjedding blev model for hele Danmark, efterhånden som andelsbevægelsen derefter greb om sig, og hvad det overhovedet har betydet, lader sig ikke rumme indenfor en kroniks rammer.

Men i det mindste et par tal: i 1883 var der allerede 20 andelsmejerier, i 1887 168, i 1888 251, i 1906 1068, i 1925 1350 med 180.000 medlemmer! (Dertil er der andelsselskaber for eksport af æg, kvægavl, indkøb af foderstoffer osv.) Nu eksporteres der årligt mellem 140 og 150 millioner kg smør fra Danmark. Hvis jeg skulle udtrykke essensen af en »lille« dansk bonde og årsagerne til hans verdenssucces med få ord, ville jeg kort sige:

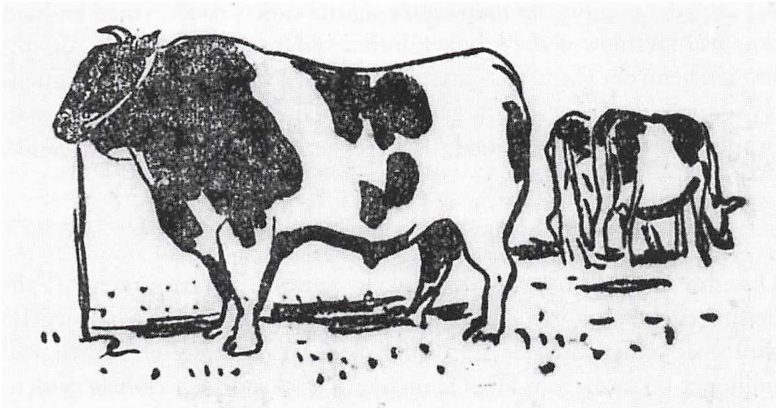
Skoler – andelsselskaber – kontrol.

Og i alle tilfælde: absolut samvittighedsfuldhed, sparsommelighed, ærlighed.

Hvordan livet ser ud på sådan en dansk mønstergård, hvordan arbejdet, hvilen og sjælens højtider er organiseret, det vil jeg fortælle i de kommende kapitler, for hr. Villumsen er fra den generation, som voksede frem af heden og dufter af mælk. Hans gård Villumbjerggaard hører til blandt Danmarks bedste gårde overhovedet.

En side fra den danske bondes »køgebog«

Hvis I svævede over Danmark i en flyvemaskine, ville I se en kæmpestor grøn skål og i den røde jordbær, som var de plantet regelmæssigt. Det grønne, det er græsmarker, de røde punkter deri er danske gårde, og vi gør holdt et øjeblik på en af dem, på Villumbjerggaard. Hr. og fru Villumsen har jeg allerede præsenteret jer for, også deres søn Frode, og også karlene Søren, Thorvald og mig og pigerne, Agnes og Kristine. Husker I endnu den første middag, som jeg fortalte jer om i et kapitel for ikke så længe siden? I dag vil jeg fortælle, hvor mange »tønder hartkorn« Villumbjerggaard har, hvor mange køer, heste, høns osv. – og prøv derefter at regne på, hvor mange vi er til at passe hele Villumbjerggaard, og

Býk Jens Hannibal, pýcha Villumbjerggaardu.

*Tyren Jens Hannibal,
Villumbjerggaards stolthed.*

hvorfor det hele går så godt, hvorfor intet er dødt her, hvorfor det hele giver afkast. Altså, Villumbjerggaard er en firkantet rød fæstning, som man i Danmark ser dem i tusindvis, og alle de 70 hektarer, der hører til den, er indført i en kontrolbog sammen med 50 stykker kvæg (af disse er 20 malkekøer, 8 tyre – der malkes i gennemsnit 300 kg mælk dagligt), endvidere 5 heste, 48 svin, 80 høns, en frugthave og en urtehøve. Denne kontrolbog er den danske bondes andet evangelium, i den er ethvert lille stykke registreret, og ved hvert stykke kan de se sort på hvidt, at det kan betale sig – ellers laver de et kryds hen over siden, på en dansk gård er der ikke plads til det døde. *Kontrolbogen er grundlaget for den danske velstand.* Kvinderne tager sig af husholdningen, fjerkræet og haven, de går kun i marken i yderste nødsfald – mændenes arme er præcise løftestænger for hele den store gårds enkle apparat, og de danner sammen med alle landbrugsmaskinerne den ærlige andelsbevægelse, flittig fra morgen til aften, i hvis hjerte der kun findes én tanke: *at fremstille det bedste.* Husbonden og madmoderen er moder og fader for alle.

Alle har lige del i arbejdet og maden, og der findes ikke én arbejder, der kunne finde på morgen og middag at sætte sig til bordet med sænket blik: alle udfører deres arbejde ærligt og samvittighedsfuldt, for de er medlemmer af *Familien*. Husbonds og madmoders øjne har så megen kraft i sig og udstråler ordrer, som alle betingelsesløst følger sig efter, så

når arbejdet er gjort, og man sætter sig til bordet, dækket med en hvid dug, på hvis midte en frisk buket dufter, falder trætheden af alle, og spisestuen genlyder af munter samtale og latter. Jeg har sagt, at fundamentet for arbejdet på en dansk gård udgøres af de fire ord, hr. Villumsen primitivt dirigerede mig med, da jeg ikke kunne et eneste ord dansk. Det er:

»Import! Eksport! Ekspres! Prima kvalitet!«

Disse fire trylleord bevæger hver enkelts arme og ben på gården og i andelsbevægelsen, og gård for gård, andelsbevægelse for andelsbevægelse slutter sig ærligt sammen i arbejde, sådan at resultatet er 140 til 150 millioner kg smør, som lille Danmark årligt eksporterer til hele verden. Mælk og smør! Det er kernen, som alt på gården drejer sig om – og her er koen i sit kongerige, hvor alle tjener den så godt, de kan, og den belønner dem i sandhed kongeligt for det.

Hvordan alt på gården drejer sig om koen, viser dette »Dagsprogram« bedst:

Arbejdsdagen på Villumbjerggaard

Sommersæsonen (fra maj til november):

Morgen fra kl.5-6: Malkning.

Fra kl.6-6.30: Fodring med kraftfoder.

Fra kl.6.30: Køerne gennes på græs.

Fra kl.7-8: Der muges ud i stalden. Der strøs halm. Frisk sand på gangen.

Kl.9.30: Køerne drives ind i stalden. I maj og juni fodres de med roer, i juli og august med lucerne og ærtehalm, i september og oktober med kålrabi.

Fra kl.10-10.30: Vask af køerne. Vanding.

Fra kl.11-12: Malkning.

Fra kl.12-2: Middag (ingen må gå ind i stalden!).

Fra kl.2-2.30: Køerne gennes på græs.

Fra kl.2.30-3: Der muges ud i stalden (som om morgenen, igen frisk sand). Alle vinduer og døre åbnes på vid gab.

Fra kl.5-5.30: Køerne gennes ind i stalden.

Fra kl. 5.30-6.30: Fodring med kraftfoder. I maj og juni roer, i juli og august lucerne, ærtehalm, i september og oktober kålrabi. Vanding.

Fra kl.7.30-8.30: Malkning.

*Hvordan man fører
køer på græs.*

Jak se vodi krávy na pastvu.

Fra kl.8.30-8.45: Efter malkningen fejes stalden ren, der strøes frisk halm under køernes bagdele, og til sidst råber man: »Færdig?«, nikker og går ud af stalden. Inden vi går ud, plejer hr. Villumsen dog at sige: »God nat alle sammen!« til stalden.

Vintersæsonen (fra november til maj).

Normaltemperatur i stalden 16-18° C.

Fra kl.6-7: Malkning.

Fra kl.7-7.15: Fodring med kraftfoder – samtidig muges ud i stalden.

Fra kl.7.30-8: Fodring med roer.

Fra kl.8-8.30: Vanding, fodring med halm og hø – imens vaskes kørerne.

Fra kl.8.30-9: Hovedrengøring af stalden, afsluttes med udstrøelse af frisk sand og strøelse. Under fodringen står alle vinduer i stalden på klem, og kl.9 lukkes de.

Fra kl.9-12: Ro (Kørerne holder »dolce far niente«) [»behagelig ledig-gang«].

Fra kl.11.30-12: Kalvene gennes ud til en halv times luftning (det kal-des »promenade«).

Fra kl.12-1.30: Malkning – i det tidsrum gennes tyrene ud til luftning i 1½ time.

Fra kl.1.30-1.45: Malkekørerne gennes ud til luftning i 15 minutter.

Fra kl.1.45-2.15: Ekstra fodring med roer. Hø.

Fra kl.2.15-4.15: Ro i stalden.

Fra kl.4.15-6: Fodring: kraftfoder, roer, halm, vanding (som om morgenen).

Fra kl.5.30-6: Der muges ud under køerne – ekstrasfodring med frisk halm.

Fra kl.8-9: Malkning – derefter fejles og strøs der igen.

Fra kl.9-9.15: De gode malkekøer får ekstra kraftfoder – alt går igennem, der strøs sand på gangene. »Færdig?« – »Færdig!« – »God nat alle sammen!«

»Spisekort« for en gennemsnitsko med normal ydelse på Villumbjerggaard

I alt havde vi 20 malkekøer på Villumbjerggaard. Over hver af dem hang en sort tavle som en slags visitkort med det fulde navn (over det ydelsen), beskrevet med porøst kridt, som præcist betegnede, hvor meget mælk den dagligt gav husbond, hvor mange kilogram smør den gav årligt. Læs således f.eks.:

Ko nr. 70. Højeste ydelse pr. dag: 26,2 kg mælk, 4,90% fedt. Ydelse pr. år: 3801 kg mælk, 4,68% fedt, 200 kg smør.

Så mange tal på tavlen. Og hvordan bespiste husbond denne gennemsnitsko for de 200 kg smør om året? Lad os se i »Kontrolbogen«.

Om vinteren fik ko nr. 70: 6 kg kraftfoder, 45 kg roer, 2 kg halm, 1 1/2 kg hø – de første tre måneder efter kælvningen. Derefter: 3 1/2 kg kraftfoder, 45 kg roer, 2 kg halm, 1 kg hø – rationen af kraftfoder faldt i samme takt som nedgangen i mælkeydelsen. Rationen af kraftfoder udregnes således: mængden af mælk i kilogram deles med 4 – resultatet er rationen af kraftfoder i kg.

Om sommeren: 4 kg kraftfoder og 10-12 kg roer (eller lucerne, ærte-halm) og græs.

Og hvordan så den tavle ud, der hang over den mest betydningsfulde ko på Villumbjerggaard?

Ko nr. 7. Højeste ydelse pr. dag: 37,1 kg mælk, 3,20% fedt. Ydelse forrige år: 5363 kg mælk, 3,86% fedt, 232 kg smør.

Og i kontrolbogen kan man læse om denne kapacitet, at hr. Villumsen om vinteren dagligt gav den: 9-10 kg kraftfoder, 45 kg roer, 2 kg halm, 2 kg hø og 5-6 kg skummetmælk. Om sommeren: 7-8 kg kraftfoder, 5-6 kg skummetmælk. Græs. Ellers blev den fodret på samme måde som f.eks. den normale ko nr. 70.

Et enkelt år gav 7 gode køer hr. Villumsen følgende ydelse:

ko nr.	gav mælk kg	fedt %	smør kg
72	5086	4,22	241
71	5363	3,86	232
73	5148	3,88	223
74	4539	4,33	221
68	4559	4,27	218
78	3638	5,00	205
70	3801	4,68	200

Ved mit sidste besøg på Villumbjerggaard viste den unge Villumsen, Frode, mig med stolthed den bedste malkeko:

den gav om året 7154 kg mælk á 4,25% fedt – 337,50 kg smør.

Alle havde et ur i lommen, og når det fastsatte tidspunkt kom, høst eller ej, blev arbejdet overladt i hænderne på den ene halvdel, mens den anden halvdel drog af for at sørge for køerne. Og nu jeg er ved klokken: husbond plejede at arbejde med os »tempo« i 1 time, derefter efterså han et stykke af det udførte arbejde og gik sin vej, dvs: til køerne. De andre vidste, hvad klokken var slået, og når han var gået, arbejdede de, som om husbond også på afstand arbejdede sammen med dem... 10 mi-

Krávy na pastvě.

Køer på græs.

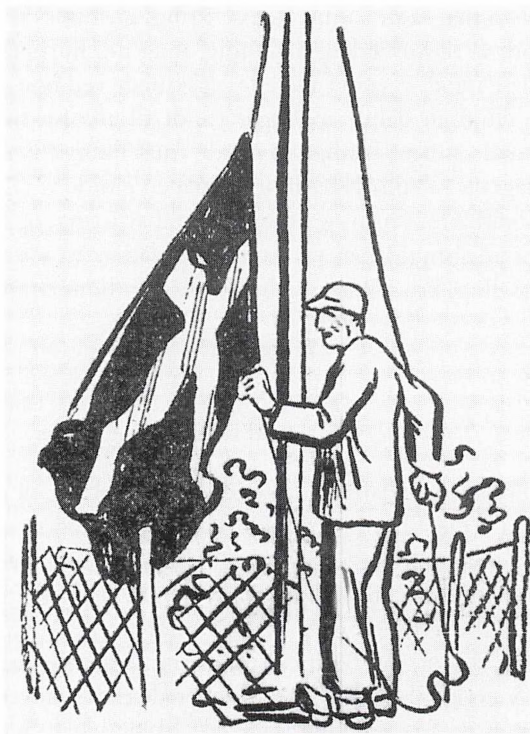
nutter i tolv: »den er slået!« – og med hurtige skridt marcherede man hjem fra marken, sådan at alle kunne sætte sig til middagen samtidig, og fru Villumsen ikke behøvede at gå rundt på gården og kalde på hver enkelt. Til slut på denne side, hvor det hele hovedsagelig har drejet sig om de gode danske køer, vil jeg tilføje et uddrag af et brev om morgenmaden på Villumbjerggaard. »Efter slideriet, når man har vasket sig og sætter sig til bords i rent tøj, føler man sig, som var man ved en fejltagelse havnet på en fornem restaurant. Forestil jer, hvordan vi om morgenen kommer til morgenmaden, og på bordet med den hvide dug er: smør, ost, fedt, postej, syltetøj, smøreost, franskbrød, udskåret rugbrød på et stort fad, skiverne er kun en halv cm tykke. Fru Villumsen, Kristine og Agnes stiller en tallerken af godt dansk porcelæn og lægger en ske foran os alle. Næppe har vi sat os, før de kommer bærende med en skål hirsegrod, hælder jordbærsaft over og lægger 2-3 store jordbær til hver på toppen. Når vi har spist grøden, bringer de en stor kande sort kaffe, en kande mælk, en lille kande fløde og en sukkerskål ind, og det sendes igen rundt »Værsgod! Tak!«, indtil alle er blevet mætte. Og hvis nogen er færdig før andre, sidder man og underholder hinanden så længe, der er nogen, der spiser, så rejser alle sig på én gang, skubber stolene ind til bordet og siger igen: »Tak!« – og vi skynder os til arbejdet. Når vi skal arbejde på de fjerntliggende marker, enten rider vi, cykler eller kører, men altid foregår det ekspres – og hr. Villumsen råber altid efter os, når han en gang imellem ikke skal med: Prima kvalitet!«

Hvordan man holder søndag på en dansk gård

Når jeg nu tænker tilbage på søndagene i Danmark, træder Søren, Thorvald og Frode frem, alle tre har de en ordentlig kost i hånden, og de giver mig en fjerde. Således rykkede vi nemlig altid ud lørdag aften efter arbejde og fejede gården, så den skinnede. Af og til sprang hr. Villumsen til og hjalp os (så vi snart kunne blive færdige og sætte os til lørdagskaffen efter aftensmaden), og så fór kostene af sted, for duften af kaffe strømmede gennem de åbne vinduer, og porcelænskopperne og teskeerne klirrede... »Færdig?« – »Færdig!« Kostene blev stillet i et hjørne i stalden, Frode løb hen for at standse vindmøllen, hr. Villumsen gik endnu en gang gennem stalden som en general, mens Søren, Thorvald og jeg fik fat i mælkejungerne og sænkede dem ned i betonbrønden. »Færdig?« »Færdig!« Træskoene klaprede, og hr. Villumsen sluttede af: »God nat alle sammen!«

Midt på enhver dansk gårdsplads er der en fin, lille, rund have med et lavt hegn omkring, som der slynger sig roser op ad, og i midten af den have rager en høj, hvid mast op. Søndag efter søndag vajer det danske flag (Dannebrog) fra denne flagstang, et hvidt kors på rød bund, så hvis I om søndagen kiggede ned på Danmark fra en flyvemaskine, ville I se et grønt og violet land med blå søer og grønne fjorde, oversået med Dannebrogflag. Danskerne elsker Dannebrog. Børnene leger med små papirflag, de store pynter bordet med dem, når der er fødselsdag, og søndag efter søndag synger hele Danmark ved flagstangen. Ingenlunde den fortærskede sang »om patriotens kærlighed til fædrelandet«, som der ofte skrives og tales om faneviften hos os; men en stolt sang om danskerens stærke, jordbundne kærlighed til det lille Danmark, omgivet af et kæmpestort hav...

Jeg vil hellere citere et uddrag af et brev fra maj måned 1924 om min første søndag i Danmark: »Fra lørdag til søndag herskede en kirkeagtig stilhed på Villumbjerggaard. Selv møllen sov. Om morgenen vækkede

*Hr. Villumsen indvier
søndagen på Villum-
bjerggaard.*

en klapren af træsko mig. Jeg satte mig op i sengen, og gennem et kighul mellem de blomstrende pelargonier fik jeg øje på hr. Villumsen: han stod bøjet over et rødt flag, hvor et kors lyste hvidt (det er de danske nationalfarver: rød og hvid), og gjorde det fast til en snor, der hang ned fra flagstangen midt i den lille have. Han havde halvåbne læber og nynnede en eller anden langtrukken sang. Da han havde gjort flaget fast, begyndte han langsomt at hejse det, og imens sang han stadig den langtrukne sang, indtil Dannebrog (sådan hedder flaget) nåede toppen af flagstangen. I dette øjeblik flød hans sang sammen med Dannebrogslafren, og jeg ville ønske for jer, at I i det øjeblik kunne se hr. Villumsens øjne: de strålede, og han tog kasketten af. Så kunne jeg ikke længe holde det ud, og jeg kaldte på Frode. Jeg pegede på synet på gårdspladsen og spurgte ham på mit primitive dansk: »Hvad er det?« – »Det er dansk søndag. Forstår du?«

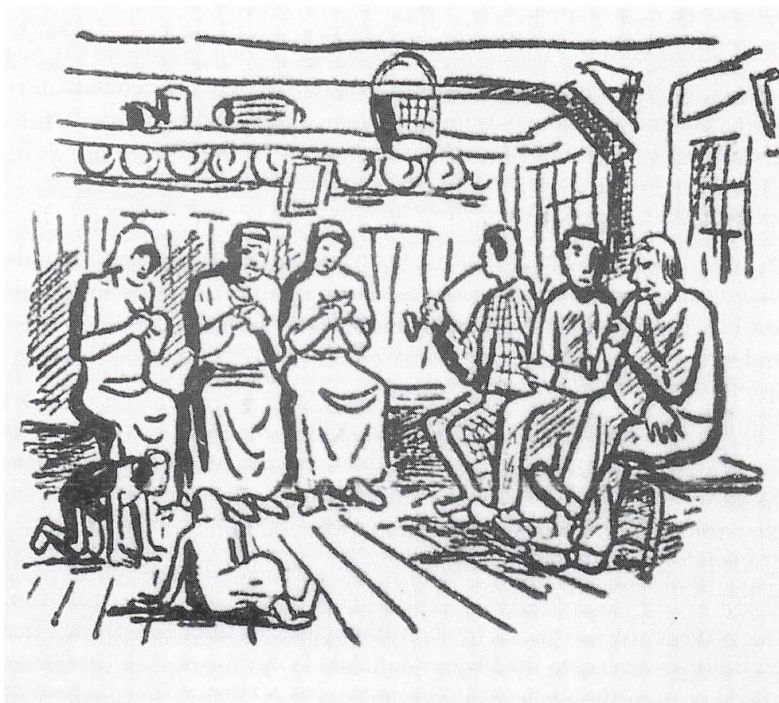
Så sprang vi ud af sengene, vaskede os hurtigt, bandt hestene fra, svang os op på dem og hu hej på græs med dem – dér valgte vi et kønt sted til dem, stak den jernpløk, som tøjret ender i, i jorden og efterlod dem dér, så de kunne græsse i ring. Derefter ét! to! i hestestalden! mug ud! så til kostalden! malkning! mug ud! hurtigt med kostene over gården! og kl. 7 sad vi allerede renskurede ved bordet i søndagshumør. Fru Villumsen delte sangbøger rundt til alle før morgenmaden, og da vi havde sunget færdig, serverede fru Villumsen en skål hirsegrod: »Vær så god!« -«Tak!« Efter morgenmaden gjorde vi alle vores klæder festligt i stand. Stor rensning af tøj og sko, barbering, og man sang til det hele. – Søndagsmiddagen var særlig overdådig. Vi satte os alle, klædt som til bryllup. Fru Villumsen begyndte igen bønnen med dyb stemme:

Velsign vort hus. Velsign vort bord.
Velsign den hele arme jord.
Velsign os med din milde hånd,
Gud Fader, Søn og Helligånd.

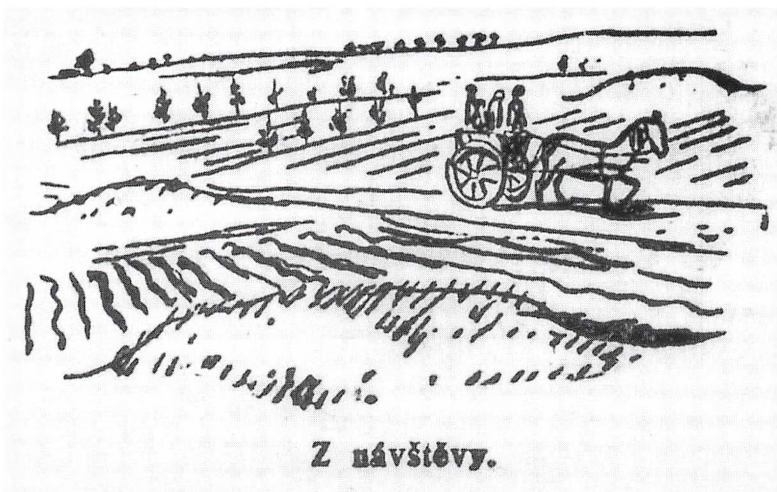
Til bønnen blafrede det vajende Dannebrog en sang fra gårdspladsen... Da Amen havde lydt, klirrede skeerne og derefter blev der spist og drikket som da Ruder Konge var Knægt, da man, som vi plejer at sige, fik et får for en skilling. Til sidst blev der serveret en stor skål jordbærgrod, overhældt med fløde, i midten var en stor sølvske stukket ned. Da skålen var blevet tømt, bar madmoder en ny, mindre skål ind »Vær så god!« »Tak!« Alle var allerede røde i hovederne som kogte krebs, men da fru Villumsen allerede havde båret en skål til ind og givet til

husbond, måtte man sende den rundt, nu kun af respekt for hende. Og så gav husbond den til ham, der sad ved siden af, han gav den igen videre; »Værsgod!« – »Tak!« alle takkede, men der var ikke mere en eneste, der tog, så den sidste stillede skålen midt på bordet, hr. Villumsen rejste sig, vi bukkede for fru Villumsen »Tak!« – og gik hver til sit kammer. -

Efter aftenmaden tog vi alle sammen på besøg på en gård i nærheden. Man kørte i jumben, og de, der ikke var plads til, cyklede. Det var en lys, dansk aften, og vejen førte forbi lyngbevoksede gravhøje, gennem skoven og dalen, foran os skinnede Hjarbæk fjord, solen ville ikke gå ned. Dannebrog ragede op af det grønne i dalen, og under det tittede et rødt tag frem mod os. Se, i porten stod gårdmanden og madmoderen allerede. »Velkommen!« Vi havde kun lige givet hånd, lagt overtøjet og sat os, så var der allerede en kande chokolade, flødeskum, flødekager og hjemmelavet lagkage på bordet, »Værsgod! Tak!« Jeg sad som på nåle, forestil jer: 20 danskere, alle de kvinder, jeg forstod ikke et ord og sagde kun »Tak!« Da vi havde spist, åbnede husbonden døren

til en stor stue, og alle gik ind. Dette er interessant: mændene satte sig i højre side, kvinderne i venstre. Mændene talte, og kvinderne hæklede. Mændene talte langsomt og alvorligt, kvinderne så en gang imellem op på dem og smilede. Klokkeren var allerede blevet ti, og solen var endnu ikke gået ned. Det var en lys time i duften af blomster, som der her var mængder af i vaserne, under opsyn af Thorvaldsens Kristus, og også af Bjørnson. Her vajede familiens trylleri, det rigtige, smukke livs trylleri. Kvinderne åbnede vinduerne, luften fra haven strømmede ind. På den lille bakke lyste kirken hvidt, og over den hvælvede den velsigtede aftens rosenrøde vinger sig. Husbonden rejste sig, åbnede et bogskab og tog en hel favnfuld bøger ud. Det var sangbøger, og vi fik en hver. Børnene listede sig ud i haven, man begyndte at synge. Når danskerne sådan mødes på gårdene, synger de altid. Også mig gav de en sangbog, så jeg kunne synge med dem. De havde endda forberedt en overraskelse til mig: husbonden rejste sig og talte temmelig længe til mig, jeg forstod af det hele kun ordene sang og Dagmar. Dronning Dagmar er nationalhelgen her i Danmark, og hvis man siger, at man er fra Bøhmen, smiler de og siger: »Dagmar«. Forsamlingen sang, og jeg lyttede. Jeg sad som i en smuk drøm under hele den lange sang og kiggede ud ad vinduet, bag haven lå heden og på den gik der to får. Jeg tænkte på Svatopluk Čech [bøhmisk digter, 1846-1908, skrev bl.a. et stort epos om dronning Dagmar] og hans Dagmar. Da de havde sunget færdig, var der en gribende tavshed, og da jeg efter et øjeblik sagde »Tak!«, lagde husbonden sin hånd på mit bryst, over hjertet, og stavede med eftertryk: »Na-ti-o-nal-sang!« Jeg forstod, at jeg nu skulle synge vores nationalsang... Jeg havde knap sunget færdig, før de to blonde småpiger, som jeg havde leget med, smøg sig ind til mig og med sænket blik gav mig to friskplukkede blomster: den ene en pinselilje, den anden en løjtnantshjerte. Jeg var så grebet af det hele, at jeg ikke vidste, hvad jeg skulle sige til de to små gavtyve, så jeg kyssede dem på panden. De rødmede endnu mere og gemte sig bag ryggen på deres mødre. Det var nu næsten blevet midnat, vi brød op, satte os i vognen og på cyklerne og kørte hjem. Natten var lys, mod vest en rosa stribe efter solen, der var gået ned, hestene prustede muntert og løb til, de glædede sig bestemt til at komme i stald, sådan som vi glædede os til at komme i seng. På vejen viste husbond mig den lille høj ved skoven, tæt bevokset med lyng, og også en høj magen til midt i marken. Efter en udførlig beretning med fagter og nogle få ord forstod jeg, at det var gravhøje, som de gamle danskere hviler i (hr. Villumsen viftede med

Hjem fra besøg.

hænderne og sagde mange gange »gammel! gammel!«, og at der en gang var nogle professorer, der ville grave i dem, men at han havde sagt til dem, at »hvad der er dødt, er dødt, det skal vi lade sove«. Så dækkede de det efter sigende til igen, og gravhøjene står der roligt og gemmer vores tiptiptiptipoldefars og tiptiptiptipoldemors støv i deres skød – deres efterkommere lever nu ærefuldt her og passer på den fædrene jord som deres øjesten.

Da vi var kommet hjem, tog vi Dannebrog ned, og Villumbjerggaard blev stille, som når der falder sne. I sund søvn tog vi afsked med søndagsnatten for at stå friske op til mandagsmorgenen og igen med lyst gå i gang med arbejdet.«

Kontrolassistenten

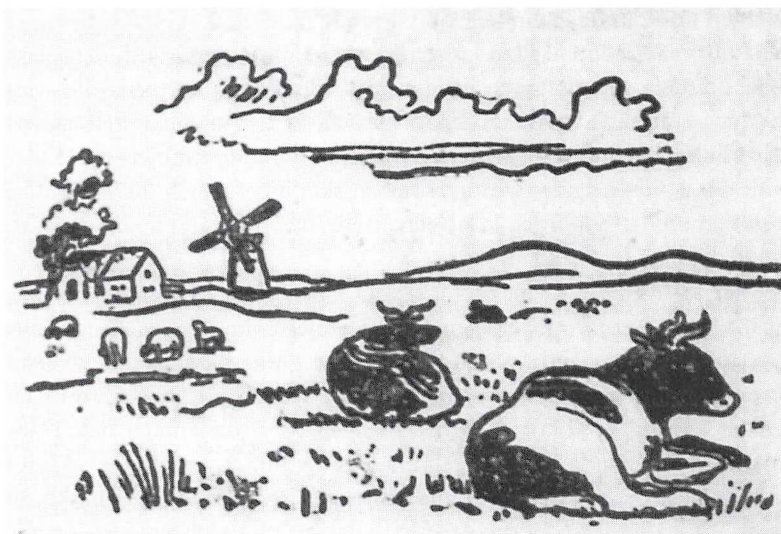
En aften, da vi vendte hjem fra marken, overhalede en vogn, trukket af en blakket jysk hest, os, og fra vognen vinkede et mægtigt brød af en fyr til os. Vi vinkede også med vores kasketter, og som han forsvandt mellem træerne, standsede Søren mig og stavede højtideligt med meget kraftig røst (for at jeg skulle forstå): »Kon-trol-assi-stent. Forstår du? Kon-trol-assistent!« Jeg nikkede som en skoledreng, så vi kunne gå videre – men hvad ordet kontrolassistent betyder for en dansk gård, og hvad det

i det hele taget betyder for Danmark, det forstod jeg først senere. Om aftenen sad kontrolassistenten på hæderspladsen mellem husbond og madmoder. Stemningen ved bordet var festlig, og alle overgik hinanden i opmærksomheder med retning mod den plads, hvor den rødmossede og blonde kontrolassistent sad og smilede. Det var ikke den opmærksomhed, velopdragne unge ved bordet viser de ældre, (for kontrolassistenten var i den alder, hvor man siger, at han endnu ikke er tør bag ørerne), det var en respekt så oprigtig, at den gjorde indtryk på mig: alle på Villumbjerggaard var bestemt hjerteligt knyttet til dette menneske på grund af nogle gode gerninger. Til godnat trådte den ene efter den anden frem, trykkede hans hånd, og ønskede ham med klar stemme: »God nat, kontrolassistent!«

Om morgenen, da vi trådte ind i stalden, bød kontrolassistenten os velkommen, frisk og i hvid kittel, ligesom dem, lægerne har på i deres konsultation, men ellers i træsko, som os. I hånden havde han en vægt, og med et blik gennem hans spredte ben kunne jeg se et trådnetstativ bag ham, hvor der stod utallige reagensglas. Fra det øjeblik begyndte illustrationerne til ordet kontrolassistent at tage form. De danner tilsammen en kort beskeden film, som dog udgør fundamentet for hele Danmark men mere om det i slutningen af dette kapitel. Hr. Villumsen, Frode, Kristine og Agnes sad ved køerne, og stalden genlød højt af malkningens morgensang, mens Thorvald, Søren og jeg bragte fulde vogne (Import! Eksport! Ekspres!) til og fra stalden (fodring, udmugning) – og her skelede jeg i farten til kontrolassistentens arbejde:

Når køerne var malket, gik man hen til stativet med reagensglassene, og her *blev hver malkespand hængt op på kontrolassistentens vægt og vejret retfærdigt, ved hver spand blev koens navn eller nummer nævnt, af hver spand tog kontrolassistenten en smule mælk i et reagensglas, hvorpå han omhyggeligt skrev vægten ind i den opslåede notesbog.*

Den mælk, der var blevet vejret, blev hældt ud af spandene, og man gik igen i gang med at malke. (Prima kvalitet!) Denne morgen var stalden festligt ophidset, ligesom når en general inspicerer hæren, og der aflægges rapport om dens tilstand. Denne morgen var det lutter numre, der klingede i den smalle passage mellem de roligt tyggende køer. Kontrolassistenten i lægekittlen holdt vægten fast i hånden, indtil de sidste dråber mælk var presset ud af malkekøernes yvere, indtil den sidste spand, fyldt til randen med mælk, var båret hen til ham, indtil hr. Villumsen råbte: »Nå! Vi er, gudskelov, færdige!« Efter den fælles morgenmad skred vi ekspres til arbejdet, og som vi spændte for vognen, gjorde

Søren et kast med hovedet mod køkkenvinduet og sagde igen så langsomt, betydningsfuldt og med hævet stemme, ligesom dagen før:

»Kontrolassistent! A-na-ly-se! Forstår du? Mælk. Analyse!«

Jeg nikkede blot. Thorvald smækkede med tungen bag hestene, slog med tømmerne, og straks fløj vi ud af gården til markerne. Men jeg så ikke andet for mig end kontrolassistenten, bøjet over reagensglassene med mælk, og ved siden af ham hr. Villumsen, sådan som de fæstnedes for mine øjne ved det flygtige blik, da Søren gjorde mig opmærksom på dem med sit »forstår du?«

Ved middagsmalkningen lyste kontrolassistenten igen hvidt i stalden, og igen vejede han, igen hældte han over i reagensglassene, igen skrev han i notesbogen, om aftenen ligeså, rolig og sikker. Alle bragte mælke-spandene hen til hans vægt og gav ham dem med så frimodige bevægelser som dem, hvormed de gode elever lægger deres hjemmeopgaver på katederet foran deres venlige lærer. Han blev på Villumbjerggaard endnu en nat, men om morgenen kom han ikke ud i stalden, efter morgenmaden satte han sig ved arbejdsbordet sammen med hr. Villumsen. Da vi gik ud af spisestuen, gav Søren, Thorvald og Frode kontrolassistenten hånden, så det gjorde jeg også. Jeg fik øje på den store, åbentliggende bog, fuld af tal, og kontrolassistenten, der så mit spørgende blik, lagde hånden på de opslåede sider og sagde: »Dansk kontrollbog! Forstår du?«

Hen imod middag vinkede Søren mod landevejen, (vi hakkede roer,) se, kontrolassistenten! Han kørte i trav fra Villumbjerggaard, den blakkedes flødefarvede manke vajede, vi vinkede til dem »På gensyn!« – jeg kunne se, at han styrede mod nabogården, og der ville han helt sikkert blive hilst velkommen på samme måde som på Villumbjerggaard, der ville der gentage sig det samme, som var sket hos os, men nu forstod jeg fuldstændig, hvad ordet kontrolassistent betyder for en dansk gård, hvad det betyder for Danmark.

Når jeg nu efter så mange år blader i disse første oplevelser i Danmark, er det, som om jeg igen sad på skolebænken bøjet over et kort over Danmark og lærte geografi, biologi, regning og alt det, som man lærer på skolebænken. For at forenkle alt i dette kapitel vil jeg snitte en enkelt terning ud af kortet, og lad os sige, at jeg præsenterer hele Danmark for jer i denne terning. Danmark i en grøn terning med D. Midt i den grønne terning finder I andelsmejeriet, rundt om det måske 30 røde gårde. Mælken fra disse gårde flyder ud til andelsmejeriet, og alle gårdene længes efter at blive »Prima kvalitet«. Alle de 30 gårdmænd giver kontrolassistenten hånden, han er deres bedste ven og medarbejder. Deres tale er ligefrem som i evangeliet: ja, ja, nej, nej. Kontrolassistenten siger måske: »Se en gang Peter, denne ko er god, den koster dig så og så mange danske kroner, men den giver dig så og så mange danske kroner mere i mælk. Denne er ikke god, Peter, den giver dig mindre, end du giver den, så det må vi på en eller anden måde udligne, ikke?« »Jo.« Så giver de koen mere foder, og hvis den ikke har forbedret sig på 2 måneder, så farvel, den bliver solgt som kød eller til en eller anden købelysten tysk agent, som der stadig rejser rigeligt omkring af. Helt enkelt, her skal hvert lille korn være talt og skrevet ind i kontrollbogen, og det er hele den danske økonomis pointe i en nøddeskal. Kontrolassistenten i lægekittel og træsko midt i stalden er Danmarks samvittighed, ærlig og præcis, hans mål er:

Prima kvalitet – Eksport.

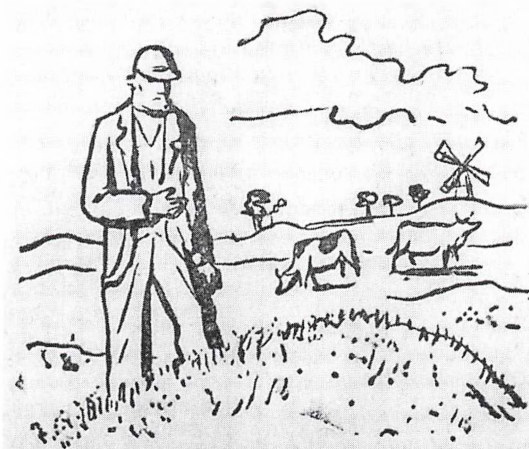
Jeg synger den danske kontrolassistentens pris og præsenterer ham for jer med min mest oprigtige anbefaling:

Se broderligt ind i hans klare, blå øjne og giv ham hånden på alle bøhmiske gårde:

»Hjerteligt velkommen og vær hos os i det mindste én dag om måneden. Forstår du?«

Gårdejer Kristen Villumsens skriftemål

Det var en tidlig oktoberaften, da hr. Villumsen og jeg gik op på den højeste bakke oven for gården, på Villumbjerggaard bakke. Den sidste dag hos familien Villumsen. I mine ører lød den tjekkiske sang »Afsked...« Vi vendte tilbage fra kirkegården, hvor fru Villumsen sover under en tung sten, fra kirkegården, hvor den barske nordenvind hersker, og den barmhjertige efeu omfavner de simple sten med en hvid due på toppen. Vi vendte hjemad forbi brune, nypløjede marker og grønne græsgange, ad stien, der var afgrænset med pigtråd. Tavse steg vi op på bakken, på heden. Vi var kun lige nået op, da hr. Villumsen af alle kræfter greb mig i armen og hviskede: »Hun var så god, Kristine, ikke!« Han blinkede, da jeg nikkede, og hans stemme knækkede over, da han slog ud med hånden i retning af det violette (heden) og sagde: »Dér drog jeg ud i livet sammen med Kristine -« men pludselig stivnede han, som han pegede mod det grønne, oversået med sortbrogede køer, hvor hans røde gård lå, og hvor møllen muntert drejede: »Og dér slog vi anker.« Vi stod på den hedenske gravhøj, i knæhøj lyng og kiggede ud over landskabet. Se, de jyske bønders fæstninger, røde som vilde valmuer, men fulde af mælk og korn. Og lyngen, lyngen! Den dufter af honning, og de små birketræer flammer i den som hvide skovnymfer, grebne af vindens barske fangarme. Her slutter heden, dér begynder Villumsens kongerige, afgrænset med pigtråd, som tyskerne havde brugt ved den franske front og derefter fredeligt solgt til de stille danskere for en slik... Vi stod på heden, i Jyllands hjerte, på kamplinien, som general Dalgas' geniale

hånd havde tegnet op. Ikke så langt derfra døde den opløjede hede, ud af den krøb grå slanger, sten, sand, hedelyngens uddøende blomster. Og lyngen lignede indtørret blod... Solen var ved at gå ned, hr. Villumsen satte sig i lyngen og jeg ved siden af ham. Solens gyldne bånd faldt på det opdyrkede stykke hede, og hr. Villumsen pegede præcis derhen:

»Dalgas sagde til os:

Hvad udad tabes, skal indad vindes!

Det er allerede længe siden, tiden flyver, men der forbliver altid noget af ham i vores blod. Se dernede, ser du? Dér vogtede jeg køer som dreng. Vi havde bøger med os i engen. Engang var vinden så kraftig, at den rev biblen ud af hånden på mig. Men jeg fangede den, og siden lod jeg den ikke rive bort fra mig. Ja, Dalgas sagde: »Hvad udad tabes, skal indad vindes!« Min fader tog sig af markerne, min moder af hjemmet. Når jeg tænker på min fader, ser jeg ham altid pløje. Hvor mange gange har jeg ikke om aftenen set, at der flød blod fra hans hænder. Jeg ved ikke, hvorfor mit hjerte smertede ved synet af det blod. Fader arbejdede også om søndagen, og han talte kun sjældent. Han var en slider, ja, min fader var en slider helt indtil sin død. Han talte kun sjældent, og kun én gang har jeg set tårer i hans øjne. Det var juleaften, derhenne i den lille kirke, ser du? Jeg sad ved siden af ham på bænken. Vi sang. Vinden trak igennem hele kirken, og lysene blafrede. Jeg sad ganske tæt ved min fader, og så faldt der noget varmt på min hånd. Jeg så på fader. Han havde øjnene fulde af tårer. Han sagde intet. Han sagde intet. Til min død vil jeg aldrig glemme det øjeblik. Da vi derefter gik ud af kirken, var han meget god mod mig, og førte mig sådan, at jeg ikke faldt i snedriverne...

Fader plejede at køre til Viborg med smør og æg om lørdagen, mens det stadig var mørkt, og han vendte først hjem, når det atter var blevet mørkt. Vi ventede på ham derovre på den bakke, og når vi fik øje på lygten, løb vi den i møde. Han havde et bolsje med til hver af os. Det var lykken. Der blev jublet. Det var en glæde til hele søndagen. Og min moder. Jeg ser hende, som da jeg var fem eller seks år gammel. Da jeg vågnede, hørte jeg sang. Det varede et øjeblik, før jeg fik set mig om i mørket – og der så jeg moder. Hun sad ved rokken i lyset fra ilden og spandt og sang så sagte for ikke at vække os. Men jeg hørte hende alligevel. Jeg glemmer aldrig hendes sange. Jeg glemmer dem aldrig...

Og derovre, kan du se det? Der blev vores første andelsmejeri bygget dengang. Ved du, hvilken kraft der var den største dér, hvilket hjælpemiddel det

bedste? Hestegangen! bønderne leverede hestene, for én dag hver. Og dér mødte jeg Kristine. Ved mælken. Ved centrifugen...«

Her tav hr. Villumsen, og hans bevægede fingre rev et stykke lyng op med rod. Han maste de violette blomsterklasers små hjerter og fortsatte efter et øjeblik:

»Dér lærte vi hinanden at kende. Og blev forlovet. Vores forlovelsesrejse gik til Himmelbjerget³. Det var i firserne. Det var ikke nogen luksusrejse, det var en rejse til Bjørnson, alle fra vores egn tog dertil, og vi var mere end 25.000, der mødtes dér. Vi tog af sted lørdag aften klokken 10, da alt arbejdet hjemme var gjort, og vi ankom til Silkeborg (byen ved Himmelbjerget) ved middagstid dagen efter.

Bjørnson...

Høj, som en konge. Håret redt tilbage, brede skuldre, glatbarberet. Den bedste taler, jeg nogensinde har hørt. Og alle forstod ham. Vi var 25.000. De fleste folk var i træsko, i sømbeslæede træsko, du ved, den samme slags, som du ser her på mine fødder... På toppen af Himmelbjerget vajede Dannebrog, som på et skib. Vi stod rundt om, og Bjørnson under Dannebrog.

Da talerne begyndte at tale, blev de afbrudt af tilråb: »Vi kan ikke høre! Vi vil høre Bjørnson! Vi vil høre Bjørnson!« – Da Bjørnson trådte op på tribunen, var det ikke klapsalver, der lød, det var en storm på havet. Og derefter blev der spillet musik, smukt. Og derefter blev der stille. Den dag i dag kan jeg høre, hvad Bjørnson sagde:

»Efter denne modtagelse kunne man tale om mangt og meget, men jeg vil springe alt det over og komme til sagen med det samme.«

Og det var godt, at han sagde det her, det følte vi alle, og alle stivnede vi og var som en eneste klippe rundt om Bjørnson. Jeg kan endnu huske nogle af hans sætninger ordret. Han angreb kraftigt kirken, han sagde:

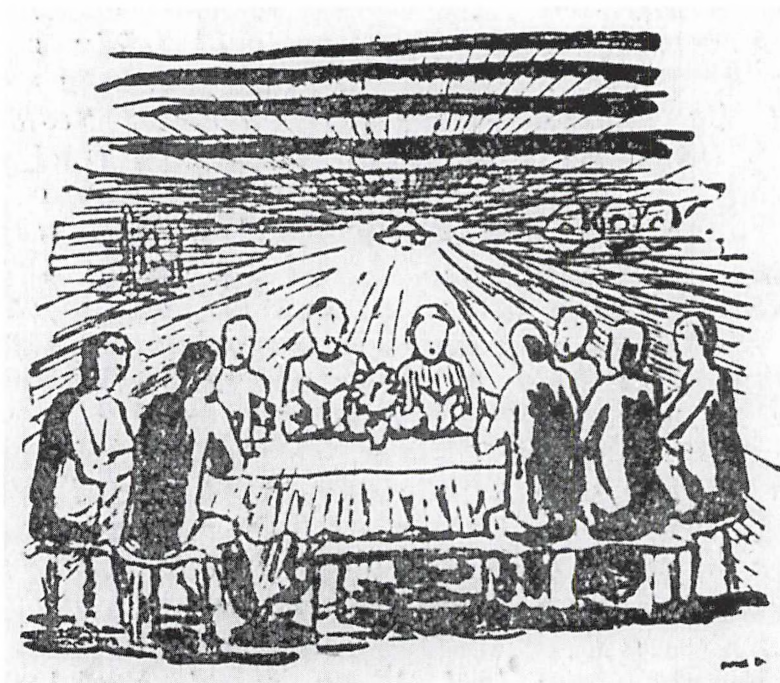
»Kirken vil ikke begive sig ud på det åbne hav, den foretrækker andedammen!« Og jeg husker endnu dette: »Hvis der findes en Gud, må han være i idealerne!«

Hr. Villumsen bøjede hovedet, og hans læber bevægede sig sagte, mens han reciterede flere af Bjørnsons ord. Hans stemme lød i det øjeblik metallisk, som en skuespillers engang, hvert ord var et hammerslag mod ambolten:

»I er den største forsamling, jeg nogensinde har talt til. Vi må slippe bølger-
nes kraft løs i os og forene os til et mægtigt bølgeslag, for kun sådan kan vo-
res bølger nå helt op til slottene...«

Ved de ord tordnede alle 25.000 hurra! Åh! Det var kolossalt! Derefter
skubbede vi os i trængslen efter Bjørnson helt hen til broen, hvor han skulle
gå om bord på skibet. Han stod der med sin frue, de var i lyse klæder. Hans
kone var smuk, hun hed Karoline. I hånden holdt de hver sit glas vin, som
de fik, før deres skib lagde til.

Bagefter tog vi alle sammen hjem. Det var natten mellem søndag og
mandag, vi kom hjem til middag, og da vi havde klædt om til vores ar-
bejdstøj, gik vi til arbejdet. Utallige gange sagde vi til hinanden, at vi skul-
le forene os som bølgerne i bølgeslaget. Det var godt sagt! Se derovre, den hvi-
de landevej, den fører til byen og til mejeriet. Ad den vej kommer lastbilen
og henter æg, svin, kvæg, smør fra vores gårde. Ad den vej slæbte min faders
kærre sig af sted i mørket med tændte lygter og i dag? Med Guds hjælp kører
min søn i dag ad den vej uden lygter, for han kører kun om dagen, og om af-
tenen sidder vi alle om bordet og synger.«

Denne sidste aften på Villumbjerggaard var, som sad vi rundt om juletræet. Efter aftensmaden delte hr. Villumsen selv sangbøger ud til alle, og vi sang alle de sange, som hans fader og moder havde sunget. Til sidst sagde hr. Villumsen: »Syng endnu en sidste gang jeres nationalsang for os.«

Og jeg sang »Kde domov māj?« [»Hvor er mit hjem?«]

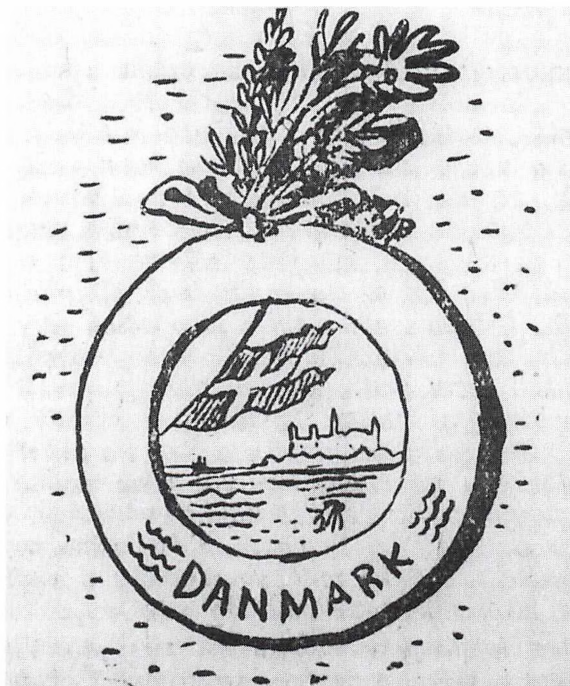
Alle rejste sig og blev stille stående, til den sidste tone var klinget ud.

Så sagde hr. Villumsen i den højtidelige stilhed:

»Hils Bøhmen! Og når du mindes os, så gør det ved at fortælle, hvordan du levede hos os, hvordan man lever i det land, som I for mange år siden sendte dronning Dagmar til.«

Noter

1. Han helbredte kongen med lussinger og betvang ham så fuldstændigt, at kongen blev Struensee underdanig.
2. Ole Rømer var den første videnskabsmand, som beregnede lysets hastighed.
3. Højeste danske højde: 170m. Midt i Jylland, lyngbevokset, omgivet af mange søer.

Efterskrift

Danmark set med tjekkiske øjne

Karel Kovals rejseberetning fra Danmark er en mangefacetteret tekst. Den er et unikt dokument om livet på en gård i Jylland midt i 1920'erne set indefra og udefra på én gang, og et vidnesbyrd om en levende tjekkisk interesse for danske forhold, herunder dansk landbrug. Men samtidig er det en litterær tekst, der i et til tider stærkt romantisk tonefald skildrer Danmark ikke blot som det var, men også som en tjekke ønskede at se det, som et idyllisk »Fredens, arbejdets og kærlighedens land«. I den henseende foregriber Koval sin mere berømte landsmand Karel Čapek, som i sin rejsebog fra 1936 »Rejse mod nord« bringer et indtagende portræt af Danmark som en oase af sundhed, harmoni og fred i en konfliktfyldt verden.

Karel Koval (hvis rigtige navn var Karel Šlais) blev født 1896 i Plzeň (Pilsen) og døde 1956 i Prag. Koval hører næppe til de store tjekkiske forfattere i dette århundrede. Mest kendt var han som kulturjournalist og forfatter af dukketeaterstykker, ofte med satirisk politisk indhold. Kovals stærke nationalfølelse bragte ham kortvarigt i forbindelse med den tjekkiske fascistbevægelse i 1923, siden arbejdede han for det tjekkiske Agrarpartis dagblad »Venkov« (»Landet«), hvor også rejseberetningen fra Danmark udkom som kronikker i 1930. Efter anden verdenskrig forbød det nye tjekkoslovakiske styre Agrarpartiet (allerede før den kommunistiske magtovertagelse i 1948 var Tjekkoslovakiet drejet stærkt mod venstre), og Koval blev til sin død redaktør ved det socialistiske partis dagblad »Svobodné Slovo« (»Det Frie Ord«). Kovals sidste litterære værk var den store romankronike »Mozart i Prag«, der med rod i en populær myte om tjekkerne unikke musikalitet skildrede det tjekkiske miljøes store betydning for Mozarts musik. Bogen udkom posthumt i 1956, Kovals dødsår.

Den tjekkiske interesse for Danmark og Norden daterer sig fra slutningen af det forrige århundrede. Den storhedstid, skandinavisk kunst og litteratur dengang oplevede, bidrog stærkt dertil, men også den danske højskole- og andelsbevægelse blev mødt med stigende opmærksomhed. I 1901 arrangeredes den første af en række tjekkiske »bondeudflugter« til Danmark, og fra 1909 kom unge tjekkiske landbrugere regelmæssigt i praktik på danske gårde. Samarbejdet var nærliggende,

fordi den tjekkiske bondebevægelse (modsat f.eks. Den tysk-østrigske) var liberalt præget, og fordi landbruget og de dermed forbundne industrigrene spillede en stor rolle i den tjekkiske økonomi. De gensidige sympatier er nok også blevet styrket af et fælles nationalt modsætningsforhold til tyskerne (Bøhmen og Mæhren, vore dages Tjekkiet, var til 1918 en del af Habsburgriget (Østrig-Ungarn), hvor den tjekkiske nationalbevægelse kæmpede en brav kamp for at frigøre sig fra tysk dominans).

Primus motor i de mange aktiviteter var germanisten, universitetsprofessor Arnöst Kraus (1859-1943; Kraus omkom i Theresienstadt), som var en stor ven og kender af Danmark. I 1920 virkede han uofficielt som tjekkoslovakisk konsul i København, og i 1924 var han blandt grundlæggerne af »*Det Tjekkoslovakisk-danske Selskab*«. Kraus har utvivlsomt bidraget til Karel Kovals særlige interesse for Danmark. I 1923 kom Koval på studierejse til Danmark, og året efter vendte han tilbage, for så fra 1925 til 1927 at virke som kulturattaché ved den tjekkoslovakiske ambassade i København. Det var under dette ophold, at Kovals rejseberetning blev til.

Vi ved til gengæld ikke meget om, hvorfor bymennesket Koval valgte at tage ophold på en gård, eller om hvordan kontakten blev knyttet netop til Kristen Villumsen. Som nævnt havde der allerede før krigen været tradition for tjekkiske praktikophold på danske gårde, og Villumsen kan have været bekendt med ordningen; en anden faktor, der kan have styrket familien Villumsens interesse for tjekkerne er gymnastikken, hvor sønnen Frede var meget aktiv. Den tjekkiske gymnastik- og skytteforening »*Sokol*« (»*Falken*«) førte før første verdenskrig et meget aktivt sportdiplomati, der skulle tjene til at »synliggøre« tjekkerne for den uvidende omverden, og fra år 1900 var der formelle kontakter mellem tjekkiske og danske idrætsforeninger.

Kovals rejseberetning blev i »*Venkov*« ledsaget af en række tegninger af maleren og tegneren Cyril Bouda (1904-1984). Bouda har haft stor betydning for den tjekkiske illustrationskunst, blandt andet med sine illustrationer til H.C. Andersens fortællinger og eventyr. Foruden Kovals beskrivelser har Bouda benyttet sig af postkort og fotografier til sine tegninger – der er intet, der tyder på, at han også skulle have besøgt Danmark og Villumbjerggaard i 1920'erne.

Peter Bugge

Villumbjerggaard og familien Villumsen

Tog man for godt 100 år siden vejen fra Løgstrup, som da kun bestod af et par gårde, nogle huse og en smedje, ned til Kølsengårde, kom man gennem et helt åbent terræn, hvor man mod syd kunne se op over Sønder Hedes lyngmarker til det træløse Villumbjerg og mod nord havde en helt åben udsigt mod fjorden med svage skeldiger mellem de langstrakte marker der fra gårdene i Vorde strakte sig op mod vejen.

I 1895 begyndte der at ske store forandringer, da Kristen Villumsen tog fat på at bygge Villumbjerggaard midt på den åbne mark. Når det blev muligt at dele Vordegård i to store gårde, skyldes det, at Kristens far, som også hed Kristen, i midten af 1870-erne fik mulighed for at købe størsteparten af præstegårdens jord, der meget praktisk lå lige vest for Vordegårds.

Samtidig med at det nygifte par, Kirstine og Kristen Villumsen, begyndte at bygge stuehus og lidt efter lidt store og rummelige stald- og ladebygninger, gik man i gang med at opdyrke og kultivere hedearealerne, der udgjorde ca. 40% af de 90 tdr. land, der var gårdens jordtilliggende. I løbet af 20 år var heden blevet til dyrket mark, og som en naturlig og nødvendig følge heraf kom læplantningen, der skulle hindre den lette sandmuld i at fyge alt for meget. Frode Villumsen fortalte, at der i hans barndom af og til lå sanddriver inde i haven vest for gården, selv om den var beskyttet af en lille plantage.

Mest kendt blev Kristen Villumsen som kvægopdrætter. Han fik med sig hjemmefra en såkaldt medgiftsko, og fra den opbyggede han, vel både i samarbejde og konkurrence med sin lillebror, Valdemar, der i 1902 havde overtaget Vordegård, den berømte Vordestamme inden for jysk kvægavl. Særlig kendt blev Kristen Villumsen for tyren Jens Hannibal, som fik stor betydning for fremavl af tyre.

Kristen Villumsen blev født i Vordegård 20. januar 1870, og udover landbrugsuddannelsen var han på Testrup højskole, der da var ledet af det kendte grundtvigske »højskolepar« Nørregaard og Bågø. 27. juni 1895 blev han på Løgstør rådhus gift med Kirstine Nielsen. Efter den borgerlige vielse blev ægteskabet kundgjort i frimenighedens samlingshus i Løgstør – der var endnu ikke bygget kirke. Kirstine Nielsen blev født i Grynderup i Strandby sogn 21. februar 1870, som datter af gård-ejer Byrial Nielsen og hustru Kirsten, der begge hørte til den grundtvigske frimenighed i Vesthimmerland. Kirstine Nielsen var på Ryslinge højskole, der som forstander havde den kendte Alfred Povlsen. Med sådan baggrund var det for begge naturligt at tage del i Vordeegnens fol-

kelige og kirkelige liv. Kirstine Villumsen var således med, da man oprettede et husholdningsudvalg inden for Viborg amts landøkonomiske forening i august 1924, og hun var næstformand indtil sin død året efter.

Der var tre sønner i ægteskabet; den yngste, Frode, som senere overtog gården, havde forinden haft plads på en gård ved Ryslinge og var derefter på Ollerup gymnastikhøjskole, hvor han fik delingsføreruddannelse og var med på Niels Bukhs første opvisningshold til udlandet. Dan han kom hjem, blev han leder af gymnastikken i Vorde og Løgstrup. Antagelig i 1925, og vel sagtens inspireret af Kovals ophold, cyklede Frode gennem Tyskland til Tjekkosllovakiet, hvor han i 3 måneder havde plads på en gård nær Prag.

Kirstine Villumsen blev dræbt ved en ulykke 24. april 1925, da hun var passager i en bil, der blev påkørt af toget ved Ullits i nærheden af hendes barndomshjem. Hun blev begravet på Vorde kirkegård 5 dage senere efter en højtidelighed i hjemmet, ledet af Rasmus Anker-Møller, der var præst i Vesthimmerlands frimenighed. Hendes død tog så meget på Kristen Villumsen, at han et par år efter overlod gården til Frode, og flyttede i et hus, der blev bygget på gårdens jord oppe ved vejen. Her levede han meget stilfærdigt, indtil han døde næsten 91 år gammel.

Vi har forgæves forsøgt at finde frem til grønthandler Gunnar Tolnæs, og blandt de 4 tjenestefolk på Villumbjerggaard under Kovals ophold, er det kun lykkedes at finde Agnes. Af folketællingslisten for 5. november 1925 fremgår det, at hendes efternavn er Kirkegård, og at hun er født i Ry ved Skanderborg i 1898. Det fremgår af kirkebogen, at hun er døbt i Herning af pastor Terkildsen i Ørre, der senere blev den første valgmenighedspræst i Herning. Hun er i 1925 stadig husassistent på gården, medens de tre andre er udskiftet. De få oplysninger, som vi har om hende, røber – ikke overraskende – at hun er kommet fra et grundtvigsk miljø.

Morten Øllgaard

»Et jævnt og muntert, virksomt liv på jord«

Karel Kovals skildring af livet på Villumbjerggård i Vorde i 1924 bringer os tæt på den grundtvigske andelsbonde af anden generation. Kovals fremstilling af den danske bondes historie, som han har fået den fortalt på Villumbjerggård, viser tillige, hvordan en selvbevidst gårdmandsslægt i mellemkrigstiden vurderede den danske gårdmandstands historiske og samfundsmæssige betydning.

Kirstine og Kristen Villumsen forsøgte i deres dagligdag på Villumbjerggård at efterleve Grundtvigs ord om et jævnt og muntert, virksomt liv på jord. De var børn af den grundtvigske bevægelse, der i de tre sidste årtier af 1800-årene gennem en kirkelig og folkelig vækkelse skabte det særlige menighedsliv og foreningsliv omkring kirke, skole og forsamlingshus.

Koval registrerede det typisk grundtvigske, i starten med undren, som det kom til udtryk i hjemmet gennem aftensangen og bordbønnen og i forsamlingshuset med gymnastikken, fællessangen og fanevagten. I stuerne mødte han portrætter af store personligheder fra kirkens og litteraturens verden: Grundtvig, Bjørnson, Andersen og Ibsen.

Hjemmets »ånd« var i det hele taget dybt præget af grundtvigske idealer, og det er tydeligt, at Kirstine er den stærke personlighed. I grundtvigske kredse var det eksempelvis god tone, at gårdmandsfamilien spiste sammen med folkene, frem for at henvise dem til folkestuen, og denne bestæbelse mod »ligeværdighed i borg og hytte« indebar også, at alle fik mulighed for at deltage i kirke- og foreningslivet. Koval bemærkede dette, måske fordi han ikke var vant til det hjemmefra, og han taler begejstret om aftenerne i gymnastikforeningen, hvor gårdmands-sønner og karle er som een stor familie. Mange af karlene i Vorde sogn havde måske en mere nuanceret opfattelse af forholdene, men det er indlysende, at Karel Koval som udlænding ikke registrerer eventuelle modsætninger.

Andelsbonden Kristen Villumsens stolthed over den firlængede gård, de prægtige køer og tyre og de velplejede agre er imidlertid ikke til at tage fejl af. Selvbevidstheden og standsbevidstheden fejlede så afgjort ikke noget. Ud af den sprang også den ideologiske historieformidling, som Koval viderebringer til læserne. Den unge tjekke fik i Vorde fortalt om den danske bondes lange historie fra tiden med trældom og undertrykkelse til bondefrigørelse, selveje og andelsbevægelse. Sympatien ligger i fremstillingen entydig hos gårdmandsstanden, der opfattes som det bærende lag i det danske samfund. Det var selvejerbondens fremgang og lykke efter stavnsbåndsløsningen, der skabte demokrati og velstand i Danmark.

Villumsen fortalte også familiens gæst om den særlige jyske variant, hvor Hedeselskab, Dalgas og bondens hårde slid forvandlede den brune hede til frugtbart agerland. Beretningen krydres endda med den meget personlige historie om Kristen Villumsens far, der pløjede lyngskorpen, så blodet sprang. Karel Koval kunne ikke være i tvivl om, at møn-

sterlandbruget var skabt gennem vilje og hårdt arbejde, og evne til samarbejde i andelsorganisationerne.

At virkeligheden heller ikke i Vorde i 1924 var så enkel, er en anden historie.

Henning Ringgaard Lauridsen

Redaktion: Paul G. Ørberg

Niels Blichers kirkebøger

Digterpræstens far

Digterpræstens far – Steen Steensen Blichers far – er sikkert nok den betegnelse, som bedst kendetegner *Niels Blicher* for de fleste. Her først en kort præsentation af manden.

Født 1748 i Øster Starup præstegård, midtvejs mellem Kolding og Vejle, af gammel præsteslægt, dimitteret fra Odense Katedralskole 1770, huslærer hos provsten i Foulum 1770-71, teologisk kandidat 1773, huslærer på Tjele 1774-79, sognepræst i Vium-Lysgård 1779-95, i Randlev-Bjergager 1796-1822, »hjælpepræst« i Vorning 1822-25, bosat hos St.St. Blicher i Spentrup fra 1825 til sin død 1839. Udsendte i 1795 – i år for 200 år siden – sit hovedværk – »*Topographie over Vium Sognekald*«. Desuden talrige småskrifter og artikler. I sine erindringer kalder sønnen ham den »som topographisk og theologisk Forfatter og latinsk Digter bekendte Præst«. Mellem far og søn bestod der i øvrigt livet igennem et sjældent nært og fortroligt forhold¹.

Vium-Lysgård 1779-95

Som sognepræst skulle Niels Blicher føre *kirkebøger* over sine sognefolk, og som en slags udløber heraf forestå folketællingerne i 1787 og 1801; desuden kunne der være tale om at føre en såkaldt *liber daticus*, en kaldsbog eller embedsbog. Yderligere skulle han som formand for *fattigkommissionen* fra 1803 føre dennes protokoller og på samme måde fra 1814 *skolekommissionens* protokoller. Endelig foreligger der fra Niels Blichers hånd omfattende *vaccinationsprotokoller*. Niels Blicher er på mange måder en interessant personlighed, men i det følgende drejer det sig stort set kun om de egentlige kirkebøger, der foreligger fra hans hånd, om folketællingerne, som slutter sig tæt til kirkebøgerne, og om embedsbogen; desuden hans gejstlige foresattes syn på hans virke som embedsmand².

Silhouetklip som efter sigende forestiller Niels Blicher. Selv omtaler han sig i Topgraphien som en smal og tør figur med et krummæset ansigt. Originalen fandtes i sin tid på herregården Marsvinslund i Vium sogn; det er uvist om den eksisterer i dag.

Da Niels Blicher tiltrådte som sognepræst i 1779, fandtes der ingen gamle kirkebøger for de to sogne. Præstegården i Vium var brændt den 1. april 1760, og den eller de gamle kirkebøger var uden tvivl gået til i flammerne; men de kirkebøger, som Niels Blicher arvede fra sin formand i embedet, Niels Jensen Gundestrup (1770-79), begynder mærkværdigvis ikke i 1760, men først i 1770, og er altså anskaffet og påbegyndt af Gundestrup.

Kirkebogsføringen i tiåret forud fortaber sig i det dunkle. En sandsynlig forklaring på mangelen kan være, at den forrige præst blev afsat som afsindig i 1769³.

På denne tid eksisterede der ingen fastere regler for kirkebogsføringen. De bøger Niels Blicher overtog var to tynde bøger i såkaldt smal-folio, hvor de forskellige *ministerialia* – døbte, viede, begravede m.fl. – blev ført imellem hinanden i rent kronologisk orden. De fleste kirkebøger blev ført på den måde; det havde Blicher også set hos sin far i

Øster Starup, og det lavede han naturligvis ikke om på, hverken her eller senere i Randlev-Bjergager. Hans måde at føre kirkebøger på i Vium-Lyngård er m.a.o. egentlig ganske ordinær, og hverken provst eller biskop har ved deres visitatsindførsler i kirkebøgerne nogen kritiske bemærkninger. Det eneste nye Blicher indførte var, bogstavelig talt, at *understrege* den kirkelige handlings art – hjemmedøbt, båren til kirke, introduceret, trolovet, copuleret, begravet – *med rødkridt*. Denne brug af farvekridt var noget Blicher yndede, og han kunne også bruge det til at betegne noget som særlig betydningsfuldt.

Niels Blichers kaldsbrev er dateret den 5. maj 1779, og han må være blevet ordineret i Århus domkirke den 4. august; Lyngård herred hørte, trods sin beliggenhed, helt frem til vore dage til Århus stift. I Vium kirkebog står der følgende, understreget med rødt: »10de Søndag efter Trinitatis den 8de Aug. Blev jeg af Hr. A. Sadolin i Hinge indsadt her i Kirken. N. Blicher.« I Lyngård kirkebog hedder det under samme dato, at han blev indsat i provst Levrings fraværelse af Hr. Albert i Hinge⁴.

Det er altså sikkert nok, at Blicher først fra august har kunnet fungere som præst. Ikke desto mindre begynder hans egenhændige indførsler i Vium kirkebog den 30. maj. Den naturligste forklaring er den, at de kirkelige handlinger er udført af den nabopræst, der havde embedet i vakance, men altså ført til protokols af Blicher, som velsagtens er flyttet fra Tjele til Vium et par måneder før ordination og indsættelse kunne blive arrangeret. Men det kunne også tænkes, at indførslerne er sket på grundlag af den vikarierende præsts løse sedler.

Helt glat kom hans debut som kirkebogsfører ikke til at forløbe. I Lyngård kirkebog begyndte han nemlig med at indføre to kirkelige handlinger, som i virkeligheden var foregået i Vium kirke, og som han derfor blev nødt til at overstrege og overføre til Vium.

Hans allerførste indførsel i Vium er ganske interessant: »Festo Trinitatis d. 30 Maji Blev Velbaarne Frue Augusta Elisabeth de Lindes *kirkegang* bekjendtgiort af Præke Stoelen af Velærværdige Hr. Fugleberg i Almind«⁵. Det var fruén på Marsvinslund, herregården i Vium sogn, hvis søn var blevet hjemmedøbt den 14. april og »baaren i Kirke« den 28. maj af herskaberne på Aunsbjerg og Hald, som Niels Blicher jo havde tætte relationer til. To år senere »indlæste« Blicher selv bemeldte frue »fra Præke Stoelen«. Det var en særlig hæder der her blev vist fine folk. Almindelige koner blev bare »indlæst«, hvilket sikkert skete ved indgangsdøren til kirken. Der er tale om den såkaldte *introduktion* eller *kirkegangskoners indledning*, som i øvrigt allerede i 1754 var blevet gjort til

Herregården Marsvinslund i Vium sogn, opkaldt efter Jørgen Marsvin, som 1654 byggede gården; det meste af hans byggeri står endnu. Linde-familien ejede kun gården fra 1776 til 1785.

en frivillig sag og hurtigt gik af mode i fornemmere kredse, men i Vium var det altså endnu ikke sket.

De nævnte høje herskaber var naturligvis også i kirke da præstens søn, *Steen Steensen*, blev båret i kirke den 6. november 1782, født og hjemmedøbt 11. oktober, og på samme måde da det i 1787 gjaldt præstens søn *Jens*.

Det er karakteristisk at så godt som alle børn bliver døbt hjemme for senere at blive *fremstillet* i kirken. Egentlig var det imod de gældende lovbestemmelser, som kun tillod hjemmedåb »for svagheds skyld«, men det var almindelig skik og brug på denne tid⁶.

Når døbefonten i kirken endelig en sjælden gang kom i regelret brug, var det paradoksalt nok ved et »uægte« barns dåb:

1781, 2. søndag efter Trinitatis: »Den besvangrede Inger Catrine Christensdatter af Giedhus *baaren til Daaben* af«. En enkelt gang, i 1793, drejer det sig dog om et uægte barn, som blev fremstillet i kirken den 24. november, men var født den 9. og hjemmedøbt den 10., »nævnet Søren Theodorus. Moderen angav til Barnefader Jacob Christensen, som havde været Kusk paa Aunsberg, nu tienende på Randers Ladegaard ...«.

I 1780 forekommer for første gang et lidt længere notat, da han *be-*

gravede et 2 års barn, »som omkom sig selv i en Ballie neppe halv fuld af Vand; det blev ved holdet Forhør noksom oplyst og beviist, at der var kun faa Minuter fra hun vendte sig fra sine Forældre, som var i med at kline, indtil hun blev optagen næsten død af Ballien. Hun blev vel straks rullet på et Bord, gnedet og varmet, men forgjæves. Aanden forlod hende strax«. Forklaringen på notatet skal ikke blot søges i den usædvanlige og tragiske hændelse, men også i ønsket om at dokumentere, at der var tale om et rent ulykkestilfælde. Øvrigheden var nemlig på vagt over for en fremprovokeret småbørnsdødelighed.

Det gjaldt i det hele taget om at være påpasselig ved pludselige dødsfald, bl.a. fordi *selvmord* blev betragtet som en forbrydelse, der kunne spærre for adgangen til kirkegården⁷.

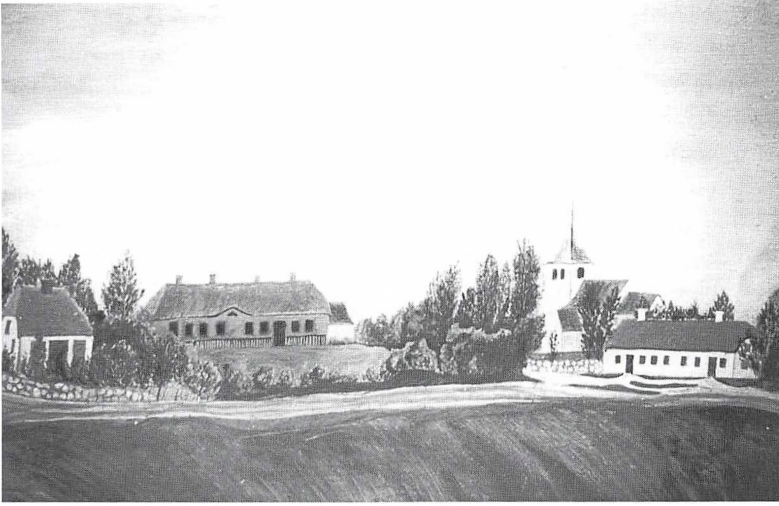
1781. 25.jan. »*Begravet* Kirsten Jørgensdatter fra Salling, som døde under Cuur for venerisk Tilfælde hos Sr. Cramer i Steendall Gaard og var efter foreviste Beviis til Guds Bord sidst ved Michaelis i Schive. Hendes Sygdom og Dødsmaade som ovenmeldt beviiste Cramer med sin egen og 2 Mænds Underskrift«. Det drejer sig om *Niels Cramer*, som boede på Stendalgård 1769-91 i plantagen i Vium sogns sydvest-hjørne. I Vium-topografien fra 1795 omtaler Blicher ham nedsættende som »en sand Mirakel-Mand«, som folk strømmede til langvejs fra – »jeg nægter ikke at Nogle, især veneriske og afsindige, kom karske fra hans voldsomme Kuurer, men ligesaa vist er det, at Adskillige døde derunder, at Mange kom slettere fra end til ham, at han lod sig ublue betale ...«⁸.

1791. Onsdag den 24. august: »*Begravet* Skytten Wilhelm Johansen fra Aunsberg, som fandtes død under sin Hest på Colonien Steendalgaards Mark, og som efter Syns Forretning og Amtmandens Erklæring blev jordet, da han var fundet den 20de og formodentligen styrtet den 19de. 63 Aar gammel«. Her har vi virkeligheden bag St.St.Blichers novelle fra 1839, »*Skytten på Avnsbjerg*«.

En anden ulykke er noteret året efter, hvor den 42-årige Jacob Nielsen fra Vium er omkommet på Skals mark ved sin vogn. Her er tilføjet et NB: »Han efterlod sin 4de Kone – han hedde med tilnavn Kræmer«.

Det skal lige bemærkes, at Blicher altid er meget omhyggelig med at notere: *Kirkeårets ende* selv om han i øvrigt følger den borgerlige tidsregning.

Men hermed er vi nået frem til 1796, hvor der søndag den 3. januar står i Vium kirkebog: »Holdt jeg min Afskeds Præken for disse Meenigheder efterat Hans Majestæt Kongen under 18de December sidst allernaadigst havde kaldet mig til Randlev og Bjergager i Hads Herred.

Præstegården og kirken og skolen i Vium som de så ud på Niels Blichers tid. Anonymt maleri på Blicheregnens Museum, Thorning, fra omkring 1860.

Viborg Stiftsmuseum fot.

Niels Blicher«. Kaldsbrevet var denne gang dateret den 18. december 1795.

Lysgård kirkebog slutter: »1796. *Scripti*. N.Blicher«. Dette »*har skrevet*« er det eneste latin som forekommer i Niels Blichers første kirkebog. Det blev siden anderledes.

Desværre findes der i dag ingen *liber daticus* fra Vium-Lysgård. Derimod har vi *folketellingen* fra 1787. Den skulle foregå ved at alle husholdere mødte op i præstegården søndag den 1. juli og gav oplysning om personerne i deres husholdning. Niels Blichers håndskrift er så særegen, at det er let at konstatere, at kun Lysgårds 172 personer er indskrevet af Blicher selv – i øvrigt ordentligt og pænt – mens Viums 257 er ført i pennen af en anden, sandsynligvis sognedegnen Jesper Thomassen, hvis håndskrift er usædvanlig tydelig og smuk. Begge listerne slutter imidlertid med Blichers egenhændige attestation for »At denne Optegnelse paa Folkeholdet ... er paa det nøiagtigste rigtig og overensstemmende med allerhøieste Befaling bevidner N.Blicher. Vium Præstegaard, den 10. August 1787«. Man har åbenbart nok pligtskyldigst foretaget tællingen den 1. juli, men kun ført kladdelister, og renskrivningen af dem er sket senere. Listerne er så først afsendt den 10. august.

Hvordan bedømte nu Niels Blichers foresatte hans embedsvirksom-

hed? Allerede i 1779 noterer provsten, Andreas Levring i Grønbæk: »Denne unge mand, såvidt man af en god begyndelse kan dømme, synes at føle sit kald, og med omhyggelighed at tage sig sin forefaldne menighed an«, og i 1788 hedder det, at Niels Blicher »udmærker sig som en retskaffen mand i alle embedets dele og især i henseende til de unges undervisning...«¹⁰. Biskop H.F. Janson (1789-1805) var på visitats den 28. juli 1790 – det var en onsdag – og beskriver Blicher som »en mand af indsigt, gode foredragsgaver og iver for menighedens bedste«. Han roser hans prædiken som »et grundigt og rørende foredrag«, og også katekisationen faldt ud til biskoppens fornøjelse¹¹. Den 1. august 1794 var biskoppen påny på besøg i Vium-Lyngård, og endnu en gang roses Blichers duelighed og embedsflid, »og hvad han ellers foretager sig til nytte for sin menighed i andre ting uden for sit læreembede fortjener derfor al agtelse, fordi det ikke hindrer hverken hans lærdom og studeringer eller de til hans egentlige embedspligt henhørende arbejder. Da er det vist meget godt, at en sådan kyndig og værdig mand tillige er sine sognefolks rådgiver i andre ting, endog hjælper dem med råd og dåd i sygdoms tilfælde og, som hr. Blicher her, med småkoppers indpodning, hvormed han har tjent så mange i sin menighed«. Biskoppen understreger derpå – sikkert med visse rationalistiske præster i tankerne – at den slags ting ikke må gå ud over oplysningen og forbedringen af Herrens menighed: »Til denne at befordre kan grundig lærdom og udbredt indsigt vist være overmåde tjenlig, hvilket også denne menigheds gode forfatning kunne bekræfte. Næppe ville hr. Blicher have udrettet det, som jeg fandt med fornøjelse hos gamle, voksne unge og små børn, dersom han ikke var den kyndige og lærde mand, som han er«¹².

Randlev-Bjergager 1795-1814

Vi flytter nu til Randlev-Bjergager i Hads herred, også i Århus stift, og slår man her op på Niels Blicher i *Wibergs præstehistorie* spændes ens forventninger unægtelig højt. Her står at han »*indførte i kirkebogen på det underligste, hvad han skrev af poetisk, religiøst, polemisk, landøkonomisk og antikvarisk indhold*«.

Kirkebogen er en bog i kvart-format, som gælder for begge sogne, påbegyndt 1780. På titelbladet findes en autorisation af bogens 133 blade, men den er givet så sent som den 26. maj 1809 af biskop Birch, altså under en visitats i Niels Blichers tid. Da Blicher ved nytår 1796 overtog embedet, oplevede han to uregelmæssigheder ved kirkebogsføringen.

For det første blev kirkebogen slet ikke ført af præsten, men af degnen, og for det andet blev de kirkelige begivenheder indført kronologisk *for begge sogne under ét*. Blicher reformerede kirkebogsføringen i to omgange. Fra kirkeårets begyndelse 1796/97 beordrede han degnen til at skille indførslerne ad, så at sognene blev ført hver for sig fra hver sin ende af bogen. Og fra kirkeårets begyndelse 1799/1800 overtog han selv kirkebogsføringen, «hidentil har denne Protokol været holdt af Degnen, men nu af mig selv», skriver han.

Som alle gamle kirkebøger fra før 1814 blev denne bog afleveret til det nye provinsarkiv i begyndelsen af 1890'erne, og ved registreringen blev der lavet en nøjagtig indholdsfortegnelse, som blev indklæbet på bindets inderside. Nederst her står følgende: »Af præsten N. Blicher er blandt ministerialierne indførte forskellige antegnelser af vekslende indhold«. Umiddelbart synes det at stemme smukt med det, Wiberg havde undret sig så meget over. Men der er en tilføjelse. Allernederst på indholdsfortegnelsen står: »Fol. 78–112 bortskårne«. De smalle rester af de bortskårne blade sidder der tydeligt nok i dag.

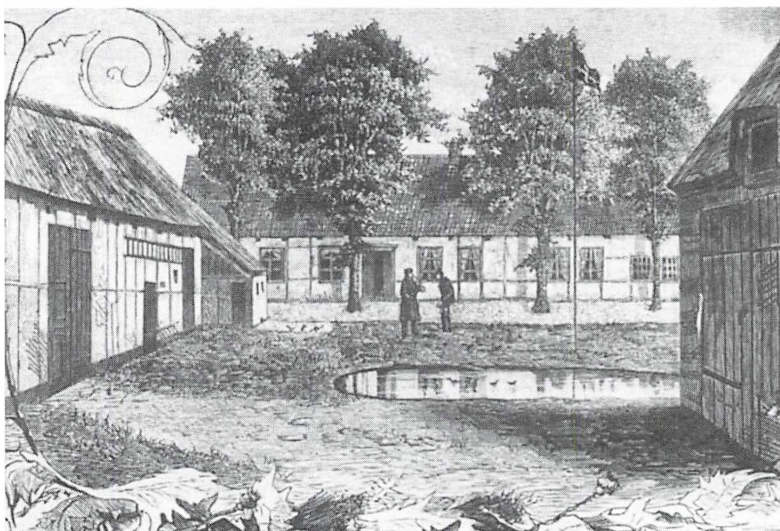
Som vi straks skal se, rummer kirkebogen som den nu fremtræder i beskåret skikkelse alligevel så mange ejendommeligheder, at det giver grundlag nok for arkivets karakteristik. Men er det virkelig det, som Wiberg havde set, da han omkring 1870 havde bogen i hænde og fandt anledning til at skrive om den? Eller har der på de bortskårne sider stået en masse interessante ting, som er gået tabt. Som det vil fremgå er der i virkeligheden kun den sidste mulighed. Vi må altså konstatere at en vigtig kilde til belysning af Niels Blichers personlighed her er berøvet os.

Det allerførste, man lægger mærke til, når man blader i den gamle kirkebog, er Niels Blichers ejendommelige mini-skrift. I og for sig er skriften let læselig, men så diminutiv, at den sine steder næsten kræver en lup; på en kvart-side lykkes det Blicher at få nedskrevet 63 linjer! Ganske vist skulle en landsbypræst dengang i de fleste tilfælde selv betale indkøb af kirkebog, men i betragtning af hvad Blicher i øvrigt fandt plads til i kirkebogen, forekommer det ikke indlysende at miniskriften skyldes sparsommelighed. Det virker næsten som om det har været en *sport* for ham at få så meget presset ind på siden som muligt. Og både provst og biskop var tilfredse med resultatet, det fremgår af flere visitats-påtegninger inde i kirkebogsteksten. »Efterset med fornøjelse«, skriver biskop Janson endda. Janson, som jo kendte Blicher fra Vium-Lysgård, var på visitats allerede i sommeren 1796 og igen i 1800, og har stadig kun ros tilovers for Blichers indsigt, duelighed og nidkærhed:

»hans foredrag den dag (6.aug.1796) kunne bestyrke alle de gode tanker, man har om ham«¹³.

At der har været visse problemer med kirkebogsføringen fremgår dog klart af følgende bemærkning fra 1806: »Formedelst 2 Reiser jeg maatte gøre i Aar og Degnens store Uefterrettelighed, er Dagene ikke her ordentligen blevne anførte efter Tidsfølgen. Hvilket man dog gierne kan finde Rede i«. Hvordan det egentlig hænger sammen, er mindre klart. Degnen – han hed Jens Jensen og virkede fra 1793 til 1807 – har vel skrevet kladdesedler over de kirkelige handlinger, der foregik mens Blicher var bortrejst, men de lod sig vel ordne? Det er noget uforståeligt, men Blicher selv tog det åbenbart ikke så tungt. Som det vil være fremgået var Blicher meget utilfreds med sin degn; han havde jo også tidligere sat ham fra kirkebogsføringen. Da han den 19. december 1806 havde begravet ham, noterede han i kirkebogen, at det i hele hans elleveårige embedstid havde været mådeligt bevendt med skolevæsenet. Andetsteds får vi at vide, at degnen sjældent selv læste med børnene, men holdt en andenlærer, som desværre blev udskiftet alt for tit¹⁴.

Ser vi nu først på den almindelige kirkebogstekst, kan vi fastslå, at Blicher fortsætter med at indføre *ministerialierne* rent kronologisk – »ef-

Gammel tegning af præstegården i Randlev. Stuehuset, som er opført efter en brand i 1749, er bevaret nogenlunde i den oprindelige skikkelse og er en af Østjyllands stieligste præstegårde. Tegningens årstal er ukendt.

ter tidsfølgen«, som vi lige har hørt – og altså blandet sammen. Et nyt træk er derimod den omhyggelige forklaring af omstændighederne ved dødfødsler; f.eks. fylder en *dødfødsel* i Bjergager i 1803 14 tætskrevne linjer. Blicher mødte selv op i hjemmet for at optage rapport, da jordemoderen ikke kunne skrive. Forklaringen skal søges i et *kancellicirkulære af 24. december 1802*, som Blicher også nævner. Det var kancelliets hensigt at formindske de dødfødte børns antal. Jordemødrene skulle derfor under strafansvar anmelde alle dødfødsler til præsten og afgive en udførlig beskrivelse af hvad der var foregået. Hvis jordemoderen ikke selv kunne skrive, skulle hendes forklaring »føres i pennen« af præsten; »vedkommende præster bør derefter anføre disse anmeldelser udtogsvis i ministerialbogen«, hedder det.

Et drastisk eksempel på en dødfødsel findes i Randlev 1810: »Begraven Mads Rasmus Fiskers og Hustru Kirsten Nielsdatter deres 5. dødfødte Søn. NB. Denne er den 8. Gang hun har været i Barselseng og født engang Tvillinger, som alle 9 er enten dødfødte eller døde kort efter Fødselen. Manden er forfalden og mishandler Konen. Jeg agter nu at vække Øvrighedens Opmærksomhed paa den Ting«. Og det gjorde Blicher, aldeles omgående. Begravelsen var sket den 9. september, og allerede dagen efter afgik der brev til stiftamtmanden i Århus med besked om sagen; det var sandsynligvis manden, som tyranniserede konen, der var skyld i de mange dødsfald, skrev Blicher. Tre uger senere svarede amtmanden, at da konen ikke havde ført offentlig klage mod manden, og da dødsårsagen ikke var klarlagt, kunne øvrigheden ikke for tiden foretage sig noget i sagen. Blicher fik altså ikke noget udrettet ad denne vej, men sagen er et godt eksempel på hans nidkærhed for sognebørnernes ve og vel¹⁵.

Som sædvanlig er det visse begravelsesindførsler der er de mest talende. Men først skal vi se på et par *dåbsindførsler* og en enkelt *konfirmation*.

Randlev 1808.

»Maj 8de Ugifte *Andrea Treuberg* fra Rodstenseje nedkom her i Sognet d. 28de April med en Slegfred Dotter, som blev hiemmedøbt d. 29de kaldet: Sophie Cristiane efter Fru Voss og hendes Mand, Kammerjunker Voss. – Til Barnefader udlagt Jeremias Henningsen, Tiener hos Kammerjunkeren. – Barnet i Kirke d. 8de Maj baaren af Huusholdersken Madame Kølbye paa Rodstenseje. Faddere: Tieneren Johannes Blege, Gartneren Hans Hopp og Forrideren Frants Jensen alle fra Rodstenseje«.

Herregården Rodstenseje i nabosognet Odder ejedes dengang af Mette Sophie Sehested. Dennes broderdatter, Sophie Amalie Sehested, var gift med major, kammerjunker Christian M. Voss, som i 1817 blev ejer af godset. Man gør sig uvilkårligt sine tanker om denne barnedåb!

1809

»Omvankende Betlerkvinde Birthe Hansdatter fra Iller i Grønabæk Sogn, hendes Slegfred Dotter, født d. 16de og døbt d. 17de Sept. kaldet Anne Mette. Hun var kommen d. 15de til Byen og sagde sig ugift og anden Gang besvangret. Til Barnefader udlagde hun ugift Mads Christensen i Ølsted«.

1805:

»NB. En overordentlig Confirmation blev efter Øvrighedens Foranstaltning holden i Randlev Kirke, da Pigen Maren Rasmusdatter af Kongshuset i Tørrild Sogn, som af hendes egen Præst var bleven afvist, blev af mig confirmeret ...«, sammen med en dreng, der hed Niels. Det var afslutningen på en længere strid, der var begyndt med, at skovfoged Rasmus Jensen i Tørrild i januar 1805 klagede til biskoppen over at pastor Rasmus Zimmermann ikke ville konfirmere hans datter, Maren, ved påske-konfirmationen, fordi hun ikke var fyldt 15 år. »Hun befandtes at gøre Regnskab for hendes Kristendoms Kundskab med en usædvanlig Færdighed«, hedder det i Blichers indberetning til biskoppen om konfirmationen. Striden kan næppe alene have drejet sig om pigens alder, men Niels Blichers rolle i sagen har i hvert fald ikke gavnet hans popularitet blandt hans embedsbrødre, derimod måske nok blandt menigmand. I Blichers *liber daticus*, som vi senere vender tilbage til, omtales konfirmationen også, og vi får at vide, at Niels var en enfoldig og forsømt faderløs dreng fra Dyngby, som til sidste konfirmation havde været alt for umoden, men nu var blevet nogenlunde forberedt. Næste søndag blev de begge *communicerede* i Randlev kirke, dvs. var til alters¹⁶.

Af det egentlige kirkebogsstof endnu et par *begravelser*, begge fra Bjergager sogn (det skal her bemærkes, at sognet går ud til Kattegat).

»Jan d. 1.(1800) *Begraven* en omgaaende Skjerslipper: *Christian* – en Katholik fra Tydskland, som uden foregaaende Sygdom sov hen siddende hos Kakkelovnen i Rasmus Jakobsens Stue i *Rørth* d. 30te Dec. 1799 om Aftenen Kl. 11. – Han var yderlig arm klædt og havde ikke en Skilling hos sig – blev derfor ogsaa jordet ved Hjælp af Herreds Kassen. Kort førend han satte sig hen til Søvn, havde han skjæmtet og sagt blandt an-

det: »Jeg er en stor Spitsbube, har tient 2 Dage i den Østerrigske og 3 i den Preussiske Armee og deserteret af dem begge – og gommer jeg der igjen faar jeg vist en Gugle for Banden (Kugle for Panden) – Eengang har jeg staaen en Belse (Pølse). For Blaseer Schild (Plaisirs Skyld) har jeg avled en Datter i Vensyssel«. Efter Sigende har han været en 18 Aar her i Landet og var nu 38 Aar gammel. På Bordet havde han med krid skrevet: Schwartzburg«.

»NB. Natten mellem d. 8de og 9de juli (1809) *begraven* på Bjergager Kirkegaard uden Sang, Ringning og Jordpaakastelse af Præsten Erik Jensen, Halvgaardsmand i Rørth, som efter holden Forhør havde hængt sig selv forsætlig den Søndag Morgen d. 2den Juli«. Det har været en mørk affære, men endda ikke helt lovmedholdelig, for Christian Vs Danske Lov fra 1683 formenter ligefrem selvmordere adgang til kirkegården, hvilket Niels Blicher afgjort har vidst besked med, men det må på denne tid være blevet skik og brug at lempe sig så meget. For Blicher er ellers forsigtig nok. Da en fremmed betler døde i Bilsager i Bjergager sogn i sommeren 1813, indberettede Blicher det straks til amtmanden, som svarede at jordpåkastelse kunne ske, efter at al den oplysning, som kunne fås, var skriftligt optegnet. I kirkebogen beretter Blicher derfor alt, hvad han har kunnet opspore om mandens udseende, formodede alder, tidligere tjenesteforhold m.v. og slutter: »Med sig havde han intet uden 2 Rigsdaler, som blev givne for at grave hans Grav. Han blev jordet med de samme middelmaadige Klæder, som han bar paa sin Krop«.

En anden begravelse følte Blicher sig foranlediget til at indberette både til amtsforvalteren og amtmanden. Det drejede sig om jordmoderens dødfødte drengbarn, der blev begravet i oktober 1811. Jordmoderen var nemlig blevet skilt fra sin første mand for 2½ år siden; nu havde hun bemærget sig sin faders hus og taget en berygtet person til sig, »af hvem hun var bleven besvangret med dette dødfødte Barn«. Blicher luftede sin forargelse over denne »slette Qvinde« og hendes »Slegfredbarn« i et brev til amtmanden og foreslog, at hun »justicialiter«, altså ad rettens vej, blev tiltalt. Her var Blicher nok lidt for nidkær, for efter at have indhentet herredsfogedens betænkning svarede amtmanden, at bortset fra det begåede hor, »hvilken forbrydelse jeg formoder De på sit sted vedbørlig har anmeldt«, fandt han ikke anledning til påtale, »allermindst så længe det ikke er oplyst, at formaninger og advarsler efter Lovens 2-8-6 har fundet sted og er blevne frugtesløse«; og hvis hendes far følte sig forurettet, tilkom det ham selv at klage¹⁷.

»NB. D. 7. dec.(1811) omkom på Havet Rasmus Jensen Munk til

Lillemose 47 Aar gl. tilligemed hans næstældste Søn Niels 17 ³/₄ Aar gl. De ville oversætte til Tunø Michel Sode en [?] og en Ko, alle fra Tunø, men kændrede formodentligen midtveis samme Dag, da der blæste en stærk Nordostenvind. Sønnen Niels drev til Land til den nordvestre Ende af Samsøe først i April og blev i Følge Attest fra Sognefogeden begravet Palmesøndag paa Nordby Kirkegaard«.

Endelig kan vi ikke forbigå Blichers egen familie. Begivenheden i 1810 har både fået et NB og rødkridt:

»2den Pintsedag d. 11. Juni ægteviiede jeg i Randlev Kirke – efter erholden kongelig Bevilling – og efter at der var sat 380 dl. i Enkekassen og samt Bevilling for at vies af en anden Præst end Provst N. Bruun i Spentrup, som det ellers tilkom – min Søn Steen Steensen Blicher, Adjunct ved Latin Skoelen i Randers og Mad. Erneste Blicher, fød Berg, Enke efter min afvigte Aar i Spentrup hendøde Broder: Daniel Blicher. – N.Blicher.«¹⁸

Alt i alt er der nok interessante ting i Niels Blichers almindelige kirkebogsindførsler, men de er ikke væsensforskellige fra hvad man kan finde i andre præsters bøger.

Ganske anderledes stiller det sig, når man studerer de *specielle indskud*, der findes rundt i kirkebogen.

Det første, der springer i øjnene, er den, man må næsten sige, monumentale måde, han åbner sin kirkebogsføring på, nemlig med fornemme latinske digte, et for hvert sogn, smukt indrammede med rødkridt. Det hænger sammen med århundredskiftet.

Som allerede fortalt overtog Blicher føringen af kirkebogen netop ved århundredskiftet 1799-1800, og dette skifte gjorde et stort indtryk på ham. I selve kirkebogen beskriver han debatten omkring sekel-skiftet. Under Bjergager sogn hedder det: »Ligesom for 100 Aar siden var der Tvivl og Tvist i Danmark, Tydskland og flere Steder: om Aaret 1800 skal være det sidste i det 18de? eller det første i det 19de Aarhundrede? Dette sidste er vist det rigtige; thi vi tælle, regne og skrive kun de Aar vi have fulde, og tælle Maaneder og Dage i det løbende, ligesom i vor egen Alder. Jeg er fød d. 21. August 1748 – er altsaa 51 – i det 52de Aar. N.Blicher«.

Under Randlev sogn år 1800 noterer han, at det er »bleven den herskende Meening: at det 18de Aarhundrede ender først med dette Aars Udgang«. I en sidebemærkning hedder det: »NB. Sidste Aar blev Trolovelser reent afskaffede«¹⁹.

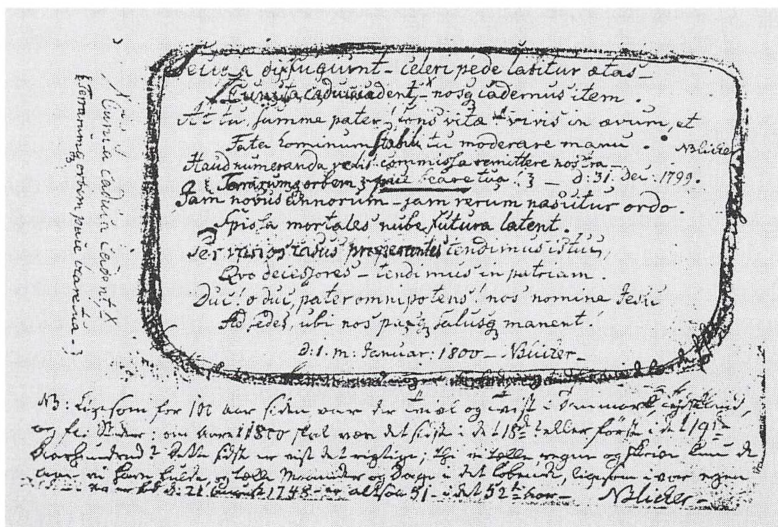
Men nu til de latinske digte.

»Ovid var hans Liv-Poet«, skriver han om sig selv og skoletiden i Odense i den selvbiografi, der afslutter topografien fra 1795. Ovid er den berømte romerske digter fra kejser Augustus' tid. Hans foretrukne versform var det såkaldte distikon, dvs. to verslinjer bestående af et heksameter og et pentameter, og det er da også det mønster, Blicher følger. Nytårsdigtet for Bjergager er skrevet nytårsaften 1799 og lyder:

*Secula diffugiunt, celeri pede labitur ætas,
 Cuncta caduca cadent, nosque cademus item.
 At tu, summe pater, fons vite, vivis in ævum, et
 Fata hominum stabili tu moderare manu.
 Haud numeranda velis comissa remittere nostra
 Terrarumque orbem pace beare tua!*

I oversættelse:

Århundreder haster bort, tiden skrider på rap fod,
 alt det, som skal falde falder, også vi skal falde.
 Men du, Fader i det høje, livets kilde, du lever evigt og
 du styrer menneskenes skæbne med fast hånd.
 Vi beder dig tilgive vore utallige overtrædelser
 og velsigne hele verden med din fred!

Nytårsdigtet og Niels Blichers betragtninger over århundredskiftet i Bjergagers kirke-
 bogsafsnit. Den kraftige indramning er med rødkridt.

For Randlevs vedkommende noterer han nederst på en side:

»Ende på det 18de Aarhundredes sidste Aar«, og digter derefter

*More fluentis aquæ fugit irrevocabile tempus -
omne per ævum idem, summe creator, eris.
D. 31. Dec. 1799. Niels Blicher*

I oversættelse:

*Som rindende vand flygter tiden uigenkaldelig.
Du, høje skaber, vil være den samme gennem alle tider.*

Den følgende side åbner han derpå med sit indrammede, latinske digt:

*Jam novus annorum jam rerum nascitur ordo.
Spissa mortales nube futura latent.
Per varios casus prosperantes tendimus istuc
Quo decessores – tendimus in patriam.
Duc, o duc, pater omnipotens, nos nomine Jesu
Ad sedes, ubi nos paxque salusque manent.*

I oversættelse:

Nu oprinder en ny række af år og af begivenheder.
I en tæt sky skjules fremtiden for menneskene.
Gennem alskens tilskikkelser styrer vi hastigt mod
vore forgængeres mål – vi styrer mod vort fædreland.
Før os, o almægtige Fader, før os i Jesu navn
til den bolig hvor freden og frelsen venter os.

Randlev-Bjergager 1814-22

I 1814 fik de to sogne nye kirkebøger, således som det var bestemt i det bekendte kancellicirkulære af 11. december 1812. Niels Blichers bøger – det officielle navn på sognepræstens bøger var nu *hovedministerial-bøger* – er, bemærkelsesværdigt nok, ikke i overensstemmelse med cirkulæret, men det gjaldt nu alle kirkebøger fra 1814 i Århus stift. Biskop Birch havde nemlig på egen hånd foretaget forskellige ændringer, først og fremmest havde han i afsnittet over fødte/døbte indført et par ekstra rubrikker: »*Ægte eller uægte*« og »*Moderens introduktions-datum*«. Endvidere havde han ændret rubrikken »*Dåbs datum, enten i kirken eller hjemme*« til »*Fødsels- og hjemmedåbsdatum*« og i tilslutning hertil indført en særlig rubrik »*Dåbens publikationsdatum*«. Det vil med andre ord sige at biskoppen er gået ud fra som en given ting at hjemmedåb var en helt fast skik – som allerede nævnt i modstrid med loven!

Et afgørende nyt træk var i øvrigt netop indførelsen af faste skematiske, bogtrykte rubrikker, og det havde kostet betydelige anstrengelser at nå til enighed om deres udformning, bl.a. var det efter modent overlæg fra regeringens side at introduktionen var udeladt, men alt det så biskop Birch åbenbart stort på²⁰.

Begge kirkebøger meddeler på titelbladet, at de er *autoriserede* den 27. december 1813 af provst Schmidt i Væhr²¹, og nedenunder har Niels Blicher i kirkebogen for Randlev noteret: »Indførelsen begynder i Morgen d. 1. Januar 1814. Randlev Præstegaard d. 31. Dec. 1813«; i Bjergager kirkebog står blot: »Randlev Præstegård d. 31. Dec. 1813«. Det ser helt tilforladeligt ud. Men Blicher afslutter den *gamle* kirkebog – altså kirkebogen 1780-1814 – med følgende notat: »D. 18. Jan. ankom til mig de nye Kirkebøger. Altsaa sluttes denne med Aaret 1813 – og det indføres i den nye fra Aarets Begyndelse 1814. Randlev Præstegaard, den 19. Jan 1814. N. Blicher p. l.« (dvs. pastor loci = stedets præst). Et par indførsler fra begyndelsen af januar måned er ganske rigtigt gengangere i kirkebøgerne. Der er et eller andet, der ikke stemmer, og mistanken bestyrkes ved, at der på titelbladet i kirkebogen for Bjergager lige oven over dateringen har stået et par linjer, som meget omhyggeligt er blevet udraderede.

En blank venstreside er brugt til at berette om jubelfesten for reformationens 300 års dag i 1817.

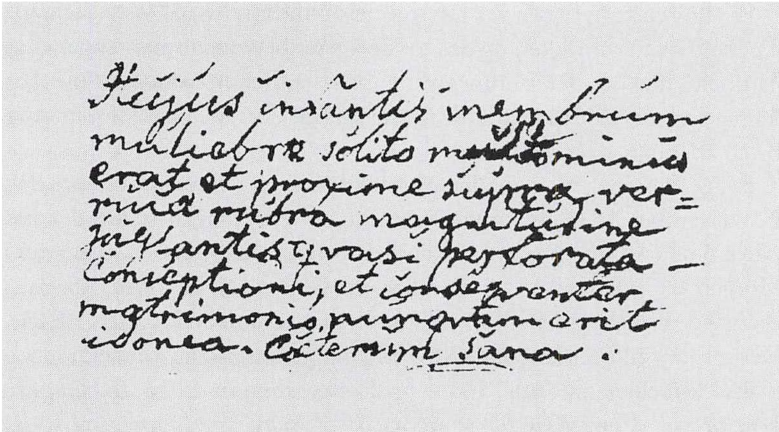
Selve kirkebogsteksten – det drejer sig om fødte mandkøn – indleder han på sin egen uortodokse måde, nemlig med latinske vers, som går på tværs af alle rubrikker, og endnu engang er rødkridtet kommet i flittigt brug:

*Hunc librum incipio venerando in nomine Jesu
Qui nos salvificans nomen et omen habet.
Nomina quæ posthac libro scribentur in hocce
Inscripta in vitæ stent precor usque libro.*

I oversættelse:

Denne bog påbegynder jeg i Jesu ærværdige navn,
han hvis navn giver os løfte om frelse.
Jeg beder om at de navne som herefter bliver skrevet i denne bog
stedse må stå indskrevne i livets bog.

Blicher har naturligvis været klar over, at nogen kunne komme til at kigge ham over skulderen i kirkebogen. Men latin kunne de ikke! Det be-

Den latinske anmærkning findes naturligvis ikke i degnens kontraministerialbog.

nyttede han sig af en enkelt gang, hvor han som en anmærkning ønskede at fortælle om en ømfindtlig sag. Som det fremgår af oversættelsen drejede det sig om en piges fødsel:

Dette barns kvindelige lem var meget mindre end sædvanligt og tæt ovenfor var der en rød vorte af størrelse som en valnøds ligesom gennembullet – til undfangelse og følgelig til ægteskab vil hun aldrig være egnet. I øvrigt sund.

Den latinske beskrivelse var anbragt i *anmærkningsrubrikken*, yderst til højre på foliosiden. Det var det eneste sted i kirkebogen, en præst nu kunne udfolde sig, og det udnyttede Blicher således også, men det har i grunden sjældent større interesse. Vi hører om kvinden, der tre gange føder et barn med seks fingre på hånden, om Michel Hansen, som »mødte selv og erklærede sig som Barnefader samt at han ville blive hende troe og ægte hende«, eller: »Faderen nu i Tydskland med Auxiliærarmeen« (1816). En anden barnefader »har som domfældt arbejdet i Viborg Tugthus. Han havde i Odder Præsts Hr. Gottchalcks Navn skrevet et falskt Brev til en Kiøbmand i Horsens om 500 Rbd.«. Eller skomager Mads Pedersen: »Denne ulykkelige Mand, som ifjor blev angiven af hans Steddatter Kirsten Charlotte, der gik til Confirmation, for at have 2 Gange voldtaget hende«.

Stadigvæk noteres det som noget særligt, når barnemoderen indlæses fra prædikestolen, og der er flere eksempler på, at dåb, vielse og indlæsning foretages på en gang.

I de nye kirkebøger var der også et afsnit med til- og afgang af sognebeboere. Det voldte præsterne store kvaler. Allerede i 1814 noterer Blicher: »Mine mange Erindringer uagtede melder man sig ikke ordentligen enten til Afgang eller Tilgang«.

Men som altid finder vi de fleste anmærkninger ved døde og begravede. F. eks. om en 7 års dreng: »Faderen gik omkring med dette syge Barn og angav det død om Natten i hans Arme«, eller: »Blev slaen i Hovedet af en Hest d. 18. og døde 24 Timer efter d. 19. Nov. Jeg holdt gratis en Tale ved Graven«. M.h.t. ligtale fremgår det, at præsten hyppigst har nøjedes med jordpåkastelsen. Der skelnes i øvrigt mellem »Tale ved Graven« og »med Liigprædiken«, som der i almindelighed er blevet betalt for; det indgik i den del af præstens løn, som hed *accidenser*. En enkelt gang skriver Blicher: »*En Parentation*«, dvs. ligtale. Ofte følger der en lille karakteristik med: »En brav ustraffelig Mand uden Liigprædiken«; »Død af Alderdom – havde stedse været ustraffelig og virksom«; »En udmærket christelig Mand«, »Død af Skarlagensfeber. Forældrene ville ikke bruge Medicin på ham«.

I 1820 måtte Niels Blicher begrave sin kone Christine Marie født Curtz, 66 $\frac{1}{6}$ år gammel. I anmærkningsrubrikken fortæller han bl.a.: »Hun har født mig – foruden 1 tidligere hendød Søn og ligeledes tidligere hendød Datter – 2 Sønner som er: St. St. Blicher. Digter og nyligen indsat til Sognepræst for Thorning og Lysgaard Sogne og Jens Blicher, afskediget Lieutenant og nu Kirkesanger og Skolelærer i Ørting«²².

De trykte kirkebøger levede dog skrivelystne præster endnu en mulighed. De afsluttedes nemlig med nogle blanke sider, som var beregnet til visitatstilførsler for provst og biskop. Men her, bag i Randlev kirkebog, indskrev Blicher den 20. januar 1814 en lille selvbiografi. Den rummer dog ikke egentligt nyt. Om sønnen Steen hedder det: »Han har udgivet en ypperlig Oversættelse af Ossian med Fortale og nogle flere Skrifter«. Han slutter med at fortælle, at han gennem sin mormoder, Cathrine Lindemann, nedstammede fra Martin Luthers moder.

Folketællingen 1801

Også folketællingen i 1801 var sognepræsten ansvarlig for; den foregik i februar måned, og skemaerne over begge sogne er skrevet egenhændigt af Niels Blicher og attesteret af sognedegnen og præstens to såkaldte medhjælpere. I Randlev – dateret 8. februar – var der 374 personer, i Bjergager – dateret 28. februar – 437.

Randlev-Bjergager liber daticus 1805-

Den allerede omtalte *liber daticus* var præstens kaldsbog eller embedsbog, men før 1844 eksisterede der ingen almindelige forskrifter for, hvad den skulle indeholde, og indholdet varierer derfor også meget. Der var heller ingen almen regel om, at der *skulle* være en sådan bog – som præsten i øvrigt altid selv skulle betale – og det er derfor sandsynligt, at der ikke har været en *liber daticus* i Vium og heller ikke ved Blichers tiltrædelse i Randlev i 1796.

Men i 1805 anlagde Blicher sig en *liber daticus*, en pæn bog i folio-størrelse. På titelbladet, som dog først er skrevet i 1817, giver han en beskrivelse af præstekaldets beskaffenhed. Den viser, at han var kommet til et godt embede. Højtidsoffer og accidenser, altså betaling for de forskellige kirkelige handlinger, anslås til 500 rdl. Præstegårdsmarken er omtrent 63 tdr. sædeland af god beskaffenhed; der er desuden tre tørvemoser, som giver tilstrækkelig med tørv; til gengæld er der ingen eng. »Om Markens 3 Sider har jeg plantet over 2000 Alen Hvidtorn, som staar i god Væxt«, fortæller han.

Selve protokollen opdeler han i 5 rubrikker: 1: dato, 2: skolebesøg, 3: kirkekatekisationer, 4: søndagsskole for ungarle og 5: andre mærkværdigheder. Optegnelserne giver os mulighed for bogstavelig talt at følge i hælene på Blicher og se, hvordan han virkede som præst.

Om søndagen var der naturligvis gudstjenesterne, som ofte blev efterfulgt af *katekisation*, dvs. overhøring af sognets ungdom i kristendomskundskab. Blicher forklarer, at når der ikke altid holdtes katekisation, kom det dels af de mange foregående forretninger og dels af mangel på tilstedeværende ungdom.

»Søndagsskolen« – som godt kunne være forlagt til lørdag – begyndte i præstegården søndag eftermiddag kl. halvtre og varede i 3 timer til kl. halvseks. Blicher underviste i læsning, skrivning, regning, historie, geografi, bondens pligter og rettigheder og anden nyttig og interessant læsning. Undervisningsmaterialerne betalte han af egen lomme. Man begyndte den 13. januar med 9 ungarle – piger var der ikke tale om – og nåede op på 23, men efterhånden daledede tallet til 5-6. Blicher fortsatte dog, selv om han noterer at han ikke kunne holde skole påskedag og konfirmationsdagen. I juli bad de få elever der var tilbage om ferie til efter høsten, men i begyndelsen af oktober var der stadigvæk ikke kommet nogen, selv om Blicher ved katekisationen havde indbudt dem. Skolen kom dog i gang igen, men svandt i foråret 1806 ind til et par stykker, og til sidst – i april – kom der slet ingen: »Formedelst Hindrin-

ger fra Ungkarlenes Side faldt det nu hen med Søndags Skolen«, noterer Blicher.

Skolebesøg var en præst pligtig til at holde i alle skoler hver 14. dag, men Blicher besøgte dem endnu oftere. Han havde to skoler at tage vare på, i Randlev og Dyngby; i marts 1805 aflagde han hele 11 besøg i skolerne. Der kunne dog komme afbrydelser. I april noteres det: »Formedelst mange Forretninger i Dimmel- og Paaskeugen standsede disse Ting i 3 Uger«. *Dimmelugen* er ugen før påske. I juni 1806 hedder det: »Formedelst en Reise til mine Brødre, Snapstings-Terminen, min Kones bekiendte Sindssvaghed o.m. har i rum Tid intet været at anføre«, og i november: »11 Dage borte paa Vaccinationens Vegne«. Blicher var, som vi allerede har hørt om, foregangsmand mht. bekæmpelsen af børnekopper og vaccinerede flere tusinde uden nogen form for honorar. I embedsbogen henviser han selv til vaccinationsprotokollen, som er i behold²³.

Straks efter Mikkelsdag, den 29. september, begyndte *konfirmationsforberedelsen*, sædvanligvis to uger om ugen.

Embedsbogen afslører også, at præsten havde med uddelingen af *fattigalmisse* at gøre, men henviser her i øvrigt til fattigvæsenetsprotokollen²⁴.

Tilbage er et interessant, personligt notat under 24. juli 1805:

»Holdt jeg min Kones og mit Sølv-Bryllup efter 25 Aars Ægteskab. Jeg havde 55 til Bords, deriblandt min ældste Broder Hr. Jørgen Blicher, Sognepræst i Worning (den næstældste Hr. Did. Christ. Blicher havde og lovet at komme, men døde meget hastig hiemme i Borup Pr., medens jeg var hos Br. Ped.Dan. Blicher i Spentrup Pr.). Ligesaa var tilstæde begge mine Sønner: Steen Steensen Blicher, en habil Student, som taler Engelsk og læser baade Tydsk og Fransk og formodentligen reiser udenlands næste Aar – og Jens Blicher, en haabfuld Discipel i Aarhus Skole, som næste Aar skal være Student. Bestemmelsen var, at jeg – staaende ved min Kones Side – vilde holde en gudelig Tale og Provsten, Hr. Peder Bentsen Kaalund, strax derpaa en anden gudelig Tale; men alt dette blev forhindret af min Kones Svaghed. Om aftenen var der Bal for Egnens Ungdom«²⁵.

Den interessante embedsbog slutter brat med følgende notat, dateret 13. juli 1806: »Ingen Befaling var ellers for saadan en Dagbogs Holdelse – hos ingen anden Præst i Herredet havde den Sted – og da der – i Følge bispeligt Monitum skal holdes en *Liber daticus* over alle Cancellie- og Kollegialbreve – se de trykte Landemode Acter for dette Aar – saa forvandlede denne til saadan en liber daticus fra i Dag«²⁶.

Det skal nævnes, at under »Andre Mærkværdigheder« i 1805 noterer Blicher, at han i tidsskriftet »Egeria« har fået trykt en artikel om skolevæsenet og almueoplysningen i Århus stift²⁷. Men vigtigere er det, at han i selve kirkebogen fra før 1814 ved kirkeårets ende har indføjet nøjagtige bibliografiske notiser om, hvad han havde publiceret i det forgangne år.

Han var tydeligvis ikke fri for at være stolt af sit forfatterskab.

Det var ikke uden grund.

Det kan tilføjes, at også Blichers sidste biskop, Andreas Birch (1805-29) var ham meget positivt stemt; han er »en agtværdig religionslærer, der med troskab og nidkærhed efterkommer sine embedspligter«, men også »en mand, der søger at gavne ved at udvide sin virksomhed til flere almennyttige foretagender«²⁸.

Som allerede fortalt kom Niels Blicher efter sin afsked i 1822 til at fortsætte sin præstegering som hjælpepræst for sin svagelige bror, Jørgen Ganzel Blicher i Vorning-Kvorning-Hammershøj (1749-1831, afskediget 1825), men kun i en enkelt vaccinations-anmærkning dukker hans karakteristiske skrift op i kirkebøgerne. Efter 1825 vikarierede han mange gange for sin søn i Spentrup-Gassum, men i disse sognes kirkebøger finder man flere forskellige skriverhænder, muligvis er nogle indførsler omkring 1827-30 skrevet af Niels Blicher.

Eet sted finder vi ham dog af gode grunde med navns nævnelser, nemlig blandt døde og begravede mandkøn, men kun i en enkelt, lakonisk linje:

1839. Død 10. marts. Begravet 19. marts. Niels Blicher, pastor emeritus. Alder 90⁷/₁₂.

Niels Blichers gravsted eksisterer ikke mere; der findes kun en nutidig mindesten ved gårdspladsen til Spentrup præstegård. Men vi kender det kønne lille vers, som Steen skrev til sin faders begravelse:

»Hvad Dig til Jorden bandt,
De ydre Sandser, svandt.
Den indre stedse klar
I Haab og Tro Dig bar
Din Evighed imøde«²⁹

Noter

1. Som nævnt i artiklen s. 85 findes der bag i Randlev kirkebog en ganske kort selvbiografi af Niels Blicher fra 1814. *Vitaprotokollen* i Århus bispearkiv er derimod gået tabt. Hans ene fyldige selvbiografi findes i slutningen af Vium-topografien. I det ny-

este genoptryk af denne (udgivet af Blicher-Selskabet ved Ella Jensen 1978) findes også hans anden selvbiografi fra 1830 foruden en kort biografi, der også berører hans embedsførelse og forholdet mellem far og søn; bibliografi i udvalg. En komplet bibliografi over Niels Blichers publikationer udgives i år af Blicher-Selskabet. Biografi i Ill.Tidende 1882 ved Evald Tang Kristensen, optrykt i Blicher-Selskabets årsskrift 1991, desuden biografi i »Fra Viborg Amt« 1929 s. 90-112 v. Georg Saxild, og i Dansk biografisk Leksikon ved Felix Nørgaard. I Jeppe Aakjærs: Steen Steensen Blichers Livstragedie III (1904) s. 205-214 findes afsnittet »Blichers far« med forskellige henvisninger i note s. 215. Forholdet til sønnen er behandlet i alle Blicher-biografier, senest af Knud Sørensen: St. St. Blicher (1984).

I denne årbog er Niels Blicher endvidere behandlet af Jens Holmgaard: »Niels Blichers processer«, 1972, og Johs. E. Tang Kristensen: »Præsten Niels Blicher og biskoppen Nicolai Edinger Balle«, 1992.

2. De undersøgte kirkebøger er: Vium 1770-1807 C 255B-1, Lysgård 1770-1808 C 255B-2, Randlev-Bjergager 1780-1814 C 376-2, Randlev hovedministerialbog 1813-39, Bjergager hovedministerialbog 1813-38. Sognepræstens embedsmæssige funktioner på Niels Blichers tid er udførligt behandlet i: Erik Nørr: Præst og administrator. 1981.
3. Wibergs præstehistorie. Om N.J. Gundestrup og hans formand, Peder Andersen Lyngby, se i øvrigt Vium-topografien, 1978-udg., s. 187ff.
4. Albert Sadolin, sognepræst i Hinge 1761-90. Andreas Levring, sognepræst i Grønbæk-Svostrup 1769-1801, provst i Lysgård herred. Blicher omtaler ham meget positivt i: Topographie over Vium Præstekald, 1978-udg., s. 196.
5. Jens Chr. Fugleberg, sognepræst i Almind-Sjorslev 1770-90. Det er altså rimeligvis ham, der har haft embedet i vakance.
6. Om dåben se Christian Vs Danske Lov 2. bog 13. kapitel, jf. Personalhistorisk Tidsskrift 1995 I s. 3f.
7. Danske Lov 6-6-21.
8. Topographie, s. 42, og note: *Cramer* s. 202 og *Steendalgaard* s. 215.
9. Jesper Thomassen var degn i Vium 1777-1806. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie. 1957. S. 582. I Vium-topografien, 1978-udg., s. 178 betegner Blicher ham som »en grundærlig, ustraffelig og brav mand. Han regner meget godt og skriver en ren og læselig hånd«.
10. Århus bispearkiv: konduitelister 1778-96, C 3-1.186.
11. Århus bispearkiv: Visitatsprotokol 1778-90, C 3-1.924.
12. do 1791-1804, C 3-1.925.
13. Sammesteds.
14. Randlev-Bjergager liber daticus 1805-46, C 376-19. Jens Jensen var degn i Randlev 1793-1806. V. Hostrup-Schultz: Aarhus Stifts Degnehistorie. Manu. på LAN. Her dog fejlagtigt: 1807.
15. Århus amts arkiv: journal 1810-11, 2.10.1811, B 6.119, Kopibog 1806-12, C 1604. B 6-27.
16. Århus bispearkiv: Indgåede breve 1805, C 3-177. Nr. 157a. NBs skr. 21.7.1805. Journal 1804-05, C 3-92. Kopibog 1800-05, C 3-19. Rasmus Zimmermann var sognepræst i Torrild-Vedslet 1798-1826.
17. Århus amts arkiv: Journal 1811-12, B 6-120. W 1392, NBs skr. 2.10.1811. Kopibog 1806-12, B 6-27. 20.12.1811. Danske Lov 2-8-6 pålægger præsterne alvorligt at forbyde trolovede at søge seng sammen før de er blevet ægteviet i kirken. Brevet til amtmanden var altså afsendt allerede 2. okt., fire dage før begravelsen. Den 7. okt. skrev Blicher til biskoppen og udbad sig hans nærværelse ved eksaminationen af skolelærere. Viborg bispearkivs journal 1811: C 3-97. Fra 1811 til 1819 drev Blicher nemlig også en art forberedende skolelærerseminarium i præstegården i Randlev;

biskoppen kom virkelig til Randlev i oktober og roste de resultater, Blicher havde nået. Netop i samme periode var St.St. Blicher præstegårdsforpagter hos sin far, og det ser ud til, at han har bistået ved undervisningen. Jeppe Aakjær: Steen Steen Blichers Livstragedie III s. 213 og I s. 35.

18. St.St. Blicher var kun adjunkt i Randers et år, 1810-11, hvorefter han blev forpagter hos sin far i Randlev, hvor han ægtede Ernestine Juliane Berg (1792-1875), fra 1808-09 gift med Peder Daniel Blicher (1753-1809), N.B.s bror. Ved embedsmænds giftermål skulle der indbetales en forsikringssum til Den almindelige Enkekasse af 1775. Ifølge Danske Lov 1683 kunne vielse uden for kvindens opholdsogn kun ske med sognepræstens samtykke (2-8-5); kirkeritualet 1685 fastslog, at herredsprovsten skulle forrette sognepræsternes vielser m.v. (kap. IX). Niels Bruun var P.D. Blichers efterfølger som sognepræst i Spentrup (1810-25), tidl. i Hald sogn og 1797 provst for Nørhald herred; han var søn af Bruunshåbs grundlægger, Bertel Bruun.
19. Allerede Danske Lov 3-16-11 havde rokket ved den tvungne kirkelige troløvelse, som blev helt afskaffet ved forordn. 4.1.1799.
20. Paul G. Ørberg: Hovedministerialbøger og kontraminsterialbøger, i ARKIV 1970. Andreas Birch var biskop over Århus stift 1805-29.
21. Henrik Christopher Schmidt, sognepræst i Vær-Nebel 1800-48, amtsprovst 1812-42.
22. Kristine Marie Curtz (1753-1820) var præstedatter fra Darum, Ribe amt. Det vides ikke, hvornår hendes sindssygdom er brudt igennem. Jens Blicher (1787-1835) var 1808 officer ved det 3. jyske infanteri-regiment, 1812 premierløjtnant, 1814 afsked, 1814-35 degn i Ørting sogn nær Randlev.
23. Vaccinationsprotokol 1813-20, Skanderborg lægedistrikt B 172-41. Smst. findes Jens Blichers vaccinationsprotokol for Ørting 1817-23: B 172-42.
24. Fattigkommissionsprotokollen er ikke bevaret i modsætning til skolekommissionsprotokollerne 1815-41: C 376-26 og 27.
25. Didrik Chr. Blicher var født i Starup 1751 og døde som sognepræst i Borup 29.6.1805.
Peter Benzon Kaalund var sognepræst i Gosmer-Halling og provst for Hads herred fra 1792 til 1812, da provst Schmidt blev amtsprovst for Århus søndre provsti, se note 21.
26. Sandsynligvis er det provsten, der har anmodet Blicher om at standse den specielle form for embedsbog. Henvisningen til landemodeakten er uklar. I Århus stifts landemodeakt 1806 henvises der til kancellicirkulære til herredsprovsternes 28.12.1804 ang. provsternes pligt til at efterse præsternes embedsbøger, bl.a. bøger over katekisationer og skolebesøg.
27. Egeria. Fjerdingsskrift for Opdragelse og Underviisningsvæsenet i Danmark og Norge. Udg. F. Plum, L.C. Sander, A.K. Holm. Kbhvn. 1804-08.
28. Jeppe Aakjær anf. værk III s. 213.
29. Johs. Nørvig: Steen Steensen Blicher, 1943, s. 509.

Oversættelser fra latin ved H.H. Ørberg.

Paul G. Ørberg, f. 1923, redaktør af årbogen. Adresse: Pramhusvej 6, 8800 Viborg.

Hald Hovedgård under krigen i 1864

»Hvad kan dog éen nytte ? – og hvor megen sorg vil du ikke bringe i din familie – og ikke en eneste vil finde det uoverlagt, at du bliver. Dersom du ikke var gift, da ville jeg græde, men tie og sige, jeg må bringe dette offer, og dog, Gud ved, om jeg kunne...O jeg kan ikke udholde den tanke, bliv, bliv min søn. Kan du ikke virke meget for fædrelandet uden at gå i krig ?...

din inderligt bedrøvede moder Mine Krabbe«

Ovenstående er et uddrag af et brev, som *Vilhelmine Nyrop Krabbe*, gift med ejeren af *Hald Hovedgård*, *Frederik Anton Monrad Krabbe*, skrev den 29. april 1864 til sønnen Christopher i København. Brevet er et svar på hans ønske om at melde sig som frivillig i den danske hær for at forsvare det nordlige Jylland efter den preussisk-østrigske besættelse af Sønder- og Nørrejylland den samme måned.¹

Da Vilhelmine Krabbe skrev ovenstående brev til sin søn, havde Viborg allerede i 3 dage været besat af preussiske militærstyrker, i alt omkring 4.300 mand, udover flere tusinde, der var på gennemtog for at gå videre nordpå.²

Gennem hele 1864 sendtes mere end en snes lange breve fra F.A.M. og Wilhelmine Krabbe til familien i København. Det var en for Danmark usædvanlig tid med krig og besættelse, hvor opfattelser af politiske beslutninger og krigens udvikling ofte delte sig efter, hvor ens familie og opvækst havde været i Danmark – det være sig kongeriget eller de to hertugdømmer: Slesvig og Holsten.

Den 2. slesvigske krig 1864

Det var den politiske beslutning om at gennemtrumfe en fællesforfatning, den såkaldte Novemberforfatning, for kongeriget og hertugdømmet Slesvig, der officielt udløste krigen i 1864.

Frederik Anton Monrad Krabbe (1808-1881), ejer af Hald Hovedgård fra 1851 til sin død i 1881.

Men hele situationen var så speget, som noget kunne være: Det ganske unge folkestyre – man kan næsten sige i teenage-alderen, kun 15 år gammelt – og i splid med sig selv om man ønskede at føre en Helstats- eller Ejderpolitik; Frederik VII's pludselige død i november 1863, og tronbestigelsen af et nyt dynasti Glücksborg, med en regent, Christian IX, der med sin tyske opvækst på det tidspunkt stod som fremmed i både politikernes og folkets øjne.

Det var ikke stærke kræfter at skulle sætte ind over for Preussens ønske om at styrke sin egen magt i Det tyske Forbund. For Preussen gjaldt det tilsyneladende om at føre en succesrig udenrigspolitik for at komme ud af en indenrigspolitisk krisesituation i denne stats forhold til de andre stater i Forbundet, herunder især Østrig. Da Danmark formelt ved vedtagelsen af Novemberforfatningen begik et aftalebrud over for Preussen og Østrig i forbindelse med et løfte i 1852 om gennemføre en helstatsforfatning, kunne det næsten ikke gå andet end galt.

For den preussiske ministerpræsident Bismarck blev aftalebruddet

nemlig en tilsyneladende legitim anledning til at sætte tingene på plads i forhold til den nordlige nabo. Og det var næppe et virkeligt ønske om at løse de komplicerede nye politiske strukturer i forholdet mellem de to hertugdømmer, det danske kongerige og Det tyske Forbund, der var grundlaget for Preussens og ministerpræsident Bismarcks gentagne ultimative krav til den danske regering i efteråret 1863.

Det var tilsyneladende reelt ønsket om »en lille rask krig«, der førte til krigens udbrud den 1. februar 1864. Det skete, dels for at skaffe Preussens flådehavne i hertugdømmerne, dels for at afprøve den preussiske hærs militære styrke.³

I alt resulterede dette naboopgør i 1864 i omkring 14.500 døde, sårede, syge og tilfangetagne på dansk side.⁴

Familien Krabbe havde allerede fra den første slesvigske krig (1848-1850) været stærkt engageret i konflikten mellem kongeriget og hertugdømmerne.

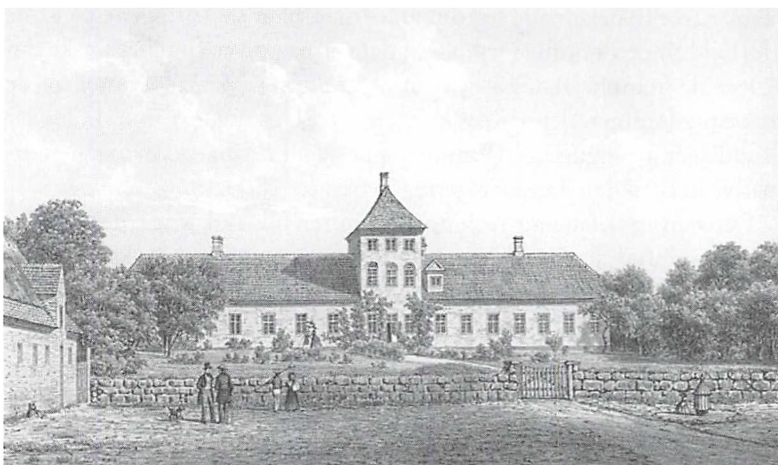
I 1. slesvigske krig deltog to af F.A.M. Krabbes ældre brødre: *Oluf Krabbe (1789-1864)*, oberstløjtnant, der blev såret i slaget ved Slesvig i april 1848 og udmærkede sig under slaget ved Mysunde i efteråret 1850. Han blev senere – i mellemkrigstiden – generalmajor med base i Kiel. *Carl Krabbe, (1793-1849)*, major, blev såret ved Fredericia i juli 1849 og døde tre dage efter af sine sår. Begge havde de også sønner med i denne første krig.⁵ En anden slægtning fulgte sit regiment og hørte til de oprørske slesvig-holstenske styrker.⁶

I den 2. slesvigske krig i 1864 var Oluf Krabbes søn Heinrich med som kaptajn i fægtningen ved Mysunde, før Dannevirke-stillingen blev opgivet den 5. februar.

Det præger den korrespondance, som finder sted i 1864 mellem F.A.M. og Vilhelmine Krabbe og sønnen Christopher i København. Desværre er Christopher Krabbes breve ikke bevaret – men gennem brevene fra begge forældre aner man også hans reaktioner og følelser under krigstilstanden.

Hald Hovedgård og Frederik Anton Monrad Krabbe

I 1851 erhvervede den tidligere forpagter af Hellebækgård i Nordsjælland og for en kort tid Ulstrup slot i Randers Amt, Frederik Anton Monrad Krabbe (1808-1881), af staten Hald Hovedgård med det tilsyneladende store tilliggende af 2200 tdr. land for 62.100 rigsdaler. Det var en billig erhvervelse. Der var agerjord, men skov, hede og sø udgjor-

Hald Hovedgårds hovedbygning fra havsiden, som den blev tegnet af J.F. Richardt i 1859.

de størstedelen af det areal, som F.A.M. Krabbe fik navn og ansvar for på skødet.

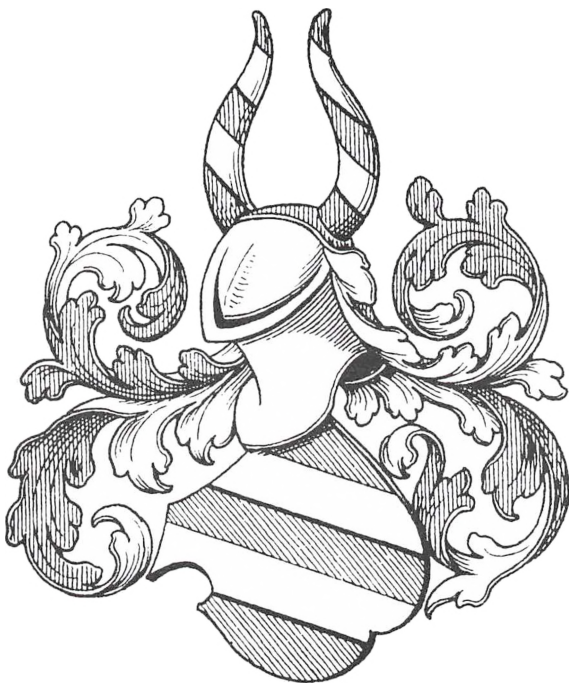
Det havde været en ejendom, der i lang tid havde været ganske svær at drive og i høj grad krævede sin mand og en vis kapital.⁷ Frederik Anton Monrad Krabbe var en dygtig og fremskridtsorienteret landmand, men hans kapital var ringe, han havde brugt den til at investere i købet af hovedgården.

Krabbe gik dog på med krum hals på gårdens mange problemer. Men der findes et lille øjebliksbillede fra sensommeren 1863, der vidner om, hvordan Hald Hovedgård med en tilrejsendes øjne tog sig ud:

...det fjerde Hald ligger længere borte fra søen, og har en temmelig uanseelig hovedbygning – i det mindste i forhold til dets tidligere navne. Her boede en tid lang Ove Høegh-Guldberg.

Vi spadserede i haven, der er anlagt efter stor målestok og når lige ned til søen. Overalt ser den forfalden ud – omstyrtede og halvtforrådnede bænke, tilgroede lysthuse og lysninger ud mod søen, nedstyrtede stentrapper og terrasser træffer man alle vegne. Hvis denne have var ordentligt holdt, ville den sikkert være et af de mest romantisk-skønne steder af den slags i Danmark, men man kan godt forstå, at folk krymper sig ved at tage fat på et sådant Herkulesarbejde...⁸

Krabbe var opvokset på Ærø som søn af toldforvalter Johan H.B.L. Krabbe i dennes andet ægteskab. Slægten nedstammede fra den gam-

Adelsvåbenet: Krabbe af Damsgård.

le danske adelslægt Krabbe til Damsgaard ved Lemvig. Familien havde dog i flere hundrede år ikke drevet selvstændigt landbrug, men som oftest gjort tjeneste i den danske hær og flåde.⁹

Det har sandsynligvis både været tidernes ugunst i den svære efterkrigstid efter Englænderkrigene (1807-1814) – hvor der var langt mellem embederne – og et oprigtigt ønske om at beskæftige sig med landbruget, der fik F.A.M. Krabbe til at vælge en landbrugsuddannelse for senere – om muligt – at erhverve selvstændig ejendom.

Både Ærø og Kegnæs på Als, hvor Krabbe fik sin uddannelse, hørte på det tidspunkt under hertugdømmerne. Hans agtelse for det driftige landbrug dér synes også ganske længe at have præget hans politiske sympati for hertugen af Augustenborg¹⁰, der en tid blev anset for den barnløse Frederik VII's efterfølger på tronen.

Personen Frederik Anton Monrad Krabbe er ikke let at komme ind på livet af. I Christopher Krabbes erindringer fortæller han, at faderen i tiden på Hellebækgård var en munter mand med tid til at spøge både

med sine børn og sine landvæsenselever. Senere synes han at have været mere brysk og indesluttet.

Men de første 15 år på Hald har heller ikke været lette. Det skyldtes først og fremmest manglen på kapital. Pengekrisen i 1857 kostede Krabbe mange bryderier, og alene det store arbejde med at føre nogle af sine landbrugsideer ud i livet, har næppe levnet ham tid til meget andet. Desuden var Krabbe forpligtet overfor den tidligere ejer af Hald, Jacob Engerslev Rosborg, der boede som en slags aftægtsmand på gården – indtil han endelig døde netop i sommeren 1864.¹¹

Det blev i høj grad udlejningen af en del af gårdens jorder til Krigsministeriet til den militære øvelseslejr ved Hald, der fra 1867 hjalp ham ud af hans økonomiske problemer.¹²

Vilhelmine Nyrop Krabbe var ti år ældre end sin mand og gennem den sidste halve snes år svagelig – hun døde efter lang tids sygdom i 1876.

Christopher Krabbe

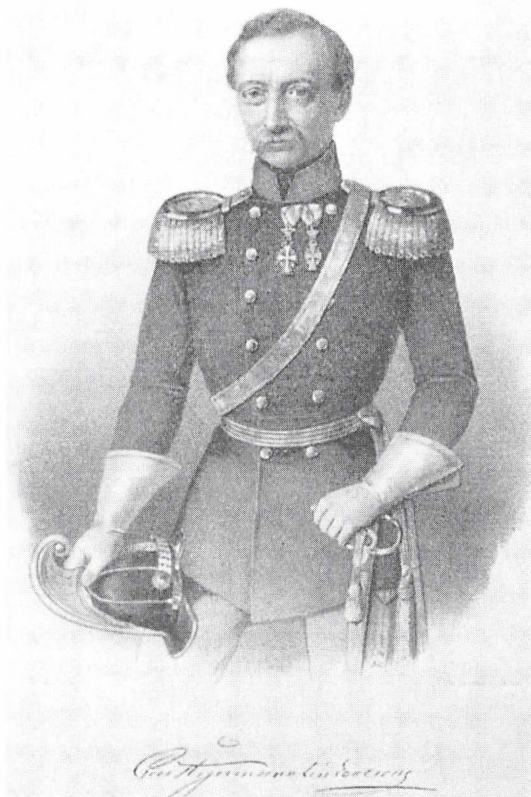
Modtageren af brevene i 1864 sad i det år i København som politisk skribent på det pro-Ejdervenlige blad *Fædrelandet*¹³ og var samtidig i gang med en politisk karriere. Han var blevet opstillet af Bondevennerne i Holbæk Amts 4de valgkreds og blev den 5. marts 1864 valgt i kredsen til Rigsrådet – og senere den 7. juni til Folketinget.¹⁴

Den centrale skikkelse i midten af det såkaldte »Venstretørklade« er et portræt af Christopher Krabbe fra omkring 1875.

Af uddannelse var Christopher Krabbe jurist, men blev kort efter sin kandidateksamen ansat som redaktør af Fyns Avis, hvor han virkede fra efteråret 1859 og frem til slutningen af 1861¹⁵. Efter et tillokkende tilbud om en redaktørstilling i København stod han kort efter uden arbejde, da bladet, som bl.a. politikeren Balthasar Christensen¹⁶ ønskede at udgive, ikke kunne samle kapital til udgivelsen.

Christopher Krabbe arbejdede derefter freelance – og hans første store projekt var oprettelsen af et dansk blad i Flensborg. Hans tanke dermed var at bane vej for et demokratisk grundlag for det offentlige liv i Slesvig. Ifølge Krabbe var bonde- og husmandsbefolkningen i stor udstrækning dansk, mens ridderskab og godsejere var tysksindede. Hans ansøgning om at påbegynde en sådan virksomhed blev til hans store skuffelse afslået af det slesvigske ministerium.

Portret af generallojtnant og oberstbefalende for 4. division ved krigens udbrud i 1864: Cai Ditlev Hegermann-Lindencrone, 1807 -1893.

I årene derefter arbejdede han, bl.a. for Berlingske Tidende, især som rejsekorrespondent, og dækkede bl.a. den holstenske stænderforsamling i Itzehoe i januar 1863. Overværelsen af denne gav ham ideen til den lille politisk-satiriske bog »Kort udsigt over Danmarks Historie i 1864-1865 af Saxo Politicus«. Heri harceleres over regeringen Hall¹⁷ og det milimeterdemokrati, der nødvendigvis måtte føres helt ud i sin yderste konsekvens, dersom alle de forskellige interesser i diverse dele af kongeriget og hertugdømmerne skulle stilles tilpas. Trods kritikken af regeringen blev den forbløffende godt modtaget – selv i regeringsvenlige blade – og endog omtalt i engelsk presse.

Det er således en familie med både tilknytning og interesse for udviklingen i hertugdømmerne, der trods preussisk besættelse og vanskelige postforbindelser søgte at holde hinanden underrettet om krigens gang gennem 1864.

Breve fra Hald

Kort efter tilbagetrækningen fra Dannevirke natten mellem den 5. og 6. februar skriver Frederik Anton Monrad Krabbe:

Hald, den 10. februar 1864

Kære søn!

Dersom du skulle have tid til at afse en halv time på at skrive mig til, ville jeg være dig meget taknemmelig. Jeg har stor interesse for at vide den sandsynlige årsag til, hvad der er sket ved Dannevirke.

For mig stiller der sig to grunde: troppernes udmattelse og stillingens uholdbarhed; den anden, at overgeneralen er gået fra forstanden. En tredje, at kongen og Monrad¹⁸ på direkte eller indirekte måde har givet ordre til tilbagetoget. Denne sidste tanke tør vel ikke ligefrem offentligt siges – jeg beder dig derfor opklare mine tanker i så henseende ?...

Lørdag d. 6 formiddag gik jeg over Viborg Torv, der stod bondepiger, karle og mænd på gadehjørnerne og sang de nylig udkomne krigssange med en alvor, som om de i morgen gik til kamp. – En time efter kom det første telegram. Man vidste ikke, hvad man skulle tro. Købmanden besluttede at holde efterretningen skjult, da handelen med binderne ellers ville gå overstyr den dag. Efterretningen blev imidlertid straks bekendt, og den havde omtrent samme virkning, som en granat var sprungen midt imellem dem. Butikkerne ryddedes i et nu og al handel ophørte. Uagtet af, at jeg blev grebet af den dybeste sorg, kunne jeg dog ikke andet end gøre betragtning over den danske natur og hvad der kunne udrettes med den.

Preussisk officer kører ud. Blyantstegning fra 1864 af Gottlieb Bruun fra Asmild Kloster. Daniel Bruuns scrapbog, Viborg Stiftsmuseum.

Fra den 8. marts gik preussiske og østrigske styrker over grænsen til Nørrejylland – og dermed kongeriget.

Den danske 4. division, som hovedsageligt bestod af rytteri og som under de første kamphandlinger var blevet holdt i reserve, havde allerede den 7. februar, under kommando af generalløjtnant C. Hegermann-Lindencrone, fået til opgave at trække sig tilbage og dække Nørrejylland.¹⁹

Hald, søndag den 13 marts

På hjemvejen fra Viborg mødte jeg afdelinger af dragoner, ingeniører, brotræn og Gud ved, hvad det var for en mængde vogne. Infanteri så jeg derimod ikke, ligesom jeg heller ikke ved, hvad der er kommet til byen i nat eller i aftes tidlig.

En ting glæder mig, og det er, at folkene så godt ud, var ved godt mod og havde deres fysiske kræfter. Hestene så virkelig også godt ud. Ved jernbanen så jeg en kone give en karl en kop kaffe og hvedebrød, kaffen skyllede han i sig, hvedebrødet kom han i kasketten, sigende: det er til min Lise. 30 østrigske eller preussiske heste så jeg også, nogle usle tingester, ingen under at vore dragoner kan ride 3 eller 4 sådanne overende.

Hald, den 15. marts

Natten mellem lørdag og søndag, altså mellem den 12. og 13., fyldtes Viborg rigtig for alvor af vort militær, såvidt jeg kunne skønne af 2 á 3000 mand infanteri og en endnu større styrke kavaleri...

For at du kan gøre dig en forestilling om indkvarteringen dér, vil jeg til ex. anføre købmand Vater, hvis hele gårdsplads ikke er synderlig større end min hønsegård, havde 43 dragoner.

Søndag morgen i dagningen trak den største del nord på, man siger til Salling, for at overføres til Mors, hvor dampskibe skal ligge parat til overfarten...

Krigens hårde følger har Jylland endnu ikke rigtig følt, men skal den fjendtlige armé ligge her i sommer, så vil vi desværre nok komme til at føle trykket; men går vi blot sejrrigt fra den hele historie, lad os så lide alt, hvad et ulykkeligt land kan lide – vi lider med tavshed, når kun vi ved, at regeringen har et bestemt mål for øje.

Desuden, Danmark er et godt land, der tåler meget og kommer hurtigere til kræfter igen end man forestiller sig. Om finanserne også skulle gå 60 millioner tilbage, det er ingenting, det tåler vi prægtigt. Derimod vil de egne beboere, hvor krigens bulder går over, måske tildels gå til grunde i finansiel henseende. Jeg mener, en del bliver ruinerede i bund og grund, men det kan nu ikke være anderledes, da enkelte må lide, blot fædrelandet kan frelses for søndersplittelse.

Fra dagligstuen på Hald, malet af Marie Dorothea Krabbe 1886.

Efter at hovedparten af 4. division var samlet på Mors den 17. marts, udsendtes i begyndelsen af april strejfkorps for at observere og om muligt imødegå den preussiske fremmarch.²⁰

Hald, den 19. april:

For en halv snes dage siden havde vi her indkvartering af 150 heste og omtrent 200 mand af 5. dragonregiment, men da de kun var her i 24 timer, blev byrden kun lille. Vi kom to skæpper æbler og 1/2 side flæsk i en bryggerkedel, og den ret slog lige til. Siden fik hele mandskabet kaffe. Til aften smørrebrød, snaps og varm mælk. Om morgenen igen kaffe, derefter smørrebrød og snaps. Straks derpå stillede de nede i gården og drog bort med en sang. Ritmesteren ville give mig kvittering for hø og halm til hestene m.m., men jeg ville ikke have den. Foruden de menige havde vi 2 officerer, 1 dyrlæge, 11 vagtmestre og korporaler.

Efter Dybbøls fald den 18. april begyndte de preussiske styrker at rykke videre frem i Nørrejylland og den 26. april nåede styrkerne Viborgegenen, efter at de danske styrker havde passeret den på tilbagetog ganske kort forinden... Flere af egnens store ejendomme, herunder Asmild Kloster, fik samme dag indkvartering af den nye besættelsesmagt. Sønnen af ejeren til Asmild kloster, Daniel Bruun, beretter således, at de måtte indkvartere ialt 10-11 officerer, ca. 500 mand og 250 heste.²¹

Hald Hovedgård har ligget længere væk og mere isoleret, for først i maj blev det til indkvartering dér.

Hald, den 25. maj

Har vi tidligere været forskånet for indkvartering, så har vi nu fået den, i rigeligt mål. Vi har siden den 22de haft 3 officerer, 1 doktor, 2 feldwebler²², 15 jægere og 10 officersheste... De skal leve ved naturalforplejning, men da den er aldeles utilstrækkelig, må værterne spæde til.

Vor indkvartering består af westphalere. Jeg læste i dag i »Fædrelandet«, at der ved hovedkvarteret var ansatte folk, der kunne oversætte aviserne fra dansk til tysk. Det er aldeles unødvendigt, de fleste officerer har alt været her så længe, at mange – i det mindste dem, jeg har – læser flydende dansk og forstår, hvad de læser. I middags hørte jeg en løjtnant læse »Fædrelandet« højt på tysk for doktoren, der efter min mening er den mest tyske af alle mine tyskere. Hauptmanden har lånt Plougs digte²³, hvoraf han læser lange stykker højt.

Nu nærmer sig den tid, hvor vi skal betale skatter og renter. Hvorledes det vil gå hermed, har jeg ingen idé om, thi ingen har penge og det er faktisk umuligt at skaffe dem. Idag var her en marketender fra Hamburg med cigarer, vin og andre sager som faldbødtes til officererne, hvoraf de imidlertid intet købte. For hans vogn havde han 2 heste med sort dragonbrændemærke på låret. Det ærgrer mig at se, men der var intet derved at gøre.

Der er desværre så meget, man har at ærgre sig over i denne tid. Hertil kan henregnes, at der hver morgen optrækker en kommando uden for vore vinduer med spader, skovle og hakker, for at drage ud og gennemsøge højene og søge efter oldsager. Adskilligt er der fundet.

Til alle jyske købstæder er der fra Preussen ankommet flere læs leer med skafter, altså fuldkommen færdige til at tage i brug, når kornet og græsset bliver så stort, at det kan slæes.

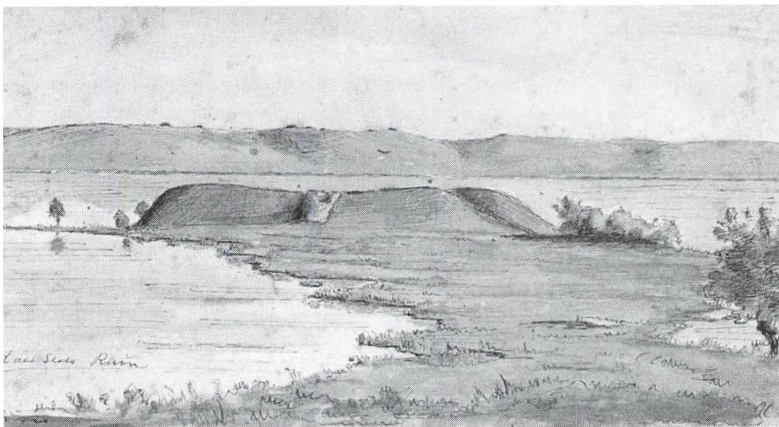
Jeg så forleden dag deres skydeøvelser og forundrede mig højligt over at se, at hvert skud var enten i sort eller centrumsskud, og det på frihånd. Vore våben kan ikke sammenlignes med dem.

Når officererne taler indbyrdes sammen og man ubemærket hører deres samtale, har jeg lagt mærke til, at de anser krigen for en erobningskrig. Slesvig og Holsten anser de for tabt for Danmark, og Jylland kan dog ikke bevares i længden, derfor var det bedst, at denne provins straks gik med i samme køb. Officerernes og de meniges opførsel er eksemplarisk god, men deres nærværelse bringer uorden og forstyrrelser i alle retninger.

Vilhemine Krabbe supplerer:

Ja, nu kan du tro vi har indkvartering... Jeg skrev til Grue for nogle dage siden, og deri sagde jeg, at dersom vi fik preussere, så ville jeg ikke spise med dem. Jeg mener, de skulle spise for dem selv, men det går ikke, det er al for megen ulejlighed. Så det er således, at vi alle spiser sammen, som det lod til, at de var meget tilfredse med.

Det lader til at være meget vakre mennesker, i det mindste gør de dem al optænkelig umage for at være høflige og nette. De er meget dannede, og det er trist at skulle stå over for disse mennesker som fjender. De har hvert sit kammer ovenpå, og havestuen til at være i om dagen. I dagligstuen spi-

Hald ruin, akvarel fra 1872 af Daniel Bruun. Scrapbog. Viborg Stiftsmuseum.

ser vi, og jeg er sjældent i den nordre del uden ved alle spisetider, desuden er jeg jo ikke sproget mægtigt, men fader taler en del med dem.

De menige er alle rolige og høflige og glade for alt, hvad vi giver dem, thi de har jo naturalforplejning og skulle selv koge deres mad. Men det er frygteligt ubehageligt at have dem i køkkenet og næsten umuligt. Så vi er blevet enige om at tage deres proviant, og så spiser de alle med vore folk, som de er meget glade ved, thi så får de ordentlig mad. Det er meget dårligt, hvad de roder sammen, men vi spinder ikke silke derved, thi det er en ussel portion, de får til deres ophold.

Hald, den 16. juni

De menige leverede jeg daglig 1/4 favn brænde, derfor fik jeg naturligvis intet. En dag var brændet sluppet op, straks var de i færd med at hugge et svinetrug i stykker. Du ser heraf, at det var nødvendigt stadig at holde forråd uden for deres dør. Forøvrigt var vi fuldkommen tilfreds med deres opførsel.

Hver dag har vi valfarten herud af en halv snes officerer til ruinerne, der synes at interessere dem i høj grad. De taler bestandig om Niels Bugges belejring.²⁴

Forleden dag havde officererne arrangeret et storartet væddeløb med forhindringer ved Overlund, 1/4 mil fra Viborg. 80 deltagere. Jeg kørte

Lejren ved Hald, set fra Dollerup Bakker, 1867. Giver en tydelig idé om, hvor anderledes landskabet var på dette tidspunkt - og hvor der ikke kunne søges tilflugt i så megen skov, når der - som under okkupationen - blev drevet intensiv jagt på råvildter. Illustreret Tidende 5. juli 1868.

derud med min lille vogn for at se derpå. (Dvs. kun meget få fra Viborg var derude, en 8 á 10 herrer, ingen damer). 8 ryttere kom til den sidste forhindring og der faldt de tre af hestene. Distancen var 3/8 mil.

Mellem den 12. maj og den 25. juni var der gennem en international konference i London etableret en våbenstilstand mellem Danmark og Preussen-Østrig, men den danske regering ønskede ikke at indgå på de betingelser, der her blev skitseret, og kampene brød igen ud efter den 25. juni. Frem til en fredstraktat endelig blev underskrevet i Wien den 30. oktober, var Jylland okkuperet – under langt strengere betingelser end i foråret.²⁵

Hald, den 2. juli:

Hvor meget, jeg nu har i indkvartering, ved jeg ikke besked med mere, fra 30 – 100 mand, der kommer flere og flere synes mig. Blandt officererne findes den preussiske rigsministers søn. At de ofte ved middagsbordet må døje en og anden drøj sandhed fra mig, kan du nok forestille dig.

Det er rigtige leer med skafter, der er ankommet fra Preussen til alle købstæder, og det ikke i småpartier, men i læssevis.

Man kan ikke tvivle om deres anvendelse. Efter den 12te begynder kavalieriet nok at hugge ned på rugen som grøntfoder til hestene.

Hald, den 8. august 1864 fra Wilhelmine Krabbe

Dit brev af 27. juli har jeg modtaget for nogle dage siden og var meget glad derved, da jeg havde længtes efter denne næsten eneste opmuntring i denne sørgelig trykkende tid...

Alt, hvad du siger angående vort ulykkelige lille land, forstår jeg godt og finder det så rigtigt... Du skulle altså ned i rigsrådet og ærgre dig, men tier, men når jeg giver dig et spørgsmål, hvorfor tør du? – hvorfor taler du ikke? – måske tror du ikke det nytter?²⁶

Gamle Rosborg er da endelig død, godt for ham selv, da han jo var døv og næsten blind og ikke kunne gå. Det er også en lettelse for vore udgifter, det var jo ikke så lidt, vi skulle betale ham.

Hald, 24. september:

Fra den 23. får alle tropperne forhøjet naturalforplejning og dertil ekstra brændevinsration. Hestenes sundhed er ej heller glemt, for at de ikke skal forkøle dem i dette vor klima, får de nu 6 pund halm daglig til strøning, før fik de kun 3 1/4 pund. Værterne skal nu også levere fornødent brænde til de indkvarterede, om 8 dage er jeg sikker på, at de forlanger ild i kakkelovnen.

Hald, den 20. oktober

Trykket herovre bliver stærkere og stærkere, den ene indskrænkning følger oven på den anden. Den ene fordring er næppe opfyldt, før en ny påby-

des. I dag hører jeg, at soldaterne nu, foruden alt andet, skal have en daglig ration af $\frac{3}{4}$ fjd. kartofler og 3 lod smør.

Når jeg undtager min pengepung, kommer jeg næsten aldrig i berøring med fjenden, og desuagtet har jeg næsten hver dag en halv snes officerer og dobbelt så mange menige her for at gå på jagt (de menige som klappe-re). Et par officerer kommer gerne ud og beder om tilladelse til at gå på jagt, hvortil jeg altid siger ja, siger jeg nej, gør de det dog alligevel.

8 dage har de skudt, skal det således blive ved, levnes der til sidst ikke et levende dyr i skoven.

Fra sidst i juli var der blevet ført fredsforhandlinger mellem den danske og de østrigske og preussiske regeringer, hvor slutresultatet blev, at kongen af Danmark gav afkald på alle rettigheder til Slesvig, Holsten og Lauenborg. Fredspreliminærer blev underskrevet allerede 1. august, men først den 30. oktober blev en endelig fredstraktat underskrevet. Denne blev ratificeret af Christian IX den 12. november 1864.²⁷

Hald, den 26. november

Tyskerne kom vi gudskelov af med. De forbaskede røvere skød vel mange af mine dyr, vistnok en snes stykker. Dem, der blev tilbage, ville til sidst ikke være i skovene, så forjagede blev de. Man så dem stå ude på de højeste hedebacker og se dem om til alle sider, der vidste de at være sikre. Den sidste gang her holdtes jagt, skød tyskerne 11 harer, af dyr haves der ikke flere i skovene.

Fra Bretton²⁸ havde jeg for et par dage siden et vanskeligt brev om at skaffe ham 2 dyr til kongefamiliens ankomst til Viborg, senest den 28. ds. Jeg svarede nej, jeg har ingen kunnet skaffe og rådede ham til at forskrive et dådyr fra en vildthandler i København.

Siden tillidsadressens opgivelse har jeg hverken hørt fra ham eller set ham. Alle, der ikke underskrev denne famøse adresse, har af ham ikke været godt anset. Jeg kan ikke tro andet end denne kongerejse må opgives, i det mindste til sommer. Årstiden egner sig ikke til en sådan rejse og endnu mindre forholdene herovre. Der er vist over en snes mennesker, der har spurgt mig: hvad vil han ? jeg svarer dem: blot samle popularitet. Den burde vistnok erhverves på en anden måde end ved rundrejser i provinserne.

Men i december kom kong Christian IX under sin rundrejse i Jylland til Viborg sammen med kronprins Frederik.²⁹

Hald, den 4. december 1864

Som du ved, havde vi kongen igår i Viborg. På grund af, at jeg havde lyst til at se og om muligt tale lidt med ham, fremstillede jeg mig også, tillige med hele sværmen af dekorerede og uniformerede embedsmænd, men det gik ikke efter mit ønske. En 4-6 stykker blev indført på én gang og han sagde et par ord til hver, som var ét og det samme til alle dem, der kom

ind. Ved slutningen af audiensen spurgte han mig, hvem jeg var, det sagde jeg ham og fik i tilgift: »ja, nu vil al krig for mig være forbi«, hertil svarede jeg ham, »ja, måske Deres Majestæt«.

I det samme kom kronprinsen og spurgte mig, om jeg havde lidt noget under krigen, hvilket han naturligtvis lige forud havde sagt til de andre, hvortil jeg svarede ham: det moralske tryk var for mig det største. Dette tror jeg ikke rigtig, at han forstod, i det mindste forekom det mig så. Efter at han også havde talt lidt med en anden, ytrede han til mig: »alle mennesker her ser så glade og fornøjede ud, så man skulle ikke tro, at fjenden nylig havde forladt dem.« Hertil indvendte jeg: »Deres kongelige Højhed, den glæde, De ser her, er ingenlunde et tro billede af folkets indre følelser. Hvad De her ser, er kun en hyldest, der bringes kongen, som det danske folk altid har været tro og hengiven.« Mere var det mig ikke muligt at få sagt, for så kom de andre, som han henvendte sig til og hermed var det hele forbi.

Stiftamtmanden holdt en tale, som jeg ikke kunne høre, til slutningen sagde kongen et par ord, som han kom ret tåleligt fra. Men det forundrede mig i høj grad, at ikke en af talerne sagde et par ord til minde om Frederik VII, der dog er den mand, der har givet impulsen til kirkens restaurering eller rettere sagt ombygning. Det er ligesom, han er blevet bandlyst, ret som han var skyld i alle vore ulykker, og dog er det ham, vi skylder så uendeligt meget. Uden ham havde vi i dette øjeblik næppe været i besiddelse af en fri konstitution.

Frederik Anton Monrad Krabbe døde i sommeren 1881. I de sidste år lå hans sympati for militærvæsenet – på grund af problemer med lejren ved Hald – på et ganske lille sted.³⁰

Hans søn, Christopher, fik en lang karriere som herredsfoged og politiker. Han afsluttede denne med en post som forsvarsminister i det første radikale ministerium Zahle 1909-1910.³¹

Noter

1. Brevet indgår i Christopher Krabbe og hustrus privatarkiv, nr. 5798, på Rigsarkivet. Alle øvrige citerede breve i denne artikel stammer også fra dette arkiv. De fleste beskrivelser af Hald stammer fra Christopher Krabbes »Erindringer 1833-1874«, der også indgår i arkivet. Citater er tillempt nutidig retskrivning og tegnsætning.
2. Spreckelsen, Otto v.: Viborg som Garnisonsby 1660-1875, Viborg Købstads Historie, Bd. I, p. 252
3. Skovmand, Roar: Folkestyrets Fødsel 1830-1870, Politikens Danmarks Historie, Bd. 11, 1964, p.441ff
4. Bjørke, Svend m. fl.: Krigen 1864, Kbh. 1968, p. 462
5. Richter, Vilh.: Den danske Landmilitæretat 1801 – 1894, Kbh. 1977, Bd. 2, p. 5 ff.
6. Christopher Krabbe omtaler i sin dagbog i 1894:
»Kaptajn Fritz Krabbe (Just Chr. Fr. Krabbe 1805-61), tysk gift, garnisoneret i Rendsborg, og fæstnende lid til, hvad hans tidligere chef, prinsen af Augustenborg, forebragte, sluttede han sig til opstanden, deltog i træfningen ved Bov 1848 og blev

major i insurgenthæren, men kom snart til anden erkendelse, tog sin afsked og fortrød bitterlig det parti, han havde taget. Han blev inspektør ved et Vaisenhus i Bremen og døde i 1861.«

7. Andersen, Vald.: Hald Hovedgård, 1977 p. 227
8. Illustreret Tidende: »En fransk visit i Jylland«, p. 19, 18.oktober 1863.
9. Krabbe, H. og Thiset, A.: Stamtavle over den på Damsgaard hjemmehørende danske adelslægt Krabbe, 1901, samt Slægten Nyrop, 1908
10. Christian Carl Frederik August (1798-1869)
11. Jacob Engerslev Rosborg var medejer af Hald Hovedgård 1810-1847, Andersen, Vald.: Hald Hovedgård, 1977, p. 227
12. Andersen, Vald. Ibid. p. 276
13. Søllinge, Jette D. og Niels Thomsen: De danske aviser 1634-1989, Bd. 2: 1848-1917, Odense 1989, p.109
14. Registrering i Samsø Egsarkiv.
15. Søllinge, Jette D. og Niels Thomsen: Ibid.
16. Balthasar Christensen (1802-1882). Medlem af Rigsdagen fra 1849 frem til sin død i 1882.
17. Ministeriet C.C.Hall II, 24.2.1860 – 31.12.1863
18. Ministeriet D.G. Monrad, 31.12.1863 – 11.7.1864
19. Liljefalk, Axel og Otto Lütken: Vor sidste Kamp for Sønderjylland, 1914, p. 125 ff, samt Generalstaben, udg. v.Johansen, Jens: 4. division i Nørrejylland 1864, 1936 p. 29 ff.
20. Bjørke, Svend: Krigen 1864, p. 299 f. og Johansen, J.: 4. Division i Nørrejylland 1864, Kbh. 1936. p. 185 ff.
21. Bruun, Daniel: Slægts- og barndoms minder fra Viborgegnen, Kbh. 1925 p. 141 ff.
22. Feldwebel svarer til underofficer.
23. Digteren Carl Ploug (1813 -1894)
24. Niels Bugge (d. 1359), ejer af Hald fra 1345, lå i strid med kongemagten og Hald var det følgende tiår belejret i længere tid, se bl.a.Andersen, Vald.: Hald Hovedgård p. 13 ff
25. Bjørke, Svend: krigen 1864, p. 419 ff
26. Christopher Krabbe udtalte sig i sin første rigsdagsperiode overhovedet ikke om krigen. Under finanslovsdebatten i oktober fremkom han dog med en række kommentarer i forbindelse med Viborg Domkirkes restaurering. I følge hans mening ville kun 1/20 del af den oprindelige bygning stå tilbage. Rigsdagstidende 8.-11. oktober 1864.
27. Bjørke, Svend: ibid, p. 465 f., Liljefalk og Lützen, ibid. p. 477
28. von Bretton, Lucas Peter (1797-1880) stiftamtmand over Viborg Amt 1842-1866.
29. Christian IX og kronprinsen foretog en rundrejse i Jylland i december 1864, se Liljefalk og Lütken, p. 491
30. Brev af 9.10., 11.12.1880 og forår fra F.A.M. Krabbe til sønnen. Ifølge hans breve var netop det, at krigsbestyrelsen ønskede at overtage de arealer, hvor han havde brugt de fleste kræfter på at gøre jorden ydedygtig, vanskeligt at acceptere for den gamle Krabbe.
31. Christopher Krabbe (1833-1913). Medlem af Folketinget 1864-1884 og 1895-1910. Formand for Folketinget 1870-1883. Birkedommer på Fejø 1871-76, byfoged og borgmester i Grenå 1876-1883, do. i Skive 1883-1886, endelig herredsfoged i Lysgaard m. fl. herreder 1886-1909.

Karen Elisabeth Stub, f. 1949. Cand.mag. i historie og europæisk etnologi. Arbejdet inden for museumsverdenen siden 1981. Artikler om historiske emner i inden- og udenlandsk faglitteratur. Adresse: Vinkelvej 82B, Brunshåb, 8800 Viborg.

Landmilitsens indrettelse i Hald og Skivehus amter i 1701

»I syttenhundred'
kanoner dundred'.
Man blev betuttert,
og fred blev sluttert
i Travendal ...«.

Sådan lyder et rim, jeg erindrer fra min skoletid i den »stråttækte«. Det hentydede til den begivenhed, at Karl 12. den 4. august 1700 i ly af forenede engelsk-hollandsk-svenske flådestyrker temmelig uhindret kunne gøre landgang i Nordsjælland ved Humlebæk til største forskrækkelse for kong Frederik 4. Den danske hær var optaget ved sydgrænsen af stridigheder med den gottorpske hertug, der også hed Frederik 4. og var svoger til og allieret med svenskekongen. Indfanget i denne til dels selvforskyldte knibtangsmanøvre måtte den danske konge nødtvungent bekvemme sig omgående at slutte fred i Traventhal den 18. august.

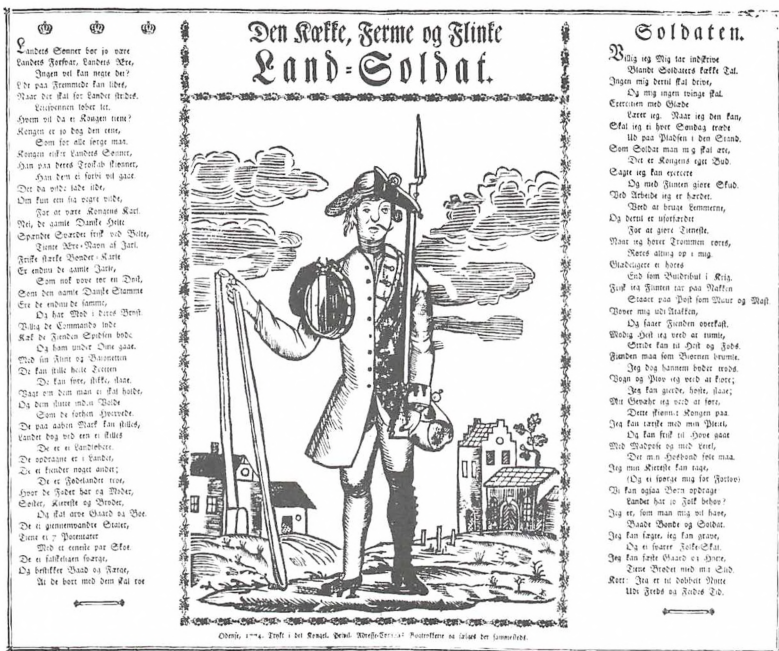
Frederik 4. drog heraf den lære, at den professionelle hvervede hær, som han rådede over, ikke var stærk nok til at forsvare to fronter samtidig. Og der var ikke råd til en større udvidelse af denne hær.

Løsningen på dette dilemma mente han at kunne finde ved i 1701 i større målestok at genoplive landmilitsen, som under skiftende former havde eksisteret siden 1614, men som havde hvilet siden freden i Lund i 1679 efter Den skånske krig. Der var tale om en reservehær, inddelt i regimenter, bataljoner og kompagnier ligesom den regulære hær, men uden sammenknytning med denne.

Frederik 4.s nye landmilit kom til at bestå af 13-14.000 bønderkarle, nemlig én af hvert af de læg på 20 tønder hartkorn bøndergods, som landet blev inddelt i. Karlene skulle fortsat tjene hos bønderne alle ugens hverdage, men på søn- og helligdage skulle de samles i mindre enheder efter gudstjenesten til eksercits af korporaler – to timer om som-

meren og én time om vinteren. Desuden skulle hvert kompagni, som bestod af 10 korporalskaber, 4 gange om året mødes en dag til samlet øvelse, og 6 dage hvert år skulle hvert regiment, bestående af 3 bataljoner à fire kompagnier, samles, for at bondsoldaterne også kunne lære at manøvrere i store enheder.¹ Senere blev to af kompagnisamlingerne ændret til bataljonssamlinger.²

Alt i alt var der naturligvis tale om en meget nødtøftig uddannelse. Men tanken med landmilitisen var da også, at den kun skulle bruges inden for rigets grænser til forsvar mod en angribende fjende, f.eks. i tilfælde som det, man havde set året før. Eller mandskabet skulle overtage den regulære hærs plads i garnisoner og fæstninger, når den i krigstilfælde rykkede i felten. Denne forudsætning blev dog ikke overholdt, når det virkelig brændte på. Så brugte man også landmilitisens soldater i felten eller som soldateske på flåden.³ Som man vil huske, havde både Jeppe på Bjerget og Jacob Skomager ligget ved »malicien« (militisen) og deltaget i belejringen af Wismar i 1711 og vistnok også været med i det blodige slag ved Gadebusch året efter.⁴

Skillingvisen med den tvedelte bonde-soldat er trykt i Odense i 1774

Landmilitsen efter forordningen af 22. februar 1701 blev inddelt i 7 infanteriregimenter, hvortil sidst på året yderligere kom 2 dragonregimenter på ryttergodset, hvorved den samlede styrke kom på omkring 15.000 mand.⁵ Sjælland skulle stille 2 af de 7 regimenter, et østsjællandsk og et vestsjællandsk, og Fyn ét. I Jylland skulle Ribe, Århus og Ålborg stifter hver stille ét. Alle disse 6 regimenter havde nogenlunde naturligt afgrænsede områder, selv om de jyske ikke helt fulgte stiftsgrænserne.⁶ Derimod fik det 7. regiment en meget ejendommelig geografisk sammensætning. Det kom til at bestå af 2 bataljoner udskrevet på Lolland-Falster og én bataljon udskrevet i den del af Viborg stift, som omfattede de gamle Hald og Skivehus amter, nemlig herrederne Nørlyng, Middelsom, Fjends og Rinds (Hald amt) og de 4 herreder i Salling: Hindborg, Rødding, Harre og Nørre (Skivehus amt).

Denne geografiske misfoster af et regiment bestod indtil 1717, da den viborgske bataljon, som under Den store nordiske krig var forlagt til Norge og var svundet stærkt ind, blev delt mellem Århus og Ribe stifters regimenter.⁷ Men hvad der senere skal berettes om karlenes lokale eksercits og deres eksercerpladser, gjaldt fortsat, så længe landmilitsen bestod i sin oprindelige skikkelse med egne enheder og med søndagseksercits, det vil sige til 1760'erne og 70'erne.

Til at føre landmilitnsforordningen ud i livet blev der i marts 1701 nedsat 4 indrettelseskommissioner.⁸ De skulle i løbet af sommeren foretage den nærmere fordeling af de enkelte regiments og kompagniers distrikter, udpege de lokale eksercerpladser og samlingspladserne for kompagnierne, bataljonerne og regimenterne samt foretage den første udskrivning af karlene. Én kommission skulle tage sig af Sjælland, én af Fyn, én af Århus og Ribe stifter og én af Ålborg og Viborg stifter og derefter, dog med noget ændret sammensætning, af Lolland og Falster. Kommissionerne bestod af stiftamtmandene, nogle militære repræsentanter, først og fremmest de oberster, som var udset til chefer for regimenterne, og en repræsentant i hver kommission for centraladministrationen. Medlemmer af den ålborg-viborgske kommission var stiftamtmand over Viborg stift baron Frederik Krag til Stensballegård, generalmajor Johan Rantzau, fungerende stiftamtmand over Ålborg stift og landsdommer i Viborg Christopher Bartholin, obersterne Henrich Rosenuer og Johan Albrecht von Peperlow, der var designerede chefer for henholdsvis det ålborgske regiment og det regiment, som skulle bestå af 2 bataljoner på Lolland-Falster og én fra en del af Viborg stift, samt krigskommissær Christopher Hartman.⁹

Det var en temmelig kompliceret opgave, disse indrettelseskommissioner på kort tid skulle gennemføre med hjælp fra amternes embedsmænd og de private godsejere eller deres fuldmægtige. Og for Viborg stift kompliceredes problemerne yderligere af, at stiftamtmand Krag viste sig som en særdeles ærekær og stridbar person.

Frederik Krag (1655-1728) var nok baron, men han ejede ikke noget baroni. Det var en tom titel, han havde erhvervet ved giftermål med baron Jens Juels datter Hedevig Eleonore, og som han fik lov at beholde efter hendes tidlige død i barselseng. Krag giftede sig nogen tid efter igen, denne gang med Peder Griffenfelts datter Charlotte Amalie og fik med hende Stensballegård ved Horsens, hvor han residerede i sin tid som stiftamtmand. Som ung havde han gjort tjeneste ved hoffet. Siden havde han nogle år været i diplomatiet. Stiftamtmand over Viborg stift og amtmand over Hald amt var han derefter fra 1695 til 1713, hvorefter han sluttede sin embedskarriere som vicestatholder i Norge til 1721.

I hvert fald om hans virke som vicestatholder er eftertidens dom ikke Frederik Krag gunstig. Han slog ikke til i embedet, siger en af hans bio-

*Frederik Krag
(1655-1728) til
Stensballegård og
Vørholm. Danske
malede Portrætter
Bd. VIII*

grafer.¹⁰ Den adfærd, han udviste i landmilitskommissionen kunne godt tyde på, at dommen ikke er helt uretfærdig. En af hans første handlinger efter udnævnelsen til kommissionsmedlem den 22. marts var i et brev til kongen af 4. april at give udtryk for dyb fornærmelse over, at ikke han, men generalmajor Rantzau var blevet formand. Han havde jo »dog hidindtil altid haft rang over generalmajorerne«, og kastede sig derfor i dybeste underdanighed for majestætens trone med begæring om i det mindste at måtte »nyde den rang og sæde, som jeg hidindtil ... har været benådet med« i følge sit patent som baron. Tilmed havde kongen jo benådet ham med en »honorabel karakter af stiftamtmand«, og han har desuden i 25 år tjent kongens hr. fader i adskillige charger, ikke for interesse eller profit, »men alene for ambition og kærlighed for min konge og fædreland«. ¹¹

Desværre kan det ikke ses, om kongen heraf har ladet sig bevæge til at omgøre sin beslutning om formandskabet. Den kulde, hvormed Krag næste udspil blev mødt, gør det dog næppe sandsynligt. Krag næste henvendelse til kongen af 26. april 1701 drejede sig om, hvor langt hans kompetence med hensyn til Ålborg stift strakte sig, og om, hvad der skulle medregnes til Viborg stift. Med det sidste spørgsmål røber Krag, at han trods 6 år i embedet ikke med sikkerhed kender stiftets rette omfang: »Så vidt jeg efterretning endnu har, består Viborg stift i 3 sysler, 4 amter«. Og disse skal i følge amtsforvalternes oplysninger udgøre 25.153 tønder hartkorn. Men amtsforvalter Keil i Randers har bestridt, at Dronningborg og Mariager amter skulle høre til Viborg stift. Han har nemlig altid indbetalt skatterne heraf til Århus stift. Krag begærer kgl. resolution om, at Sønderlyng herred (Dronningborg amt) og Mariager amt (Gislum herred) skal regnes til Viborg stift. Kongens svar af 3. maj er kort og godt til det første punkt, at befalingen om kompetencen »er tydelig nok«, og til det andet, at det skal have sit forblivende ved, at Sønderlyng og Gislum herreder hører under Århus stift.¹²

Landmilitregimenterne fik navn efter deres geografiske områder: det østsjællandske, det vestsjællandske, det fynske regiment osv. Det gav jo næsten sig selv. Men hvad skulle man stille op med det, der bestod af to lolland-falsterske bataljoner og én viborgsk? Med det kendskab, vi allerede her har fået til stiftamtmand Frederik baron Krag, kan man sige sig selv, at dette måtte blive et meget delikat problem. Og vi skuffes sandelig ikke i denne forventning! Da det kom Krag for øre, at navnet Viborg stifts regiment, som han mente allerede lå fast, af de lollandske kommissærer blev foreslået ændret til Det lollandske regiment, gik han i et

brev til kongen af 23. september 1701 helt grasset. Dette brev er i al sin personlige fornærmethed og opskruede lokalpatriotisme så skingrende skørt, at det fortjener at gengives i fyldigt ordret uddrag:

»... jeg (vil) i dybeste underdanighed på mit ... stifts vegne Eders kongl. maj:t allerunderdanigst til fode falde, slig tort hverken stiftet eller mig måtte vederfares, især såsom Viborg stift altid våren (har været) regnet for det første i Jylland, og som kommissærerne af Lolland den argument bruger, at udi Lolland er landstingsretten, ergo skulde det være en højhed, dem kunde tilkomme; derimod svares, at landstingsretten holdes i Viborg for 4 stifter, og skulde nogen præference deri søges, formener jeg, det uden nogen billig contestation (modsigelse) Viborg tilkom, og som det er samtlige Eders kongl. maj:ts lande og provinser, skulde jeg eragte, til min herre og konges tjeneste langt gefælligere at være, at jalousi og misforstand mellem provinserne at dæmpe, end uden årsag slige noviteter at formere. Jeg kan slig forebringende ej anderledes considerere (betragte), end stiftamtmanden udi Lolland må have den tanke, (at) jeg ej lige så vel på mit ... stifts honneur skulde vilde stå som han, eller og (at) jeg mindre skulde være accrediteret udi Eders kongl. maj:ts nåde end han, men allernådigste konge, så længe mig mit ... stift ... anfortroes, formoder jeg ej, Eders kongl. maj:t unådig optager, (at) jeg stiftets point d'honneur (æressag) så vel forsvarer som en anden, og vilde jeg hellere mig til stiftets bedste lade massakrere, end at hele stiftet ved min forsømmelse og nachlæssighed (efterladenhed) nogen præjudice (skade) skulde ske mere end andre, især (da) jeg med sandfærdighed kan bekræfte, at indbyggerne udi stiftet, som dog er den ringeste og sletteste egn af alle provinserne, sig efter deres underdanigste pligt så hørsommelig og villig til Eders kongl. maj:ts tjeneste udi alt beteer, at jeg har årsag på det allerbedste dem udi Eders kongl. maj:ts nåde at recommandere og dem såvel en general som en particulier, så vidt mig vedkommer, forsvare«. ^{1,3}

Herefter udvikler stiftamtmanden videre, hvordan man kunne løse problemet ved omlægninger stifterne imellem, hvorved mandskabet i de to regimenter (det ålborgske og det viborg/lolland-falsterske) blev delt i 3 noget mindre regimenter på hver 2 bataljoner – selvsagt et komplet urealistisk forslag! Problemet blev, som allerede nævnt, i 1717 løst på den stik modsatte måde, ved at den i krigen reducerede viborgske bataljon blev fordelt på 2 andre jyske regimenter.

Men navneproblemet var altså vanskeligt – også uden Frederik Krag's noget hysteriske optræden. En kommission, der skulle samle resultaterne af de 4 indrettelseskommissioners erfaringer, behandlede også spørgsmålet om landmilitshenhedernes navne. Den indstillede til kongen den 5. december 1701, at man benævnte kompagnierne efter de herreder, hvori deres mandskab blev udskrevet. Alternativet var at kalde dem

med kaptajnernes navne, som det var praksis i den hvervede hær. Men kaptajner går – herreder består! Regimenterne foreslog man givet navn »af stifterne og provinserne«. Men om oberst Peperlows regiment skulle hedde det lollandske eller det viborgske regiment, det måtte man helt lade bero på majestætens egen afgørelse.¹⁴ Den faldt den 11. februar 1702 og gik ud på, at man skulle tale om de lolland-falsterske bataljoner og den viborgske bataljon, så længe de opholdt sig adskilt i deres respektive provinser. Regimentet som sådant skulle altså ikke føre noget særskilt navn. Kun hvis bataljonerne nogensinde forenedes, skulle regimentet forsynes med navn, idet det så skulle kaldes efter den til enhver tid kommanderende oberst.¹⁵ Hvordan denne noget omstændelige, men vel ret beset meget salomoniske afgørelse bekom stiftamtmand Krag, kan vi kun gætte om.

Et af indrettelseskommissionens problemer var, at det kneb med at få alle læg besat med tjenstdygtige karle. Kyndige folk havde allerede på forhånd advaret om, at det antal soldater, kongen ville have udskrevet på én gang til landmilitisen, var for stort, men kongen lyttede mere efter sin militære rådgiver, generalfeltmarskallen hertug Ferdinand Wilhelm af Württembergs råd end efter deres, som havde større kendskab til det danske landbosamfunds ressourcer.¹⁶ I mange egne af landet, ikke mindst i Vestjylland, kunne det faktisk knibe med på de 5-7 bøndergårde, som et læg på 20 tønder hartkorn som regel bestod af, at finde blot én karl, der var brugbar som soldat. En rolle spillede det nu også, dels at karlene selv gjorde alt, hvad de kunne, for at undgå indrullering, og dels at bønderne og godsejerne, så godt de formåede, søgte at holde deres bedste karle tilbage. Den 18. august indberettede kommissionen at der endnu i Hald og Skivehus amter manglede over hundrede af de ca. 550 mand, som de to amter skulle præstere.¹⁷ Ifølge en ny indberetning den 29. august var tallet reduceret til 78,¹⁸ og den 2. december manglede der endnu 25 mand, men man udtalte dog håb om at nå det fulde antal.¹⁹ Men det holdt altså hårdt.

Sammen med indberetningen af 29. august kunne kommissionen fremsende et skema over inddelingen af viborg-bataljonens 4 kompagnier med angivelse af de lokale eksercerpladser samt kompagnierne og den samlede bataljons samlingspladser.²⁰ I nogle tilfælde måtte 2 korporalskaber nøjes med én eksercerplads. Der var i alt udpeget 26 pladser ved lige så mange kirker. Da de to amter med deres 8 herreder består af 104 sogne i alt, blev der altså kun en eksercerplads ved hver fjerde kirke. At de fjernestboende karle i tyndt befolkede egne med arealmæssigt sto-

re sogne derved ville få lang vej at vandre til eksercitsen søndag efter søndag, sommer og vinter, i al slags vejr og føre, er ikke vanskeligt at indse.²¹ Og det tilmed i et ærinde, som var meget frygtet og inderligt forhadet.

Med 8 herreder blev der to om at stille hvert kompagni. Da herrederne ikke var nøjagtigt lige store, blev antallet af soldater i kompagnierne også lidt varierende – fra 135 i Harre-Nørre herreders kompagni til 141 i Nørlyng-Middelsom herreders kompagni. Bataljonernes fælles samlingsplads blev ved en gård i Tårup sogn, kaldet Bjørnehuset. For de enkelte kompagnier blev eksercerpladserne og den fælles samlingsplads følgende:

1. *Nørlyng-Middelsom herreders kompagni* på 141 mand under major Jørgen Lund, som tillige i oberst Peperlows fravær var chef for hele Viborg-bataljonen, ved

Rødning kirke	24 mand
Fiskbæk kirke	15 mand
Ravnstrup kirke	9 mand
Vindum kirke	28 mand
Lee kirke	25 mand
Langå kirke	15 mand
Øster Velling kirke	25 mand

Kompagniets samlingsplads: Ved den øde Faldbjerg (Faldborg) kirke.²²

2. *Fjends-Rinds herreders kompagni* på 137 mand under kaptajn David Peucker, ved

Smollerup kirke	19 mand
Feldingbjerg kirke	12 mand
Ørlevkloster kirke	15 mand
Simsted kirke	22 mand
Vesterbølle kirke	14 mand
Ulbjerg kirke	21 mand
Lynderup kirke	9 mand
Skals kirke	8 mand
Roum kirke	17 mand

Kompagniets samlingsplads: Imellem Virksund og Sundstrup by i Ulbjerg sogn i Rinds herred.

3. *Hindborg-Rødding herreders kompagni* på 137 mand under kaptajn Johan Bockelman, ved

Extract

Lesse nye Bataljons Inddelte af naar nr. 18. Compagnier for alene 550 Mand
 inddeelt i Viborg Stift indtænksom og for at den skulde være forberedt paa en
 Krigs begyndelse paa de i de næste 10 Aar skulde være forberedt paa en
 Krigs begyndelse paa de i de næste 10 Aar skulde være forberedt paa en
 Krigs begyndelse paa de i de næste 10 Aar skulde være forberedt paa en
 Krigs begyndelse paa de i de næste 10 Aar skulde være forberedt paa en

Amterne og navn derunder første	Compagnier navn	N ^o	Captainens navn	N ^o	Corporalens Efternavn	Navn først	Corporal navn	Corporal navn	Corporal navn	Corporal navn	
Viborg Hals og mpt	Niels Oselum herred Compagnie	1	Major Jørgen	1	1	vs. Rind	24				
				2	2	vs. Rind	13				
				3	3	vs. Rind	9				
				4	4	vs. Rind	28				
				5	5	vs. Rind	25				
				6	6	vs. Rind	15				
				7	7	vs. Rind	25				
				8	8	vs. Rind	15				
				9	9	vs. Rind	25				
				10	10	vs. Rind	25	141			
Fjends herred Compagnie	David Peucker	2	1	1	vs. Rind	19					
			2	2	vs. Rind	12					
			3	3	vs. Rind	15					
			4	4	vs. Rind	22					
			5	5	vs. Rind	14					
			6	6	vs. Rind	21					
			7	7	vs. Rind	2					
			8	8	vs. Rind	3					
			9	9	vs. Rind	17	137				
			10	10	vs. Rind	17					
Viborg Hals og mpt	Johan Beckman	3	1	1	vs. Rind	37					
			2	2	vs. Rind	19					
			3	3	vs. Rind	32					
			4	4	vs. Rind	34					
			5	5	vs. Rind	18					
			6	6	vs. Rind	18	137				
			7	7	vs. Rind	18					
			8	8	vs. Rind	18					
			9	9	vs. Rind	18					
			10	10	vs. Rind	18					
Viborg Hals og mpt	Peter Harmens	4	1	1	vs. Rind	35					
			2	2	vs. Rind	44					
			3	3	vs. Rind	20					
			4	4	vs. Rind	19					
			5	5	vs. Rind	17					
			6	6	vs. Rind	17	135				
			7	7	vs. Rind	17					
			8	8	vs. Rind	17					
			9	9	vs. Rind	17					
			10	10	vs. Rind	17					

Indrettelseskommissionens skema fra 1701 over inddelingen af Viborg-bataljonen.

Vejby kirke	37 mand
Ramsing kirke	19 mand
Hem kirke	32 mand
Estvad kirke	31 mand
Højslev kirke	18 mand

Kompagniets samlingsplads: Ved Hvidbjerg kirke.

4. *Harre-Nørre herreders kompagni* på 135 mand under kaptajn Peter Harmens, ved

Åsted kirke	35 mand
Torum kirke	44 mand
Jebjerg kirke	20 mand
Hjerk kirke	19 mand
Otting kirke	17 mand

Kompagniets samlingsplads: Ved Rybjerg kirke.

Desværre oplyser skemaet ikke, hvilke sogne der hørte under de enkelte eksercerplader, men ved hjælp af et sognekort kan man vel nok med nogenlunde stor sandsynlighed fastslå det.

I øvrigt frembyder listen over eksercerpladerne et par ejendommeligheder. To af Hindborg-Rødding herreders kompagnis eksercerpladser ligger uden for disse herreder: ved Estvad kirke i Ginding herred i det daværende Bøvling amt ved Højslev et stykke oppe i det nordlige Fjends herred. Af Harre-Nørre herreders kompagnis eksercerpladser ligger en, ved Otting kirke, i Hindborg herred. Endvidere kan man undre sig over, så tæt andre pladser ligger ved hinanden, når man tager i betragtning, at der kun var én for hvert fjerde sogn. Det gælder f.eks. dem ved Vejby og Ramsing kirker i Hindborg herred med kun et par kilometer imellem. Alt i alt tyder udvælgelsen af eksercerplads vel næppe på det helt store topografiske overblik hos kommissionen. Og man kan – bl.a. i lyset af stiftamtmand Krag's tilsyneladende uvidenhed om stiftets afgrænsning – få den mistanke, at kommissionens viden om herredsgrensene også har været noget usikker.

Eksercitsen på disse eksercerpladser var som sagt frygtet og forhadet af bønderkarlene. Og utvivlsomt med god grund. Ganske vist har historikerne næsten kappedes om at bagatellisere ulemperne ved landmilitsens form for værnepligt.²³ Og ganske vist fremhæves det gang på gang i forordningerne om landmilitsen, at officererne »ingenlunde må begegne (karlene) med nogen hårdhed, skældsord, hug eller slag, men skal undervise dem med al sagtmødighed«. ²⁴ Men netop gentagelserne bør

vække mistanke. Det er en god gammel regel, at gentagelser af påbud eller forbud er udtryk for, at de ikke overholdes.

Og så var påbudet om at undervise soldaterne med sagtmødighed dog heller ikke mere kategorisk, end at fortsættelsen lyder således: »medmindre nogen måtte findes modvillig og fortræden og ej vil give agt på, hvad ham med (det) gode siges og forevises«. For så måtte korporalen nemlig godt bruge stokken, men dog med »sådan moderation, at ingen derved tager skade på sin helbred eller lemmer«. Og så kan man jo spørge, hvor grænsen gik mellem modvillighed hos dem, der godt *kunne* lære, og tungnemhed hos dem, der gerne *ville*, men ikke *kunne*. Har de – ofte tyske – korporaler, der kom fra den hvervede hær, hvor alt gik barsk til, altid kunnet eller villet skelne? Eller hvor gik grænsen mellem de hug, hvis virkninger var forbigående, og dem, der voldte varigt men?²⁵

Og man kunne jo også forestille sig andre forseelser, som måtte medføre velfortjent straf. Det kunne være at komme for sent til eksercitsen eller endog helt udeblive uden gyldig grund. Eller det kunne være »med uhøflige miner at begegne sin foresatte over- eller underofficer, enten når han eksercerer, eller hvor de kommer tilsammen udi værtskaber eller anden skikkelig forsamling«. Så var det, at en tur i gabestokken (»at stå ved pælen«) eller et ridt på træhesten i indtil 3 timer kom på tale. Og til den ende skulle der ved hver eksercerplads opstilles en pæl og en træhest. Da en pæl med kæde og andet tilbehør imidlertid var ret kostbar, blev det dog året efter bestemt, at en sådan kun skulle opstilles på kompagniernes samlingspladser.²⁶ Og som en sikkerhedsforanstaltning mod korporalernes eventuelle vilkårlighed blev det bestemt, at straf på træhesten kun måtte bruges med kompagnichefens billigelse. Men blev det mon altid overholdt?

Til komplet udstyr ved en eksercerplads hørte desuden en skydeskive og et skab i kirkens våbenhus til opbevaring ugen igennem af bøsserne (flinterne) og de øvrige våben. Dem måtte karlene nemlig ikke tage med sig hjem, for at »de ikke skal misbruge deres skydegevær til unyttig skyden i byen, hvoraf ildebrand og anden ulykke kunde komme, eller og utilbørlig betjene sig deraf udi vores (kongens) vildtbane«. ²⁷ Var der noget, som på de tider var ukrænkeligt, var det fremfor alt kongernes jagtret!

Henvisningen til de udskrevne karles mulige respektløse adfærd ved sammenkomster havde som baggrund, at officererne og underofficererne (korporalerne) i landmilitsten fik deres kvarterer på landet i nærheden

af deres enheder. Godsejerne fik pålagt i forhold til størrelsen af deres hartkorn at skaffe et vist antal korporaler logi med seng og sengetøj hos godsets bønder. Under disse forhold var det jo meget nærliggende, at underofficerer og menige lejlighedsvis kunne komme sammen, f.eks. ved barselsgilder, bryllupper og begravelser.

At have en eksercerplads ved sin kirke synes ikke at være noget, præsterne satte pris på. I Frederik 4. s sabbatsforordning af 21. april 1730, og gentaget i Christian 6.s af 12. marts 1735, siges det, at der klages over, at officererne ikke blot forsømmer at se til, at soldaterne overværer gudstjenesten, men at de endog undertiden lader dem eksercere under prædiken, ja, at de ligefrem fordrister sig til at forstyrre den ved at »lade trommen røres«. ²⁸ og det blev øjensynligt ikke bedre op gennem århundredet trods strenge kongelige advarsler til officererne. Endnu i 1773 priser provsten i Hellum herred Otto Himmestrup Mørch til Gerding-Blenstrup pastorat sig lykkelig over, at han ikke selv har nogen eksercerplads ved sine kirker, for de præster i hans provsti, som har det, beklager sig meget over det. ²⁹ Og det samme gør præsten Hans Michael Berg i Øster Velling i Middelsom herred samme år. Han ser sjældent hverken underofficerer eller menige i kirken, skønt der vel ekserceres om ved 30 mand her. De må tværtimod ofte stå under geværet »så længe kirketjenesten har været«. ³⁰

Men her i 1773 sang ordningen med landmilitssoldaternes eksercits på de lokale eksercerpladser på sidste vers. Den proces var allerede igang, hvorved landmilitsen og den hvervede hær smeltedes sammen og snart blev til én udskrevet, national hær – indtil 1848 dog kun rekrutteret blandt bønderkarlene. ³¹ Men i mange sogne lever vistnok endnu den dag i dag mindet om, at ved kirken hér havde i sin tid landmilitsen eksercerplads.

Jens Holmgaard

Noter

1. Forordning (frd.) 22. februar 1701 om landmilitsens indrettelse i Danmark. For denne og andre forordninger henvises én gang for alle til kvartudgaven af forordninger. Om landmilitsen i almindelighed henvises til K.C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark. I-III. 1909-26.
2. Frd. 30. dec. 1702, §§ 4-5.
3. Soldateske betegner landdropper på flåden, som bl.a. i søslag skal borde de fjendtlige skibe og nedkæmpe deres folk. Under Den store nordiske krig (1709-20) omkom mange landmilitssoldater på flåden. Især døde mange af pest i 1711.
4. Ludvig Holberg: Jeppe på Bjerget, I. akt, 6. scene.

5. Frd. 31. dec. 1701 om udskrivning af dragoner på ryttergodset.
6. Ribe stifts regiments distrikt omfattede en del af Århus stift. Men navnlig omfattede Ålborg stifts regiments distrikt også det syd for Limfjorden liggende Ålborghus amt, der dengang hørte til Viborg stift.
7. Rockstroh, III, s. 62.
8. Ved kgl. befalinger af 22. marts 1701. Kommissionerne forsynedes med instrukser af 19. marts og 16. april 1701. Rigsarkivet (RA), Danske Kancelli (DK), D 131a, Ekspeditioner ang. landmilitzen 1700-04.
9. Befalingen til den ålborg-viborgske kommission, se RA, DK, D 131a, fol. 31ff.
10. F.J. Meier i Dansk Biografisk Lexikon, 1895.
11. RA, DK, D 134a. Indkomne sager 1701.
12. RA, DK, D 131a, fol. 55ff.
13. RA, DK, D 134a.
14. RA, DK, D 131a, fol. 132.
15. Smst. fol. 136.
16. RA, DK, D 131a.
17. RA, DK, D 134a.
18. Smst.
19. Smst.
20. Smst. Se gengivelsen side 116.
21. Se Jens Holmgaard: Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitstjenesten i stavnsbåndstiden en ringe byrde? I Bol og By. Landbohist. Tidsskr. 1986:1. (Genoptryk i Alt på sin rette plads. Viborg, 1990). Samme: De bilder sig ind, vore jyske karle er dumt fæ. Godsejerklage 1776 over mishandling af karlene i landmilitzen. I Bol og By 1991:2.
22. Faldborg ell. Faldbjerg (også Brandstrup) udgjorde tidligere et særskilt sogn i den vestl. del af Vindum sogn. Kirken blev nedbrudt 1635. Dens plads lidt vest for Rødkærøbro ved Århusvej blev i 1934 markeret med underdelen af en romansk apsis.
23. Som note 21.
24. Frd. 22. febr. 1701, §§ 15 og 16, og de senere frd. om landmilitzen.
25. Som note 21.
26. Frd. 22. febr. 1701, § 15.
27. Smst., § 17.
28. Se Jens Holmgaard: Kom hviledagen i hu – eller i gabestokken. I Fra Viborg Amt 1984.
29. Jens Holmgaard: Bonden, kirken og skolen. Fra Viborg Amt 1986, s. 57.
30. Smst. s. 136.
31. Under Treårskrigen 1848-50 påbød en kgl. kundgørelse af 22. juni og en kgl. anordn. af 23. sept. 1848 udskrivning af den hidtil for værnepligt fritagne befolkning i Danmark. Men først med Junigrundloven af 1849 gennemførtes definitivt alm. værnepligt.

Jens Holmgaard, f. 1920, fhv. landsarkivar, landbohistorisk forfatter (i denne årbog: 1968, 1970, 1972, 1979, 1983, 1984, 1986, 1988 og 1989). Adresse: Højtoftevej 7, 8800 Viborg.

Træsko – fra håndværk til industri

Jens Aage Niels Broberg (opr. Jensen), der har skrevet om træskomageriet, var født i Demstrup, Sjørlev sogn, i 1890 som søn af træskomand Niels Kristian Jensen (1865-1928). Han arbejdede i sin fars værksted til 1917, da han blev kontorist og senere lagerformand ved FDB i Aalborg. Han døde i 1968.

Hvis De en dag i november måned 1880 havde været til auktion i skoven omkring Silkeborg, ville De have lagt mærke til, at en del af de købende auktionsgæster, da auktionen nåede til at skulle sælge bøgetræer på roden, stillede sig med ryggen til de største træer med høje glatte stammer, og som auktionen skrider frem, opdager vi, at disse mænd netop får sidste bud på dette træ, han har taget plads hos, for derefter straks at gå til et andet træ, og der gentager det samme sig.

Det er egnens *træskomagere*, der foretager deres indkøb af træ for den kommende sæson; hver mand køber fa 15 til 20 træer.

En træskomager havde gerne en 4-5 mand i arbejde om vinteren fra oktober til maj. Læretiden var 3 til 4 vintre; om sommeren havde de gerne arbejde i tørvemosen og derefter høstarbejde. Der var sjældent mere end 1 eller 2 mand, der lavede træsko om sommeren. Arbejdstiden var fra 6 morgen til 9 aften, og der var et bestemt system i arbejdet.

En dags produktion begyndte gerne den foregående dag i mørkningen. Lige inden der tændtes lys i værkstedet skulle træet saves af kævlerne i længder, der svarede til træskoens størrelse. Derefter skulle disse ruller kløves ud i trekantede stykker, så der kunne blive en træsko af hvert stykke. Træstykkerne blev derpå bragt ind i værkstedet, specielt i frostvejr var det nødvendigt, for at træet kunne være optøet og klar til forarbejdning næste dag.

Klokken 6 morgen tog man så fat med en grov tilhugning, først med en stor økse omtrent på størrelse med en almindelig skovøkse, og derefter med en mindre håndøkse, en såkaldt *blokøkse*. Med dette værktøj fik træskoene sin uafpudsede ydre form – det var udelukkende øjemålet og håndlaget, det kom an på, der var ikke noget med at måle, kun længden måtte måles ud, og så skulle højde og bredde svare her til. Det var endda ikke så galt at lave den første højre træsko, men den venstre skulle jo svare nøje dertil.

Når man var færdig med tilberedningen af alle træskoene, tog man fat på udhulingen af de tilhuggede træsko, som spændtes i en såkaldt *hulstob*, som stod fastnaglet til gulvet. Til dette arbejde brugtes 4 til 5 forskellige bor, såkaldte *aur* (*naver*) med et blad på, i form omtrent som en dessertske, og her gjaldt det om at lave en god pasform samtidig med, at der blev omtrent lige meget træ hele vejen rundt.

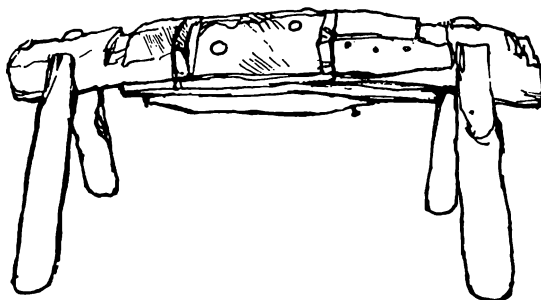
Når dette arbejde var færdigt, skulle træskoene have en sidste afpudsning udvendigt. Det var altid om aftenen dette foregik, og det så tit festligt ud, når den store værkstedslampe blev tændt og hængt midt i værkstedet, og de fire eller fem skærebænke blev stillet op i en rundkreds omkring lampen. *Skærebænken* eller *tallehesten*, som den kaldtes dér på egnen, var lavet af to bølgeplanker på cirka 2 alen, foran var der et ben, bagtil var anbragt et sæde ligesom en skomagerstol med to ben under. Imellem plankerne var anbragt en stang med en bolt igennem og forinden en tværstang, så man med benene kunne spænde træskoen fast, så man havde hænderne fri til *båndkniven*, hvormed man afpudsede træskoene udvendigt; her til brugtes tre knive: en bred båndkniv, en smalle og til slut en *skrabekniv*.

Under dette arbejde indfandt naboer og venner sig gerne, og der blev drøftet dagens og tidens problemer, eller, hvis der ikke kom gæster, da blev der ofte sunget fædrelandssange, soldatersange og viser.

Træskomagerens kår kan man vel tænke sig til, når man hører, at et træ i skoven, som de selv skulle fælde efter at have købt det på roden, kostede fra 30 til 40 kroner. Deraf kunne der blive 70-80 par træsko, og træskomageren fik fra 1,75 øre til 2 kroner pr. par. Det højeste, en mand kunne lave om dagen, var 10 par, så man forstår, at det var et håndværk, som ikke kunne klare sig.

En træskofabrik med et sæt dobbelte maskiner bestående af en borsav, kopimaskine, hulemaskine, hælebor, fræser og slibemaskine og med ti mand, hvoraf de fem er træskomagere på en 8-timers arbejdsdag, kan fremstille 400 par træsko om dagen.

Fortjenesten og levedoden for træskomageren er blevet bedre, men romantikken og træskoer, som er taget rigtig af træet, er borte.

Hulstob eller hulestol.

Formandsberetning for 1994, aflagt på generalforsamlingen i festsalen på VUC, Viborg, 20. april 1995.

Året må betegnes som et normalt år med de aktiviteter, som medlemmerne kender.

Møder:

Vi begyndte 24. februar, hvor Helmuth Spanggaard Munch skulle have holdt lysbilledforedrag, men måtte i sidste øjeblik melde fra på gr. af sygdom. I stedet for fik vi Ørberg til at holde foredrag om noget, som han arbejdede med: En københavnsk herremand på Skovsgård i Tapdrup. Det, som især gjorde dette foredrag spændende, var, at vi kom ind midt i selve arbejdsprocessen med et historisk emne, hvor der var ikke så få løse ender og uafklarede forhold – det er blevet til en artikel i årbogen for 1994.

14. april holdt vores tidligere bestyrelsesmedlem Hans Worsøe, nu landsarkivar i Aabenraa, foredrag om Sønderjylland på vej til genforeningsjubilæet – 75 år – hvor vi dels fik en del at vide om genforeningens små og store forandringer for sønderjyderne, og dels om de mangfoldige måder, hvorpå man ville fejre jubilæet.

17. november fik vi Helmuth Spanggaards lysbilledforedrag om Viborg som kulisse til Peer Hultbergs bog »Byen og Verden«. Spanggaard har i de sidste 50 år samlet billeder fra Viborg, og med sin store viden og fortælleglæde gav han et meget godt indblik i Viborgs byhistorie fra det sidste halve århundrede.

Udflugten, som fandt sted 17. september, gik til Thorsminde og Fjaltring, hvor hovedemnet var besøget på strandingsmuseet i Thorsminde, hvor man fremviser en masse af det, man har hentet op fra havbunden fra de engelske krigsskibe, som forliste julenat 1811.

Årbogen indeholdt udover Ørbergs oven for nævnte artikel to selvbiografiske, den ene fra Viborg, hvor Laura Nellemann i »Det var en dannet by, vor lille by« fortæller om sin barndom i midten af forrige århundrede, og i »Fra gammel tid« fortæller P. C. Christensen – Ørbergs bedstefar – om livet i Salling i første halvdel af 1800-tallet. Derudover var der en artikel om Eksercerhuset i Viborg i anledning af, at det er blevet en del af Landsarkivet, samt en om lægen i Sjørup, der var en god ven af Jeppe Aakjær.

Så skal jeg sluttelig nævne, at vi igennem den danske lektor i Prag har fået en filmstrimmel med en del kronikker, som en ung tjekke har skrevet i 1930 til et tjekkisk dagblad. Han var i 1924 nogle måneder på en gård i Vorde Sogn, og det er især herfra han fortæller. Vi er i øjeblikket ved at få den oversat til dansk på Slavisk Institut på Aarhus Universitet og venter spændt på resultatet. Om der bliver tale om en selvstændig publikation eller en artikel i næste årbog, er det i dag ikke muligt at sige.

Og til allersidst skal det da også nævnes, at et udvalg fra bestyrelsen er i gang med at udarbejde en fortegnelse over samtlige artikler, der har stået i Fra Viborg Amt siden dets første årgang i 1929. Vi har ikke flere eksemplarer af den, der omfattede 1929-72, og udover at føre denne op til i dag, vil navneregisteret også blive forøget.

Så vil jeg slutte med at rette en tak til vores medlemmer og til bestyrelsen for 1994.

Morten Øllgaard

Lokalhistorisk litteratur 1994-95.

- Arkiver og museer i Viborg Amt.* Udgivet af LIVA (De lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt). Redaktion: Niels Hauge, Niels Mortensen og Jens Peter Trinderup. 48 s. ill. 1994.
- Arresthusene i Provinsen 1938-1988.* Justitsministeriet. Direktoratet for Kriminalforsorgen. 110 s. ill. 1995. Specielt om Viborg s. 96.
- Brandt, Hakon:* Taler og artikler. 1994, 55 s.
- Brudstykker fra Blicheregnen.* 15. årgang. årsskrift for Blicheregnens Museumsforening 1994. 64 s. ill. 1994.
- Brynjolf, Jørgen.* Jørgen Brynjolf 1930-1993. Mindeudstilling. Tekst af Mogens Brynjolf og Bent Irve. Skovgaard Museet. 1994. 12 s. ill.
- Bruunshåb/Tapdrup Idrætsforening 1969-1994.* Redaktion: Jørgen Qvortrup, Erling Hosbond, Svend åge Jensen. 64 s. ill. 1994.
- Enemark, Poul:* Oksehandelens historie ca. 1300-1700. 87 s. ill. 1995. Kapitlet »Drivning og oksevej« s. 72 ff. om »Viborgvejen« og »Skivevejen«.
- P. E. Eriksens erindringer.* Udgivet af Viborg Amt. 150 s. ill. 1995.
- Fra besættelse til befrielse.* Besættelsen fortalt gennem Folkebladet. Viborg Stifts Folkeblad. 64 s. ill. 1994.
- Fra Viborg amt 1993.* Indhold: Jesper Hjerminde: »Det var en dannet by, vor lille købstad«. P.C. Christensen: Fra gammel tid. Om livet i Salling 1800-1850. Paul G. Ørberg: Den mærkelige historie om den vidtløftige herremand på Skovsgård i Tapdrup sogn for halvandet hundrede år siden. Morten Øllgaard: Eksercerhuset i Viborg. Niels Hauge: Aakjærs venner i lægeboligen i Sjørup. H.P. Nielsen: Hvad en kirkebog beretter om. Formandsberetning. Lokalhistorisk litteratur 1994-95.
- Grønbæk, Jakob H.:* Om Viborg Stiftsbibliotek – Jyllands ældste offentlige bibliotek, i: MAGASIN fra Det kongelige Bibliotek, 10. årg. nr. 2 s. 56-65.
- 50 år med Gamle Danses Værn, Viborg.* 47 s. ill. 1995.
- Bodil Hansen:* Uerstattelige bøger i krigsly på Ørslev Kloster og i Hald, i: Sogne- og kirkeblad Ørslevkloster-Ørum, 9. årg. nr. 3 og 4. Om evakueringen af Landsarkivets gamle kirkebøger 1944-45.
- Havnen midt i Jylland.* Skive Havn 1869-1994. 137 s. ill. 1994.
- Jacobsen, Chr.:* Til vands, til lands og i luften ... Kommunikation og samfærdsel på Viborgegnen. Viborg Leksikon nr. 10. Viborg Stiftsmuseum. 56 s. stort format, ill. 1995.
- Hjulenes by fik handelsry.* Viborg Handelsstandsforening 1845-1995. Red. Jesper Overgaard. 132 s. ill. 1995.
- Kjeldgaard, Poul:* Student i fyrerne. 1995. S. 9-23: Viborg Katedralskole.
- Kristiansen, Karsten:* Fortidsminder, fredning og pleje. Viborg Amt. 19 s. ill. 1994.
- Larsen, Grethe:* Danske provinstryk 1482-1830. En bibliografi. Bd. 2: Nordjylland. 1995.

- Limfjorden fra ende til anden.* Et togt med miljøskibet Limgrim. Ringkjøbing Amtskommune, Viborg Amt . 23 s. ill. 1994.
- Lokalhistorisk Forening for Klejtrup Sogn 1995.* Indhold: Genforeningen. Husmændene gør oprør. I 50 året for Befrielsen. Walter Lonsdale. Klejtrup kommune 75 år. Det stod i avisen. Dagens Klejtrup.
- Moldrup Kommunes lokalhistoriske Arkiv.* årsskrift 1994. s. ill. Af indholdet: Flyvernedfaldet ved Låstrup den 15. okt. 1944. Skals Central og Samtalestatio. Viborg-Løgstør banens 100-års jubilæum. »Kirken den er et gammelt hus«, om Skals kirke gennem 800 år. Plantagen C.E. Flensborg. Ugelris gennem tohundrede år.
- Nielsen, Henrik Gjøde:* Dengang i Viborg – Hjørner af byens og egnens historie. Forlaget Gandrup. 72. s. ill. 1995.
- Om Dannebrog jeg ved ...* Bogen om danskerne og deres flag. Udgivet i samarbejde med Viborg Stiftsmuseum, Museet på Sønderborg Slot og Orlogsmuseet i forb. m. udstillingen »Om Dannebrog jeg ved ...«. Redaktion Jesper Hjerminde og Kristian Melgaard. 79 s. ill. og flagkalender. 1995.
- Skivebogen 1993.* Indhold: Signe Bjerre Tybjerg: Små glimt fra Skives kirkeliv. Olav Jensen: Sagaen om Skive Jernstøberi. Poul Ebbe Nielsen: Sallingsyssels bronze- og jernalderhøje – bliver de bevaret godt nok? Peter Ussing Olsen: Fra Christines poesibog. Magnus Vistisen: Brugsforeningsbevægelsen i Sydvestfjends.
- Søer, moser og heder. Registrering i Hvorslev kommune. Viborg Amt.* 98 s. m. kort. 1994.
- Søer, moser og heder. Registrering i Bjerringbro kommune.* 98 s. m. kort. 1994.
- Viborg Amt.* Udsendt af Viborg Amt 1994. Ill.: Allan Nordmark. 16 s.
- Viborg Amt 25 år. Jubilæumsavis.* 1995.
- Viborg Stifts årbog 1994.* Af indholdet: Georg S. Geil: Et dobbelt mindeår. Erik Skov: Døbefonte i Viborg stift. Jakob H. Grønbæk: Viborg Stiftsbibliotek. Birgitte Bech: Kirkerummets billeder. Karsten Nissen: Et legeme – mange lemmer. Nina Dahlman Olsen: Skovgaards paradisskildringer i Viborg domkirke. H. Gjøde Nielsen: Biskop Jens Bloch. Claus Helsbøl: Sven Havsteen Mikkelsen og kirkeudsmykningerne. Helga Bech Hald: Harbørepræsten.

Regnskab for året 1994

Årbogsvirksomhed

Indtægter	Bogsalg	kr. 14.521,25	
	Tilskud/DLF 1993	– 4.370,00	
	Moms	– 3.474,00	
		<hr/>	
	Indtægter i alt		kr. 22.365,25
Udgifter	Trykning 1993	kr. 49.958,75	
	Fotos mv. 1994	– 477,00	
	Honorarer 1994	– 1.360,00	
	Moms	– 393,00	
		<hr/>	
	Udgifter i alt		kr. 52.188,75 (kr. 29.823,50)
Årsresultat			kr. 3.753,00
Tilgodehav.	Moms 1994		
Skyldige bel.	Trykning 1994	kr. 50.317,50	
	Honorarer 1994	– 165,00	
		<hr/>	
			kr. 50.482,50

Samfundets samlede virksomhed

Indtægter	Medl.kont. 1992	kr. 75,00	
	Medl.kont. 1993	– 11.025,00	
	Medl.kont. 1994	– 14.535,00	
	Porto refusion	– 3.848,69	
	Tilskud/kommunen	– 10.600,00	
	Renter Unibank	– 76,58	
	Renter Girobank	– 17,33	
		<hr/>	
	Indtægter i alt		kr. 40.177,60
Udgifter	Porto	kr. 9.233,00	
	Administration	– 3.533,25	
	Medl. arrangem.	– 1.675,00	
	Foredragsholdere	– 1.476,25	
	Annoncer	– 2.964,38	
	Gebyrer	– 246,50	
	Kontingent mv.	– 2.891,65	
	Gaver	– 217,00	
		<hr/>	
	Udgifter i alt		kr. 22.237,03

	Årbogens årsresultat		– 29.823,50
	Samlede udgifter		<u>kr. 52.060,53</u>
Årsresultat			(kr. 11.882,93)
Aktiver	Indestående 31/12 1994		
	Unibank	kr. 4.253,55	
	Girobank	– 20.399,68	
	kontant	<u>– 3.061,20</u>	kr. 27.714,43
	Udgiverkonto		– 25.000,00
	Tilgodeh. årbogen		– 3.753,00
	Tilgodeh. kontingenter 1994		<u>– 24.650,00</u>
			kr. 81.117,43
Passiver	Skyldige beløb årbogen		
	Formue		kr. 50.482,50
			<u>– 30.634,93</u>
			kr. 81.117,43

Viborg, 23. februar 1995

Ingvar Musaeus

Lokalhistoriske arkiver

BJERRINGBRO LOKALHISTORISKE ARKIV

Bjerringbro bibliotek, Realskolevej 12.

Tlf. 86 68 38 33.

Åbent: tirsdag og torsdag 15-18.

Leder: Randi Ottosen, tlf. 86 68 21 34.

Æ FJANDBOARKIV

Iglsøvej 5, 7850 Stoholm.

Tlf. 97 54 17 33 – 705.

Åbent: Tirsdag 15-17.

Leder: Niels Hauge, Hasselvænget 17, Hald Ege, 8800 Viborg.

KLEJTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Klejtrup skole.

Åbent: 2. og 4. tirsdag 14.30-16.30.

Leder: Villy Jensen, Teglmarken 48, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 21 54.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HVORSLEV KOMMUNE

Skraavej 6, Hvorslev, 8860 Ulstrup.

Tlf. 86 46 44 33.

Åbent: 1/10-30/4 onsdag 14-17 eller efter aftale.

Leder: Thorkild Simonsen, Møllevvej 13, 8881 Thorsø. Tlf. 86 96 64 71.

LOKALHISTORISK ARKIV

Østergade 23, 7470 Karup J.

Tlf. 97 10 21 37.

Åbent: mandag 17-19 og torsdag 16-18.

Leder: Inger Merstand/E. Nielsen.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KJELLERUP KOMMUNE

Blicheregnens Museum, Blichersvej 30, Thorning, 8620 Kjellerup.

Tlf. 86 88 08 77.

Åbent: Tirsdag og torsdag 13-17 samt efter aftale.

Leder: museumsleder Hans Kruse.

TJELE KOMMUNE, LOKALHISTORISK ARKIV

Søgården, Vingevej 12, Ørum Sønderlyng.

Tlf. 86 45 11 45.

Åbent: torsdag 14-17.

Leder: Erik Hansen, Tjelevej 8, 8830 Tjele.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

Stiftsmuseet, Hjultorvet, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 30 66.

Åbent: mandag-fredag 14-17, onsdag tillige 10-12.

Leder: Jesper Hjerminde.

LOKALHISTORISK ARKIV, AALESTRUP

»Knabergaarden«, Borgergade 8B, 9620 Aalestrup.

Tlf. 98 64 12 86.

Åbent: mandag 18-21, 1/10-1/4 tillige onsdag 15-18.

Leder: P. Gade, Vestergade 66, Aalestrup.

MØLDRUP KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIVER

Kommunekontoret, Nørregade 15, 9632 Møldrup.

Tlf. 86 69 12 00.

Åbent: torsdag 14-17.30.

Leder: Lydia Kristensen.

SALLINGSUND LOKALHISTORISKE ARKIV

Durupvej 9a, Glyngøre, 7870 Roslev.

Tlf. 97 57 13 08.

Åbent: sept.-maj 1. torsdag i md. 14-21.30 og 3. torsdag i md. 19-21.30

Leder: Otto Veile, Fredensgade 14, 7870 Roslev.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Østerbro 9a, 7800 Skive.

Tlf. 97 52 81 22.

Åbent: mandag-fredag 9-16.

Leder: Niels Mortensen.

SPØTTRUP LOKALHISTORISKE ARKIV

Spøttrup bibliotek, Ålbækvej 18, Lihme, 7860 Spøttrup.

Tlf. 97 56 05 02.

Åbent: 2. og 4. tirsdag i md. 19-22.

Leder: Ib Svenningsen.

SUNDSØRE LOKALHISTORISKE ARKIV

Floutrupvej 7, Selde Ældrehjem.

Tlf. 97 59 61 01.

Åbent: onsdag 13-17 og efter aftale.

Leder: Knud E. Jakobsen, Risumvej 3, Risum, 7880 Roslev. Tlf. 97 59 51 61.

Jørgen Laursen *a/s*
AUTORISERET GM-FORHANDLER

INDUSTRIVEJ 8 · 8800 VIBORG · 86 62 56 11

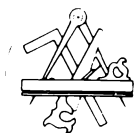

Unibank

Hansen & Nielsen

INVENTAR- &
BYGNINGSSNEDKERI

Absalonsvej 9 . 8800 Viborg
TOTALENTREPRISER
- alt isoleringsarbejde udføres

86 62 17 11

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Livøvej 1, 8800 Viborg Tlf. 86 62 40 33*

Fotosats Reproduktion Offset

*ih, de er
så flinke - hos*

FONA

NØRHAVEN BOGTRYKKERI A/S

Hvis problemet er penge...

Bikuben

-vi finder en løsning

byens tryk 1/5
LIVØVEJ 7 TELEFON 86 61 05 88
8800 VIBORG

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

DEN DANSKE BANK

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 86 62 62 47

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 86 62 58 77*

*Personlig rådgivning
ind i . . .*

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 86 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 86 62 02 69

kjaer's
boghandel &
antikvariat

Sct. Mathiasgade 29
8800 Viborg
Tlf. 86 61 39 00 & 86 61 36 35

Antikvariatet:
Skovgaardsvej 5
8800 Viborg
Tlf. 86 61 12 18

VIBORG REJSEBUREAU APS

Dumpen 23

Tlf. 86 62 43 11*

Viborg

Hjemstavns museet

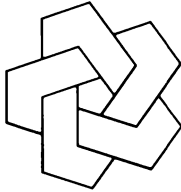
E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

Blichervej 40 - 8800 Viborg
Telefon 86 66 75 79

MB Revision

Statsautoriserede Revisorer

Hjørring, Aalborg, Hobro, Hadsund
Århus, Viborg, København

Mortensen & Beierholm

Ringvejen, 8800 Viborg
Telefon 86 61 18 11, Telefax 86 62 88 32
Internationalt Hodgson Landau Brands

Tøjet får vi i

SCHUMANN'S
HERREMAGASIN
MATHIASGADE 64 · TELEFON 62 03 42
VIBORG

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

*

Svaneapoteket

Viborg

*

Løveapoteket

Viborg

*

Sct. Mathias Apotek

Viborg

JACOBI

Ringvejen - Viborg

Telefon 86 62 40 00

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet 1928 og har til formål:

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færd i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.«

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.«

Samfundet har gennem årene udover årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige særpublikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger *Billeder af Viborg amts forhistorie*, *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog*, *Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt 1839*, *Viborgs brand 1726*, *Chr. Jacobsen: Gudenå og Håndværk og købstadsliv*.

Kontingent er p.t. 85,00 kr. årligt, der betales ved modtagelsen af årbogen.

Medlemmerne kan til favørpris erhverve ældre årgange og en række andre publikationer.

Indmeldelser modtages af fru Else Hansen, Slesvigsgade 20
8800 Viborg, telefon 86 62 18 06, eller af bestyrelsens medlemmer.